

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

CELAL NURİ İLERİ’NİN AHLAK ANLAYIŞI

Mine KONUK

Yüksek Lisans Tezi

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Din Felsefesi Bilim Dalı

OCAK 2024

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
Yüksek Lisans Tezi

CELAL NURİ İLERİ’NİN AHLAK ANLAYIŞI

Tez Yazarı
Mine KONUK

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Haydar DÖLEK

OCAK – 2024

ELAZIĞ

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
Yüksek Lisans Tezi

Başlığı:	CELAL NURİ İLERİ’NİN AHLAK ANLAYIŞI
Yazarı:	Mine KONUK
Tez Öneri Tarihi:	18. 11. 2016
Savunma Tarihi:	19. 01. 2024

TEZ ONAYI

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına göre hazırlanan bu tez aşağıda imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilmiş ve akademik dinleyicilere açık yapılan savunma sonucunda **OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU** ile kabul edilmiştir.

İmza

Danışman:	Dr. Öğr. Üyesi Haydar DÖLEK
	Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Başkan:

Üye:

Üye:

Üye:

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunun/...../20..... tarihli toplantısında tescillenmiştir.

.....

Enstitü Müdürü

BEYAN

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım “**CELAL NURİ İLERİ’NİN AHLAK ANLAYIŞI**” Başlıklı Yüksek Lisans Tezi’nin içindeki bütün bilgilerin doğru olduğunu, bilgilerin üretilmesi ve sunulmasında bilimsel etik kurallarına uygun davrandığımı, kullandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi, maddi ve manevi desteği olan tüm kurum/kuruluş ve kişileri belirttiğimi, burada sunduğum veri ve bilgileri unvan almak amacıyla daha önce hiçbir şekilde kullanmadığımı beyan ederim.

22.01.2024

Mine KONUK

ÖN SÖZ

İnsanlar arasındaki en önemli konulardan biri hiç kuşkusuz ahlaktır. İyi-kötü, doğru-yanlış vb. değerlendirmeler insan davranışlarının sonucu olarak ortaya çıkmakta ve ahlakın konusunu oluşturmaktadır. Ahlak ve hukuk kuralları olmadan bir toplumda düzenin var olması düşünülemez. Böylelikle ahlaki değerler her toplum için vazgeçilmez bir hal almıştır. Her toplumda farklı kültürler söz konusu olsa da ahlaki ilkeler benzerlik gösterir diyebiliriz.

Türk toplumunda da ahlak, geçmişten günümüze kadar ayrı bir öneme sahip olmuştur. Tarih boyunca ahlaki ilkeler hem birey hem de toplum açısından değerli görülmüş ve bu ilkeler sadece kendileri için geçerli olmamış, aynı zamanda diğer toplumlar için de uygulanmıştır. Yani birey ve toplumlar sadece kendi milletlerinden olanlara değil, aynı zamanda dili, dini, milleti ne olursa olsun diğer insanlara da ahlaklı davranışta bulunmayı gerekli görmüşlerdir.

Türk toplumunda dönem dönem ahlaki değişimler olmuştur. Bunun en büyük sebebi de dünyadaki değişimler ve tabii ki insanların teknolojik araçlarla bu değişimden haberdar olmasıdır. Ancak değişmeyen şey insanların ahlaka olan ihtiyacı olmuştur. Dolayısıyla ahlak, her dönemin olmazsa olmazı ve günün şartlarına uygun kurallar bütünü olarak tarih sahnesinde yerini almıştır.

Bu tarih sahnesinde ahlak hakkındaki fikirleriyle yer alan isimlerden biri de Celal Nuri İleri'dir. Çalışmamızın konusunu oluşturan Celal Nuri, ahlak hakkındaki fikirlerini, yazmış olduğu birçok eserinde yeri geldikçe paylaşmıştır. Biz bu çalışmamızda Celal Nuri İleri'nin kitapları arasından özellikle *Kadınlarımız* ve *İlel-i Ahlakiyemiz* adlı iki eserini temel aldık.

Celal Nuri, bunlardan ilki olan *Kadınlarımız* adlı kitabında temel öge olarak kadını, kadının toplum ahlakındaki dinamiğini, yerini, sadece ülkemizde değil diğer yabancı ülkelerdeki konumunu ele almış, tarihi açıdan ve günümüzdeki durumunun değerlendirmesini detaylıca ele almıştır. Bununla birlikte Celal Nuri bu eserinde sadece kadından ve toplum içerisindeki yerinden bahsetmekle sınırlı kalmamış, birçok bağlantılı konuyu da ele almıştır. Bunlar evlilik, evliliğin bilimde, tarihte ve gelecekteki durumu, toplum-bilimde aile, ülkemiz ve ülkemiz dışında kadınların durumunun karşılaştırılarak aktarılması, cinsel ilişkiler, kadının eğitimi ve eğitime görevi, ülkemizde aile yapısı, çok evlilik, boşanma, Müslüman kadınların hukuki durumuyla ilgili bilgiler, kadınlarımızın geri kalma sebepleri gibi birçok konuyu ele almış, fikirlerini çoğu yerde ahlak kavramıyla bağlantı kurarak hür bir şekilde ifade etmiştir.

İkinci esas kaynağımızı oluşturan *İlel-i Ahlakiyemiz* adlı eseri Osmanlı Türkçesi'nden günümüz Türkçesi'ne aktararak sadeleştirip ele aldık. Bu eserinde Celal Nuri öncelikle ahlakımızın bozulmasının sebeplerini tarihe bakarak bulabileceğimizi vurgular. En önemli sorunun çalışmaktan uzak bir hayat sürmemizden kaynaklandığını ifade eder. Celal Nuri'nin dikkat çeken yönlerinden biri esas aldığımız iki eserinde olduğu gibi, konularını anlatırken sadece araştırmalarını dile getirmekle kalmayıp aynı zamanda durumlara alternatif çözümler de getirerek bir nevi ahlak öğretileri oluşturmıştır.

Çalışmamızın oluşum aşaması ve konu belirleme sürecinde destek olan değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÜLGER'e, fikirlerine başvurduğum, hiçbir konuda yardımını esirgemeyen saygı değer hocam Prof. Dr. İsmail ERDOĞAN'a, çalışmamızın başından itibaren ilmi, akademik desteğiyle yanımda olan ve hoşgörüsünü esirgemeyen kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Haydar DÖLEK'e şükranlarımı sunarım.

Elâzığ 2024

Mine KONUK

İÇİNDEKİLER

BEYAN	I
ÖNSÖZ	II
İÇİNDEKİLER	III
ÖZET	V
ABSTRACT.....	VI
1. GİRİŞ	1
1.1. Tezin Konusu.....	1
1.2. Tezin Amacı	1
1.3. Tezin Problemi	1
1.4. Tezin Yöntemi, Kapsam ve Sınırlılıkları.....	1
2. AHLAK KAVRAMI VE AHLAKİ YAKLAŞIMLAR	3
2.1. Ahlakın Tanımı ve Kısımları	3
2.2. Ahlak Felsefesi	4
2.3. Etik ve Ahlak Arasındaki Fark	5
2.4. Ahlakın Kaynağı Sorunu	5
2.5. Ahlakın İçine Aldığı Öğeler	7
2.6. Sokrates, Aristoteles, Platon ve Ahlak Felsefesinin Ortaya Çıkışı	8
2.7. Batı’da Ahlak.....	8
2.8. İslam’da Ahlak	9
2.9. Osmanlı Döneminde Ahlak	13
2.10. II. Meşrutiyet Dönemi’nde Ahlak	14
3. CELAL NURİ İLERİ’NİN HAYATI ESERLERİ VE DÜŞÜNCE YAPISI.....	19
3.1. Hayatı	19
3.2. Şahsiyeti	20
3.3. Eserleri.....	21
3.4. Düşünce Yapısı.....	23
3.4.1. Dil Hakkındaki Düşünceleri.....	23
3.4.2. Eğitim Hakkındaki Düşünceleri.....	23
3.4.3. Siyaset Hakkındaki Düşünceleri	24
3.4.4. Celal Nuri İleri’nin Felsefi Görüşleri	24
3.4.5. Celal Nuri İleri’nin Etkilendiği Düşünürler	25
4. CELAL NURİ İLERİ’DE AHLAK.....	27
4.1. Dönemin Ahlaki Değerlendirmesi	27
4.2. Celal Nuri’de Nazari Ahlak	30
4.3. Celal Nuri’de Ameli Ahlak.....	31
4.3.1. Toplum Ahlakı	31
4.3.2. Dini Ahlak.....	32
4.3.3. Aile Ahlakı.....	33
4.3.3.1. Toplumbilimde Aile	34
4.3.3.2. Tarihte ve Günümüzde Kadının Durumu ve Kadın Hakları	35
4.3.3.2.1. Müslüman Toplumlarda Kadın.....	42
4.3.3.3. Kadının Ailedeki Yeri ve Önemi.....	43
4.3.3.4. Kadınların Eğitimi ve Eğitim Görevi.....	44
4.3.3.5. Kadının Toplumda ve Ekonomideki Yeri.....	46
4.3.3.6. Kadınlarda Örtünme	46

4.3.3.7. Celal Nuri İleri Döneminde Kadınlar	47
4.3.3.8. Türk Kadınının Günümüzdeki Durumu.....	50
4.3.3.9. Kadınlarımızın Geri Kalmalarının Sebepleri.....	51
4.3.3.10. Kadın-Erkek İlişkileri	51
4.3.3.11. Evlenme	52
4.3.3.12. Boşanma	54
4.3.3.13. Çok Eşlilik	56
4.3.4. Devlet Ahlakı	57
4.3.4.1. Memur Ahlakı	59
4.3.4.2. Türk Milletinin Ahlakı	61
4.3.4.3. Türk Milletinin Gelecek Kaygısı.....	62
4.3.4.4. Vatan Millet Sevgisi	63
4.3.4.5. Ordu ve Siyaset Ahlakı.....	66
4.3.5. Ahlaksızlığı Gidermek İçin Celal Nuri İleri'nin Önerileri: Toplumsal Değişim ve Kalkınmanın Gerekliliği	67
4.3.6. Celal Nuri'ye Göre Gelecek Zamanda Ahlak	69
5. SONUÇ.....	72
KAYNAKÇA.....	74
ÖZ GEÇMİŞ	

ÖZET

CELAL NURİ İLERİ’NİN AHLAK ANLAYIŞI

Mine KONUK

Yüksek Lisans Tezi

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Din Felsefesi Bilim Dalı

Elazığ- 2024, Sayfa: VI+75

Din Felsefesinin problemlerinden bazıları ahlak- felsefe ve din- ahlak ilişkileridir. Geçmişin hemen her döneminde bu konulara dair düşünürler çeşitli görüşler ileri sürmüştür. Bu çalışmamızda oldukça güçlü bir yazın ve düşünce hayatı yaşamış olan Cumhuriyet dönemi yazar ve düşünürlerinden Celal Nuri İleri’nin ahlak anlayışını inceledik. Çalışmamızın amacı Celal Nuri İleri’nin ahlaka dair görüşlerini ve dönemin ahlak problemlerine sunduğu çözüm yollarını değerlendirmektir. Celal Nuri İleri büyük değişimlerin yaşandığı Osmanlı devletinin son dönemi ve Cumhuriyet’in ilk yıllarına tanıklık etmiş bir düşünürdür. Cumhuriyet’in kurulması ve Türk inkılabı adına önemli bir şahsiyettir. Ona göre ahlak meselesi Osmanlı’nın çöküşünde etkili olan en önemli sebeptir. Yaşadığı dönemin hâkim ahlak anlayışı din odaklı, dinden bağımsız olmak üzere iki ayrı esas noktada toplanmışken, Celal Nuri ahlakın tekrar iyileştirilmesi konusunda geçmişin araştırılması gerektiğini savunmaktadır. İktisadın kötüye gitmesinin ahlakın bozulması üzerinde etkisi olduğunu düşünen yazar, modern Batı ahlakının süzgeçten geçirilmeden Türk toplumuna entegre edilmeye çalışılmasını da ahlakın bozulmasında temel etkenlerden saymaktadır. Çözüm olarak temelde kadın ve ailenin dini kurallar çerçevesinde yeniden eğitilerek ahlakın temelini oluşturulmasını önermiştir. Ayrıca basit ve pürüzsüz bir biçimde milli değer ve hedeflerin halka aşılmasının, halkın milli manevi değerlere tekrar dönmesinde etkili olacağını vurgulamıştır. Esasen dini konular da dahil olmak üzere; millet, ahlak, devlet, hükümet konularının hepsinde topyekûn bir ıslahat çalışması yapılması gerektiğini savunmuştur.

Çalışmamızın birinci bölümünde ahlak kavramına ve bu kavramın çeşitli düşünürler tarafından yapılan tanım ve tasniflerine yer verdik. Bu bölümde aynı zamanda ahlak konusunda yazılan eserler ve bu eserlerin önemlerine de vurgu yapmaya çalıştık. İkinci bölümde Celal Nuri İleri’nin hayatı, eserleri ve düşüncelerini farklı başlıklar altında toplamaya çalıştık. Üçüncü bölümde ise Celal Nuri İleri’nin genel ahlaki değerlendirmesi ve ahlakla ilgili düşüncelerini ele aldık.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Ahlak, Ahlak Felsefesi, Celal Nuri İleri.

ABSTRACT

Master Thesis

Celal Nuri İleri's Concept of Ethic

Mine KONUK

Fırat University

Institute of Social Sciences

Department of Philosophy and Religious Sciences

Department of Philosophy of Religion

Elazığ - 2024, Page: VI+75

Some of the main problems in the field of Philosophy of Religion are morality-philosophy and religion-morality relations. In almost every period of the past, intellectual people have put forward various opinions on these issues. In this study, we tried to give information about the morality of Celal Nuri İleri, one of the writers and intellectuals of the Republic period, who had a very strong literary and intellectual life. The purpose of our study is to examine Celal Nuri İleri's views on morality and the solutions he offered to the moral problems of the period. Celal Nuri İleri is an intellectual person who witnessed the last period of the Ottoman Empire where great changes took place and the first years of the Republic. He is an important figure on behalf of the establishment of the Republic and the Turkish revolutions. According to him, the issue of morality is the most important reason for the collapse of the Ottoman Empire. Celal Nuri argues that the past should be investigated in order to rehabilitate morality, while the dominant moral understanding of the period in which he lived in was gathered in two different main points, religion-oriented and irreligious. Considering that the deterioration of the economy has an impact on the deterioration of morality, the author also considers the attempt to integrate modern western morality into Turkish society without filtering as one of the main factors in the deterioration of morality. As a solution proposal, he basically suggested that women and the family would be re-educated within the framework of religious rules and would form the basis of morality. In addition, he emphasized that simply and smoothly instilling national values and goals to the people would be effective in people's return to national moral values. Essentially, he argued that religion should do a total reform work on all issues of nation, morality, state and government.

Key words: Philosophy of Religion, Morality, Moral Philosophy, Celal Nuri İleri.

1. GİRİŞ

1.1. Tezin Konusu

Bu çalışmada, Cumhuriyet dönemi yazarlarından ve düşünürlerinden Celal Nuri İleri'nin ahlak hakkındaki görüşleri ele alınmıştır. Döneminin önemli fikir insanlarından biri olan Celal Nuri'nin ahlaki açıdan bireyin ve toplumun faydalanması için farklı düşünceleri bulunmaktadır. Bu da kendisinin düşüncelerini, çalışmamız için ana konu olarak belirlememizde önemli rol oynamıştır.

Ahlak dünden günümüze hep araştırılan bir konu olmuştur. Dolayısıyla her dönemde bu konuda birçok eserler yazılmıştır. Bu eserlerin bazıları kendinden sonra yazılan eserlere öncülük ederken bazıları da sadece kendi çağında okunup başka dönemlere aktarılamamıştır. Böylelikle kişilerin de ahlak hakkındaki tanım ve yorumları farklı farklı olmuştur. Her görüş, söyleyen kişiden ve söylenilen dönemden özellikler barındırmıştır. Celal Nuri de yaptığı ahlaki tanım ve yorumlarla aslında bize Cumhuriyet döneminin ilk yıllarındaki ahlak anlayışından ipuçları da sunmuştur.

1.2. Tezin Amacı

Celal Nuri İleri Osmanlı'nın son dönemleri ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerine şahitlik etmesi bakımından önem arz eden bir düşünürdür. Yazar kimliğinin yanı sıra hukukçu olması hasebiyle de kayda değer farklı fikirleri vardır.

Çalışmamızın amacı Celal Nuri İleri'nin ahlaka dair görüşlerini ve yaşadığı dönemin ahlak problemlerine sunduğu çözüm yollarını irdelemektir. İleri'nin hem toplumun ahlaki çöküşünün farkında olması hem de bu çöküşü durduracak çözümleri sunması önemli bir etkidir. Çalışmamızda sadece ahlaki eleştirilerine değil aynı zamanda bu problemlere sunduğu çözümlere de yer vermeye çalıştık.

1.3. Tezin Problemi

Bu çalışmada din felsefesi bağlamında Celal Nuri İleri'nin ahlakla ilgili ortaya koyduğu düşünceler ele alınmıştır. Bu bakımdan, ahlak konusuyla ilgili bazı problemlerin cevabı aranacaktır ki bunlardan bazıları şöyledir:

- 1- Ahlak nedir?
- 2- Ahlak'ın Batı düşüncesinde ve İslam düşüncesindeki yeri ve tanımlamaları nelerdir?
- 3- Celal Nuri İleri'nin dönemin eğitim, dil ve siyasetine bakış açısı nedir?
- 4- Celal Nuri İleri'nin ahlak tanımı ve ahlaka dair düşünceleri nelerdir?
- 5- Celal Nuri İleri'nin ahlakla alakalı eserleri nelerdir?

1.4. Tezin Yöntemi, Kapsam ve Sınırlılıkları

Tezin yönteminde literatür taraması ve nitel araştırma yöntemlerinden tarihsel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Cumhuriyet döneminde yazılmış ahlak eserleri incelenmiş, dönemin ahlak anlayışı hakkında fikir edinilmiştir. Celal Nuri İleri'nin eserleri incelenmiş, eğitim, siyaset ve dil

düşüncesinin yanı sıra ahlak hakkındaki görüşlerini detaylıca ele aldığı iki eserinden biri olan *İl-
i Ahlakıyyemiz* (1916) (Osmanlı Türkçesinden Latin harflerine aktarılıp sadeleştirilmiş) ve *Kadınlarımız* (1993) eserleri esas alınmıştır.

2. AHLAK KAVRAMI VE AHLAKİ YAKLAŞIMLAR

2.1. Ahlakın Tarifi ve Kısımları

İnsan günlük yaşamında düşünceden çok eylem içerisinde bulunmaktadır. Günlük yaşamda karşılaşılan problemler insanı düşünmek zorunda bırakmaktadır. Etrafımızda karşılaştığımız insanlarla ilgili yargılarımız “neden?” sorusunu kendimize sormamızı sağlayacaktır. Bu sorular insanı daha ileri sorulara götürür ki ahlakla ilgili felsefi sorular bu şekilde başlamaktadır. Kısacası, eylem varsa ahlâkla ilgili sorular da var olacaktır (Özturan, 2015: 12).

Literatürde, ‘yaratılış, huy’ anlamlarında kullanılan hulk veya huluk kelimelerinin çoğulu olan ahlak (Çağrı, 1985: 15), Arapça’dan Türkçe’ye geçmiştir. Ahlâk kelimesinin karşılığı olarak Divânu Lügati’t-Türk’de “yorık”, “kılınç”, “kılık” (kılık) ve “tadu” gibi birçok kelime bulunmaktadır. Bu kelimelerden bir tanesi ve en çok kullanılmış olanı “yorık” kelimesidir. Yorık; huy, gidiş ve insanlarla geçinme gibi anlamlara gelmektedir. Mesela, bir kişinin diğer insanlarla ilişkisinin nasıl olduğundan bahsederken; “Anın yorıkı neteg kişi bile?” (Onun diğer kişilere karşı huy ve davranışı nasıldır?) ifadesi kullanılmaktadır (Erdoğan, 2015: 414). Türkçe sözlüklerde ahlâk, “bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları, ak töre, sağ töre, huylar” (<http://tdkterim.gov.tr/bts/>), “insandaki iyi ve kötü huylar, tabiat, insanı mânen yükselten iyi tabiatlar, faziletler” (Ayverdi, 2005: 58) anlamlarında kullanılmaktadır. Hulk aynı zamanda tabiat, fitrat anlamında da kullanılmıştır. Ahlak felsefesinde hulk ikiye ayrılmaktadır: Bunlardan ilki hulki tabii yani doğal huy; insanın doğasında, yaratılışında doğal olarak var olan gizli ve saklı ahlaktır. Bu ahlak kişiler tarafından yapılan ancak iradenin doğrudan devreye girmediği doğal hal ve tavırlardır. İkincisi ise Hulk-i Kesbi yani kazanılmış huy; eylem ve davranış olarak ortaya çıkıp istikrar kazanarak çevreden etkilenecek sonradan kazanılan huydur. Bu huy çeşidinde dış dünya ve insanın çevresi çok büyük bir etkiye sahiptir (Erdem, 2015: 14).

Bu tanımlara göre ahlâk kavramı “olumlu” bir kullanım şekline sahiptir, yani “iyi” kavramının, lüzumlu bir şey olduğu ifade edilmektedir. Felsefede buna, ‘normatif’ yani ‘buyurucu’ olarak adlandırılmaktadır. Aslında ahlak ilmi ile ‘lüzumlu olan, gerekli görülen davranışların’ bilgisinin anlatıldığı anlaşılmaktadır. ‘Nasihat’ ve ‘âdâb’ içerikli eserler, ‘erdemli insan’ profilinin anlatıldığı kitaplar, ahlâkî yükümlülüklerin anlatıldığı dinî veya kültürel eserler ‘ahlâk ilmi’ içerisinde değerlendirilmiştir. Ahlak kelimesi kavram olarak, insanın hem iç dünyası hem dış dünyasını ifade etmektedir. Hulk, ise insanın yaratılış ile ilgili özellikleri ve bunun yanında sonradan kazandığı özelliklerini de ifade etmektedir. Bu nedenle ahlak, subjektif ve objektif özellikler taşımaktadır (Erdem, 2017: 13). Esasen ahlak insanın manevi yönünü daha çok etkiler. İnsanın ortaya koyduğu davranışlar için ‘ahlakın konusu içerisinde’ sözüyle davranışların yalnız duyuları ilgilendiren yönü anlaşılmamalıdır (Akın, 2011: 11).

Teorik ve pratik olmak üzere ikiye ayrılan ahlakın teorik kısmı içerisinde, ahlâki değer hükümleri incelenmektedir. Pratik ahlak, teorik ahlakın uygulama kısmı olduğu için bir sonuçtur. (Bertnard, 2001: 27). Ahlak, teoriği ve pratiği birleştiren, kanunlar belirleyen ve oluşturduğu kuralları da hayata aksettiren bir ilimdir (Erdem, 2017: 14). Ahlak düşünce ve davranışların bir araya gelmesinden ortaya çıkmaktadır. Bilinçlenme zamanla davranışa dönüşmektedir (Ünal, 2012: 86). Zamanla davranış düşünceye göre ön plana çıktığı için ahlak pratik yönüyle anılmaktadır (Yaran, 2010: 56). Yani ahlak insan davranışlarını ele almaktadır.

Özgürlük, ahlakın temeli sayılmaktadır (Uyanık ve Akyol, 2015: 180). Varlıklar içerisinde sadece insan, ahlakın kapsamında yer almaktadır (Aydın, 1990: 68). İnsan özgürce seçebilme kabiliyetinden dolayı eylemleri ahlaki kabul edilir. Bir davranışın ahlaki kabul edilebilmesi için eylemlerin bilinçli yapılması gerekmektedir (Filiz, 2014: 15).

İnsan davranışlarının sonucunda ahlak kavramı ortaya çıkmaktadır. İnsanın iki türlü davranışından bahsedilebilir, bunlar doğal davranış ve ahlaki davranıştır. Doğal davranış tamamıyla fizyolojik ihtiyaçlarla ilgilidir. Ahlaki davranış ise yapıldığında hakkında olumlu ya da olumsuz hüküm verilebilen davranışlardır. Ayrıca insan tek başına kaldığında gerçekleştirdiği davranışlarla ilgili yargıda bulunma imkânı olmadığından ahlak ancak insanın toplum içerisinde yaşamasıyla gerçekleşir (İleri, 1993: 9).

Ahlaki hükümler bireysel boyutta değişkendir. Bir grup insan topluluğunda ise görecelilik vardır. Dinde ise mutlak doğru ve yanlışlar vardır; her birey açısından dinin doğruları geçerlidir. Ancak bu durum bazı koşullarda geçerli olmayabilir. Mesela doğru söylemek zarar verecekse o zaman yalan söylenebilir. Bu şekilde zarar engellenebilir. Dinde mutlak ahlakın yanında duruma göre görecelilik vardır. İnsanların değerlere yaklaşımı ahlaki görecelilik durumunu ortaya çıkarmıştır. Öznelci ve nesnelci görüşler olmak üzere ahlakla ilgili iki yaklaşım ortaya çıkmıştır. Öznelci yaklaşımda değerler kişiden kişiye değişir. Değerler toplumdan topluma da farklılık göstermektedir. Bunun nedeni değerlerin kaynağının bizzat insanın kendisi olmasıdır. Nesnelci yaklaşımda ise değerlere genel bir özellik yüklenmektedir. Nesnelci yaklaşıma göre evrensel ahlak yasasının varlığı kabul edilmektedir. Nesnelci yaklaşımda değerler kişiden kişiye değişiklik göstermediği için evrenseldir. Genel olarak bakılırsa öznelci ve nesnelci görüşlerin tek başına yeterli olmadıkları görülmektedir. Ahlaki kabuller her ne kadar değişiklik arz etse de genellik ilkesine göre her insanın yapması gereken görevler vardır ve bunların bazıları neredeyse her toplum, her din, her kesim tarafından kabul edilmektedir. (Topçu, 2005: 63).

Görüldüğü gibi ahlak, bir kurallar sistemidir. İnsanların fiillerini ve birbirleriyle ilişkilerini düzenlemek amacıyla oluşturulmuş kurallar ya da değerler sistemidir. Toplumun olduğu her yerde insanların fiillerini ve birbirleriyle iletişimini ve ilişkilerini düzenleyen normlar ve kurallar olmuştur. Bunlar o toplumun değerler sistemini oluşturmuştur (Erdoğan-Demirpolat, 2022: 4).

Ahlaktan bahsedilebilmesi için toplumun kabul ettiği şartların bulunması gerekmektedir. Bu şartlar genellik, yükümlülük ve zorlama olmaksızın herkes tarafından kabul edilmelidir.

2.2. Ahlak Felsefesi

Ahlâk felsefesi, “iyi” kavramının ne olduğunu sorgulayan, iyi kavramının özelliklerini akıl yürütme ile araştıran ve ortaya çıkaran bazen de ahlakın varlığını reddeden eserler ortaya koyan bir felsefe türüdür. Yani ahlakın felsefesinin yapıldığı eserler ahlak felsefesinin yazını olarak değerlendirilir. Günümüze kadar birçok değişiklik geçirmesine rağmen “ahlak” kavramını öz olarak günümüzdeki manasıyla ilk kez zikreden Aristoteles’tir (MÖ 384-MÖ 322) Ahlak felsefesi üzerine ilk kitabı “Nikomahosa’a Etik”tir (Gökhan, 2013: 20) Ahlak ilmi yerini İslam felsefesinde bulmuş, detaylarıyla sınırları İslam filozofları tarafından çizilmiştir. Ahlak ilmi kendi konumunu, ilk Müslüman filozof Kindi (öl. 252/866) sayesinde bulmuş, Farabi (öl. 339/950) ve İbn Sina’nın (öl. 428/1037) ilimler tasnif edişindeki şeklini almıştır (Gafarov, 2009: 35).

2.3. Etik ve Ahlak Arasındaki Fark

Etik kelimesi tanımlamalara ve genel kabule göre ahlak felsefesine karşılık gelen bir kavram olarak ele alınır. Oysa ahlak ve etik kavramlarının ayırt edici belirgin tanımları vardır. Toplumların zaman içerisinde oluşturdukları ve genel kabul halini alan kalıplaşmış davranışları ahlaki ifade etmektedir. Etik ise toplumların zamanla oluşturduğu bu kalıplaşmış davranışları sistematik bir biçimde inceleyen felsefe disiplini. Etik için genelde; *“Ahlaki olanın özünü ve temellerini araştıran bilim. İnsanın davranışları ile ilgili problemleri inceleyen felsefe dalı.”* (Özlem, 2015: 179) şeklinde bir tanım yapılmaktadır. Günlük hayattaki kullanımında ise etik anlam kaymasına uğrayarak ahlak ve evrensel ahlak kuralları olarak algılanmaktadır. Fakat etik, yıllar hatta yüzyıllar boyu oluşturulan ahlaki detaylarına vakıf olacak şekilde anlayabilmemiz için çaba sarf eden felsefe dalıdır. Ahlak kavramı, günlük hayatta her insanın ilgilenebileceği bir kavramken etik sadece ahlaki epistemolojiyle ilgilenenlerin alanına girmektedir (Özlem, 2015: 179).

Etik, tavır ve davranışları yargılamak yerine onları analiz etmektedir. Ahlak ise belli inanç sistemleriyle şekil almış, toplumların çoğunluğu tarafından onay verilmiş, kabul edilmiş davranışlardır. Bu durumda etik, bir inanç sisteminden ortaya çıkmamış, iyi ve kötü kavramlarıyla şekil alan, çıkış noktası ve ölçütü insan olan, düşünce ve davranışları inceleyen felsefi disiplindir (Özlem, 2015: 24).

2.4. Ahlakın Kaynağı Sorunu

Ahlaki kural ve ilkelerin neye dayandırıldığı tartışma konusu olmuştur. Felsefe tarihi boyunca ahlakın kaynağının “din” ya da “din dışı” olduğu görüşleri ileri sürülmüştür. Din dışı kaynağının olduğunu savunanlar ayrıca ahlakın kaynağının “akıl”, “sezgi” ve “duygu” olduğunu kabul etmişlerdir (İleri, 1993: 12).

İlkçağ felsefesinde sofistler, ölçü olarak insanı kaynak almışlardır. Ahlak felsefesindeki relativist anlayışın hâkim olması bu düşünceye bağlıdır. Bu anlayışa göre ahlak kültürden kültüre farklılık göstermektedir. Sokrates (öl. MÖ 399) ise ilk defa tümevarım metodunu geliştirerek kavramların genel-geçer bir tarifine ulaşmayı amaçlamış ve Sofistlerin değerler relativizmini aşmak için denemeler yapmıştır. Bunun için ahlak ile bilgiyi aynı sayarak ahlaklı olmayı bilginin açık ve net olmasına bağlamıştır. Sokrates hiç kimsenin bilerek kötülük işlemeyeceğine inanmıştır. Sokrates’in ahlak felsefesi akılla temellendirilen rasyonel ve laik ilk ahlak felsefesidir. Sokrates’in karşılaştığı ilk problem ahlak prensiplerinin evrenselliğidir. Ancak kötülüğü bilgi eksikliğine bağlamasında insan hürriyetini kısıtlayıcı bir anlayış olarak yorumlanmaktadır. Zira problem insan hürriyetidir. Sokrates’in ahlak anlayışı, Platon ve Aristoteles tarafından da ele alınarak geliştirilmiştir ve ahlakın temelini akıl olduğu kabul edilmiştir. Aristoteles’in ahlak felsefesi gayecidir. Aristoteles, insan için iyi olan aksiyonlarla ilgilenir. İnsan için iyi olan ahlaken iyidir. (Kılıç, 2012: 17-18)

Yakınçağ felsefesinde ise kabul edilmiş ahlak prensiplerinin doğruluğunun ispatı sorunu araştırılmaya başlanmıştır. David Hume (1711-1776) ile birlikte değerler hükümlerinin olgu hükümlerinden çıkarılıp çıkarılamayacağı tartışılmaya başlanmış buna bağlı olarak İmmanuel Kant ise ahlakın otonomluğundan bahsetmiştir. Kant’ın felsefesinde ise bilgi, insanın nasıl davrandıkları bilgisi değil nasıl davranmaları gerektiğinin bilgisidir. İnsanların tamamı yalan

söyleseler bile, yalan söylememeleri gerektiği doğruluğunu korumaya devam eder. Bu ifade, onların davranışlarından bağımsız olarak doğrudur bu manada a prioridir. Sezgici olarak da adlandırılan Butler, H.Sidgwick, H. Bergson ve G.E. Moore gibi filozoflar, ahlaki değerlerin doğruca sezgi ile bilineceğini ve bu yolla bilinen değerlerin de tüm insanlar için geçerliliğini iddia etmişlerdir. Bu değerlerin ise herhangi bir doğrulamaya gerek duymadığını ileri sürmüşlerdir (Kılıç, 2012: 18-20).

Ahlaki duygu ile temellendiren filozoflar ise ilk çağda Aristippus, Epikür, Yakınçağda Locke, E.B. Condillac, D. Hume, J. Bentham ve J. S. Mill gibi filozoflardır. David Hume'a göre aklın gücü herhangi bir davranışı tek başına ortaya çıkaracak güçte değildir. Çünkü akıl duygu ile yapılan bir davranışı engelleme gücüne sahip değildir. Adam öldürme eylemini örnek vererek bu durumun gerçekleşmesinde duyguların ön planda olduğunu söylemektedir (İleri, 1993: 32).

Ahlakın kaynağı olarak dinin gösterilmesi her devirde çeşitli filozoflar tarafından farklı şekillerde ele alınmıştır. Temeli din olan ahlak teorilerinde esas karakter Tanrı'dır ve bu teori vahiy gerçeği ile hareket eder. Din ile temellendirilen ahlaki görüşler birtakım felsefi problemleri de açığa çıkarmaktadır. Bu konuyu açıklamak için Mu'tezile, Eş'ari ve Maturidi ahlak teorilerinden yararlanacağız. Ahlakın din dışı temellendirildiği durumlarda ahlaki değerler herkes için geçerli olan evrensel değerler değildir. Çünkü din ile temellendirilmeyen teorilerde vahiy gibi sabit bir ölçüt yoktur. Din ile temellendirilen ahlak anlayışını savunanlara göre ahlakın temel kaynağı mutlak varlık olan Tanrı'dır. Eş'ari (874-936) ve onun görüşlerinin takipçisi olan Gazzali'ye (1058-1111) göre değerlerin, vahiyden bağımsız düşünülmesi imkânsızdır ve objektif de görülemezler. Dolayısıyla adalet, iyilik, kötülük gibi ahlaki değerler manalarını Allah'tan alır. Mu'tezili kelimcilerin görüşlerine göre ise ahlaki değerler, Allah'ın iradesinden bağımsızdır. Eş'ari'nin görüşüne göre bir şeyin iyiliği ya da kötülüğü Allah'ın o şeyi iyi veya kötü nitelendirmesine bağlıdır. Mu'tezile ekolünde ise iyi veya kötü Allah'a bağlı olmadan vardır. Vahyin rolü akıl ile bilinemeyecek konularla ilgilidir. (Kılıç, 2012: 89).

Mu'tezile ve Eş'ari ahlak teorisi teolojik, felsefi ve mantıki karakterde bazı problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Maturidi ise bu problemlere birtakım orijinal ahlak teorisi geliştirmiştir. Maturidi, ahlaki sorumluluk ve yükümlülükte Eş'ari'ye, ahlaki değerler konusunda ise Mu'tezile'ye daha yakın durmaktadır. Fakat Maturidi'nin teorisi diğer iki teorinin bir araya getirilmiş hali gibi değil, kendi içerisinde bir bütünlük oluşturan orijinal bir ahlak teorisidir. Maturidi'ye göre bilgi, 'ezeli' ve 'hadis' olmak üzere ikiye ayrılır. Allah'ın bilgisi ezeli bilgidir ve O'nun zatı ile birlikte bulunur. Hadis bilgi ise yaratıklara ait olan bilgidir. Bu bilgi, 'zorunlu' ve 'mükteseb' olmak üzere ikiye ayrılır. Maturidi'ye göre akıl, ahlaki iyilik ve kötülüklerin bilinmesinde yeterli bir kıstas olsa da insanın ruhi ve fiziki donanımları, aklın doğru karar verme melekeseine engel olabilir. Vahiy, akıl için bir kolaylaştırma ve hafifletme kabilinden "yardım ve irşad olmaktadır." Aynı zamanda bunda, aklın kusurunu bir hatırlatma, uyarma ve sakındırma bulunmaktadır. Bu ise akıl yürütmeyi teşvik eden, düşünmeye ve akli kullanmaya davet eden bir tutumdur (Maturidi, t.y.: 552).

Ahlakın dine bağlı olduğuyla ilgili ilk eleştirel görüş ve tartışma Platon'un diyalogunda geçmektedir. Platon, "*X, Tanrı istediği için mi iyidir, yoksa iyi olduğu için mi Tanrı onu istemektedir?*" sorusunu sormuştur (Aydın, 1990: 9). Bu tartışma Tanrı-ahlak ilişkisi üzerinden cevaplandırılmıştır. Teistler Tanrı istediği için X iyidir demişlerdir. İyi diye emretmek ve kötü diye yasaklamak Tanrı'nın iradesi dışında bir gerçeklik ortaya çıkaracağından Tanrı'nın iradesi

sınırlanacaktır. Ateistler ise ahlakın objektif olması gerektiğini iddia ederken aynı zamanda da evrensel bir niteliğe sahip olması gerektiğini savunmuşlardır. Onlara göre bir davranış, Tanrı emrettiği için değil, iyi olduğu için yapılmaktadır. Dolayısıyla Ateistler; Tanrı'nın emrettiği her şeyin iyi olduğu düşünülse bile bu emirlerin iyi olması, iyi denilen her şeyle ilgili ilahi bir yasanın var olduğunu göstermez fikrini savunmaktadırlar. Çünkü onlara göre Tanrı'nın buyruğunun öne çıkması, ahlakın özerkliğini sarsacaktır. Böyle bir durumda ise insan özgürlüğü ve ahlaktan söz edilemeyecektir. (Aydın, 1990: 173).

Ahlakın kaynağı ile ilgili teistler ve ateistler arasında yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Teistlere göre Tanrı'ya dayanmayan ahlak temelsizdir. Tanrı'nın kabul edilmemesi demek ahlakın temelinde insani tercihler bulunması anlamına gelir. Bu ise ahlakın öznel nitelik kazanması anlamına gelir. Ateistler buna karşı çıkarlar ve kendilerinin de nesnel bir ahlakı kabul ettiklerini iddia ederler. Birtakım araştırmacılar ise insandaki tabii huyu dikkate alırlar kazanılmış huyu kabul etmezler. Schopenhauer (1788-1860), Lamarck (1744-1829), Darwin (1809-1882) bu görüşü savunurlar. Bu görüşün savunucularına göre insanlar iyi ve kötü huylarıyla doğar ve bunların iyi olanlarından faydalanarak kötü olanlarını da hayat boyu yük olarak taşırlar. (Erdem, 2017:65). Kazanılmış huyun değişebileceği fikrini savunanlara göre ise ahlak kısmen değişmektedir. Son olarak bütün huyların sonradan öğrenildiğini savunanlara göre ise ahlak değişebilmektedir. Farabi (872-950), İbn Miskeveyh (940-1030), İbn Sina (980-1037), Gazali gibi İslam ahlakçılarının çoğu ahlakın değiştiğini iddia etmektedir (Erdem, 2017:67). Farabi'ye göre insanlar iyi ve kötü davranışlara doğuştan meyilli olabilir. Burada önemli olan kişinin hangi davranışı sürdürmeyi tercih ettiğidir. İyi ahlak da kötü ahlak da ancak alışkanlık sonucu meydana gelir (Uyanık ve Akyol, 2015:64). Bu konuda ikisi arasında bir fark yoktur. Gazali de ahlaki değişimin kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur. Gazali'ye göre ahlaki değişiklikler kabul edilmiyorsa öğüt ve nasihatlerin bir anlamı yoktur. İbn Miskeveyh ise insanda bulunan iki huydan hareketle ahlakı iki kısma ayırır. Fıtri ahlak içerisinde kişilerin korkuları ve gülme şekilleri gibi özellikleri bulunurken, alışkanlık ve eğitim sonucu kazanılan ahlak içerisinde ise alışkanlık ve meleke haline gelen davranışlar bulunmaktadır. İslam ahlakçılarının ahlakın kolaylıkla değiştiği fikrini savundukları söylenebilir (Uyanık ve Akyol, 2015: 150-151). Burada ahlakın değişiminden kastedilen şeyler insanın değişik eylemlerde bulunma kapasitesidir. Ancak dinlerin temel ilkelerinde herhangi bir değişimden söz edilmemektedir. Ahlaki ilkeler kişiye, zamana ve topluma göre değişmez. Buna göre var olan değişkenlerin ilkeler değil, onların zamanla soyutlanmış pratikleri olduğu söylenebilir (Filiz, 2014: 55).

2.5. Ahlakın İçine Aldığı Öğeler

Ahlaki davranışlar sınıflandırılırken hangi davranışların toplumsal açıdan kabul edildiği ve hangi gelenek – göreneklerin toplumda yaygın olduğu hususları dikkate alınır. Bir davranışın toplum nezdinde kabul edilmesi onun ahlaki boyutunu da belirlemektedir. Bazı toplumlarca ahlaki sayılan davranışlar, diğer toplumlarca ahlak dışı olarak görülebilir. Töreler toplumdan topluma farklılık gösterebilir. İnsanların topluma karşı ahlaki yükümlülükleri vardır. Bunlar ahlaki kural ve normlar, ödev ve sorumluluk, vicdan ve adalet- adaletsizlik ile ilgili konulardır. Örneğin vicdan sahibi her insan adalet duygusunu taşımalıdır. Toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında görülen ahlaki kuralların bulunması ahlakın içerisine giren öğeler bakımından bir

diğer ayrımdır. Çalışma ahlakı, meslek ahlakı, gündelik ahlak ve aile ahlakı gibi alanların varlığı bize ahlaki kuralların hayatın her alanını kuşattığını göstermektedir (Frolov, 1991: 7).

2.6. Sokrates, Aristoteles, Platon ve Ahlak Felsefesinin Ortaya Çıkışı

Sokrates; ahlakı, felsefi açıdan, ciddi olarak ilk ele alan kişidir (Arslan, 1998: 131). Kendinden önceki Yunan düşünürleri ile kıyaslandığında Sokrates, döneminin düşünürlerinin aksine dikkatin dış dünyadan iç dünyaya çevrilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu fikirleriyle de insan düşüncesini fiziki boyuttan ahlaki boyuta taşımıştır (Topçu, 2012: 15). Sokrates'e göre erdem bir bilgidir ve bu bilgi öğretilir. Kimse bile isteye kötülük yapmaz. Sokrates, Sofistler tarafından ortadan kaldırılmaya çalışılan doğru bilginin aslında varlığını ve bu bilginin ulaşılır olduğu düşüncesinin insanlar tarafından bilinmesini sağlamıştır. Sokrates'e göre ahlaksız insan bilgisiz olan insandır. Ahlaklı olmak gerçekte sadece doğru bilgi sorunudur. Doğru bilgi ise ancak uygun bir eğitimle ortaya çıkartılır (Arslan, 1998: 132). Ünlü sofistlerden Protagoras'a (MÖ 481-420) göre dünya üzerindeki insan sayısınca doğru bilgi vardır. Dolayısıyla herkesi kapsayacak ve herkes için geçerli olacak bir ahlak söz konusu değildir. Sokrates ise bu görüşe karşı çıkarak; ahlak konusunda, bireysellikten toplumsallığa ve hatta evrensele yükselmeyi hedeflemiştir. Böylelikle Protagoras'ın aksine genel bir ahlak anlayışına ulaşmaya çalışmıştır. Sokrates, "*İnsan her şeyin ölçüsüdür.*" anlayışı yerine, "*Tanrı her şeyin ölçüsüdür.*" görüşünü yerleştirmeyi amaçlamıştır (Heinemann, 1990: 381).

2.7. Batı'da Ahlak

Felsefe tarihi boyunca farklı düşünürler, ahlâk felsefesine değişik değerler yükleyen ya da onu değersizleştiren yaklaşımlar geliştirme çabası içerisinde bulunmuşlardır. İlk filozoflar âlemin 'arkhê'si meselesine yoğunlaşmıştır. Daha sonra Sofistler felsefenin ilgisini insan kavramına kaydırarak, ahlâkta doğru ve yanlışın söz edilemeyeceğini savunmuşlardır. İnsanları inandırmanın esas olduğunu, iyi ve kötünün ise her zaman ve mekâna göre değişeceğini söylemişlerdir. Sokrates ise 'iyi' kavramına metafizik bir anlam da vererek ahlâk felsefesine ontolojik bir boyut da kazandırmıştır. Aristoteles ahlâk felsefesini, ev ve şehir gibi yaşanılan yerlerin yönetimi felsefesiyle tamamlanan ve bir bütünün parçası şeklinde de betimlemiştir. Bu tanımlama İslam filozoflarında da görülmektedir. Buna göre ahlâk, bireyin nefsinde yerleştirmesi gereken alışkanlıklar bütünüdür. İnsanın diğer kişilerle ilişkisi nefse yerleşen ahlak sayesinde gerçekleşecektir. Ancak insan rastgele değil toplum içerisinde eylemlerini düzenlemektedir. Bu ilişki aile ve şehir/devlet topluluğu içinde gerçekleşmektedir. Aristoteles'e göre ahlak siyaset felsefesi araştırmasının bir koludur. Nefs, aile, toplum aşamaları ile bir bütünlük oluşturan Aristotelesçi yapı sadece kendi dönemini etkilemekle kalmayıp Orta çağ ve İslam düşünürlerini de etkilemiştir. Aristoteles, değerleri şeylerin tabiatına ait olarak görmektedir. Şeylerin tabiatına ait bu kavramları akıl algıladığı ve keşfettiği için mutluluk, aklın değerine göre bir faaliyettir. İnsan akli Tanrı'nın özelliklerinden en çok benzeştiği şey olduğu için, akli kavrayış anında insan, Tanrı'ya özgü bir hayatı yaşamaktadır (Kaymakcan ve Meydan, 2014: 30-31).

Kant da ahlakın kaynağını akla dayandıranlardandır. Kant akli, teorik ve pratik olarak ikiye ayırır. Teorik akıl bilgi ile ilgilidir ve bilgiye yönelir. Pratik akıl ise kanuna uygun tercihlerde bulunur bu nedenle ahlakın kaynağı akıldır. Ahlaki eylemlerde duygulardan uzaklaşarak akılla karar verilmelidir. Kant'ın sistemi değerleri ortaya koyan insanın kendisidir. Kant ayrıca temel

ahlak kurallarının evrensel boyutta olması gerektiğini savunan düşüncesiyle kendisiyle de çelişmektedir. Kant bu görüşleri sonucunda dinin insanı ahlaka değil de tam tersine ahlakın insanı dine ulaştıracağını savunmaktadır (Kaymakcan ve Meydan, 2014: 33).

İlkçağ'da ahlâk felsefesi ile ilgili görüşlerden biri de Galen (öl. MS 200)e aittir. Ahlâk felsefesiyle tıp ilmini ilişkilendiren Galenci yaklaşıma göre insanî karakterlerle bedendeki sıvıların oranlarının bir bağlantısı vardır. Ancak Galen'in ahlâk alanına yapmış olduğu en önemli katkı kendisine ait olan ahlâk tanımıdır. Bu tanım, aynen Arapça'ya aktarılarak İbn Sînâ'dan İbn Arabî'ye (öl. 1240) kadar birçok İslâm düşünürü tarafından da benimsenmiştir. Galen'in ahlak tanımına göre ahlak, insanın kendi eylemlerini düşünerek (reviyye) ve önceden planlanmış bir tercih (ihtiyâr) olmadan yapmasına sebep olan nefsin bir hâlidir (Kaymakca ve Meydan, 2014: 34)

2.8. İslam'da Ahlak

Dinler insanlık tarihi boyunca ideal yaşamın nasıl olacağıyla ilgili fikir ve düzenlemeler ortaya sürmüştür. Çoğu zaman ahlak, dini emir ve yasaklarla karıştırılmıştır. Birçok filozof ahlakın dinden bağımsız bir şekilde de gelişeceğiyle ilgili görüş belirtmişlerdir. Bu fikrin en büyük savunucusu Platon'dur. Bizler eğer toplumdan bağımsız yapayalnız yaşayacak olsak dahi, ahlaki öğretiler, kişinin güdü itibarıyla sahip olabileceği veya bulabileceği değerler arasındadır. Yani ahlak fitri bir durumdur. Bu fitri olgunun birçok çeşidi vardır. Dinlerin kendilerine ait görüş ve özellikleri vardır. İslam dininin de kendine has özellikleri vardır. İslam ahlakının temeli İslam dininin koyduğu kurallara dayanır. Bu kurallar insanların ihtiyaçları ve faydası doğrultusundadır. İslam dininde kural koyucu Allah'tır ve koyduğu kurallar zaman ve mekân ayrımı olmaksızın geçerlidir. İslam ahlakı, merkezine insanı oturtmuş ve insanın çevresindekilerle münasebetini konu almıştır. Dünya ve ahiretle ilgili her durumu İslam, koyduğu ahlaki normlarla kontrol altına almıştır. Bütün insani ve toplumsal kurumlar bu alt yapı üzerine bina edilmiştir (Erdem, 2017: 21).

“İslâm ahlâkçılara göre ahlâk; dinin üçüncü unsurudur. Dinin ilk iki unsuru ise inanç ve ibadettir. Ahlak, biçimsel olan ibadetlerin yanı sıra Tanrı'nın hoşuna gidecek davranışlardır. Ahlâkın diğer bir boyutu ise Tanrı'ya olan inancın ve ona yapılan ibadetin samimiyetiyle alakalı bir husustur. Bu husus İslâmî literatürde ihlâs ve ihsan olarak tanımlanmaktadır.” (İsam-İlmihal, 1999: 18).

İslam ahlakı Kur'an ve sünnete dayanır. Yani Allah'ın koyduğu görevler esasına dayanır. İslam'da Allah ahlaki kuralları insanların menfaati için oluşturmuş, insana aklıyla bulma, ahlaki normları oluşturma için çaba sarf etme gereği bırakmamıştır. Olması gereken her ahlaki kuralı Allah oluşturmuş, inananlara ise sadece uygulamak ve neticelerinin hikmetlerini seyretmek kalmıştır. Kur'an-ı Kerim'i okuyan her akıl sahibi insan az çok bu kuralları idrak edebilmektedir. Dolayısıyla çoğu İslam bilgini aslında ahlak alanında pek de özgün fikirler sunamamış, Allah'ın emir ve yasaklarının hikmetini irdeleyerek, adlandırarak ve tasnif ederek var olanı anlaşılır kılmaya çalışmıştır. Nihayetinde bu yöntem topluma da sirayet etmiş, ahlakla ilgili düşünülmediği, üretilmeye çalışılmadığı ve hazırcılık olduğu için İslam toplumlarında gitgide ahlaki çöküntü yaşanmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan bu ahlaki çöküntü giderek artmış olmasına rağmen insanlar üzerinde oldukça büyük etkiye sahiptir. Felsefi ahlak; ahlakın niceliğini ve ahlaki eylemin nasıl oluştuğunu, insan eylemlerinin hangi temellere dayandıklarını,

iyi- kötü eylemler ve bu eylemlerin nedenlerini inceler. Felsefi ahlak düşünme, tespit etme, sorgulamadır, herhangi bir yargıda bulunmaz veya yapılması gerekeni söylemez. Tasavvufi ahlak; İslam ahlakıyla ahlaklanmak yani ruhu kötülüklerden arındırmak, huy ve seciyeleri terbiye etmektir. İslam'da dini emirler ve ahlaki vazifeler kaynakları açısından birdir. Somut ibadetler nasıl bir dini vazifeyse ailesine, milletine ve diğer insanlara iyilik, iyi ahlaklı ve vicdanlı olmak da dini birer vazifedir. Ahlakın bir kısmı iyi ve güzeldir ki bunlar ahlak-ı hamide olarak adlandırılır. Bunlara örnek olarak adalet ve ihsan (iyilik) gösterilebilir. Ahlakın bir kısmı ise kötüdür. Bunlar da ahlak-ı zemime adını alırlar. Bunlara da yalan, iftira, kin ve kıskançlık örnek olarak gösterilebilir (Pazarlı, 1972: 14).

Kur'an-ı Kerim İslam ahlakının temel kaynağını teşkil etmektedir. Bu kaynaktan çıkarılan ahlakın özelliklerini Hüsameddin Erdem'in aktardığına göre dönemin yazarlarından Muhammed Abdullah Draz şöyle özetlemektedir: *"Kur'an ahlakı diğer ahlaklardan farklıdır. O, geçmişin çeşitli dertlerini ve çeşitliliğini bölünmez bir birliğe, ayrılığı tam bir ahenge çevirmiş ve onları en mükemmel bir şekilde uzlaştırmıştır. Kur'an ahlakının bir özelliği de yaratıcılığıdır. Bu ahlak, başka hiçbir sistemde olmayan sertlik içinde yumuşaklığı, istikrar içinde terakkiyi ve vahdet içinde çeşitliliği bir araya getirmiştir"* (Erdem, 1994: 19). Cehennemden bahsedilen hemen her ayetin ardından cennetten ve cennetin nimetlerinden çok daha fazla bahsedilmiştir. İslam ahlakı korkuyla ümidi bir arada bulundurarak psikolojik bir yöntem kullanmıştır. Dikkat edilecek olursa Kur'an-ı Kerim'de ahlakla ilgili birçok ayete yer verilmiş insanların birbiriyle ilişkilerindeki ölçü farklı surelerde defalarca tekrar edilmiştir. Bu da bize İslam dininin ahlaka vermiş olduğu önemi göstermektedir.

Kur'an-ı Kerim'den sonra, İslam ahlakının en büyük kaynağını, daha önce belirttiğimiz gibi peygamber sünneti oluşturmaktadır. Hz. Muhammed hayatın içinde sıradan bir insan gibi yaşamış ve mütevazı bir hayat sürmüştür. Hz. Muhammed'in gerek kendi davranışları gerekse sahabenin sorduğu sorulara verdiği yanıtlar insanlar için Kuran'ın ahlaki öğretilerinin canlı örneğidir. Bunun yanı sıra, ameli ahlak alanında uyulması gereken esasları meydana getirmişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber Kur'ani ifadeyle en büyük ahlak üzere gönderilmiştir. Onun ahlakı Hz. Aişe'nin deyişiyle *"Kur'an ahlakının ta kendisidir"* ve bu ahlak da yüce Allah'ın ahlakıdır. Diğer bir ifadeyle Kur'an ahlakı Peygamberimizde şekil bulmuş ve insanların onun hayatını tatbik ederek Kur'ani ahlakı yaşamasına imkân verilmiştir. Hz. Muhammed Kur'an'ın emirleri dışında herhangi bir davranışta bulunmamıştır. Dolayısıyla Peygamberimizin hayatını örnek alarak birebir Allah'ın istediği ahlakı yaşamımıza geçirebiliriz. Kitap ve sünnete dayanan kıyas ve icma, dini meselelerde olduğu gibi ahlaki, hukuki, adet ve geleneklere ait yeni meseleler hakkında da olabilmektedir. Bu durumlarda kıyas ve icmaya müracaat bir Kur'an tavsiyesidir. Her ne kadar kıyas ve icma Kur'an ve sünnet kadar kat'i bir delil olmasa da kayda değer delillerdir. İslam ahlakı, Kur'an ve sünnete dayanan, akla ve hayatın gerçeklerine uyan kurallar bütünü olarak bizleri kuşatmaktadır (Erdem, 1917: 19-20).

İslam ahlakı hem dini hem de akli bir temele dayanır. Kendi içinde herhangi bir çelişki barındırmaz. İslam ahlakı zorlukların kolaylaştırıldığı, akılla imanın uyduğu, teoride en yüksek olarak anlatılan iyinin pratiğe döküldüğü, çok sert davranışların yumuşatıldığı ve düzenlendiği, ferdin ve cemiyetin menfaatlerini koruyan, hak ve özgürlüklerin sınırlarını çizen pratik uygulanabilir bir ahlaktır. Aynı zamanda İslam ahlakı; ahiret inancını temele alarak, sağlam bir zemine oturmuş, gerçeği bütün cihetiyle ve ayrılmaz bir bütün içinde ele alan, bütün ihtiyaç ve

problemlere cevap veren kapsamlı bir sistem; gelişime açık olan ancak geleneği de dışlamayan, insanın görevlerini sınırlarken ona gücü ölçüsünde sorumluluk veren ve uygulandığında insana hayır getirip şerleri uzaklaştıran bir ahlakıdır (Erdem, 2000: 26). İslam ahlakında en yüksek iyiye ulaşmak hedef edinilmiştir. Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmak için tek şart Kur'an ahlakını bilmektir.

Özet olarak bazı özelliklerini ele almaya çalıştığımız İslam ahlakının hicri III. asırdan itibaren sistemli hale getirilmeye çalışıldığını görmekteyiz. Elbette ilk zamanlar kitap ve sünnete ağırlık veren nakilci bir anlayışa sahip olan gelenekçi ahlak, ahlakta tasavvufi yoruma ve yaşayış tarzına önem veren tasavvufi ahlak ön plandadır. Daha sonraları Platon ve Aristoteles'in etkisinde kalan filozoflar sayesinde akılcılık öne çıkmış ve felsefi ahlak önem kazanmıştır. Hicri IV. ve V. asırdan itibaren bu üç farklı ahlak anlayışı birleştirilmeye çalışılmış ve bu çeşitli görüşleri birleştiren birçok ahlak eserleri meydana getirilmiştir. Osmanlı'nın kuruluşuna kadar bu ahlakçılar arasında yer alan ve bunların ileri gelenleri, İbn Miskeveyh (öl. 421/1030), Yusuf Has Hacib (öl. 470/1077), İbn Tufeyl (öl. 1185), Ahmet Edib Yükneki (M.XI veya XII. asır), Gazali (öl. 505/1111), Nasreddin Tusi (öl. 672/1274) vb. gibi bazı ünlü isimlerden söz edilebilir. Osmanlı'nın kurulmasıyla İslam ahlakı her yönüyle uygulamaya alınmış ve yaşam tarzı haline gelmiştir. Yaklaşık altı asır gibi bir zaman içerisinde birçok bilgin bu ahlakın teorik ve pratik altyapısını belirlemeye çalışmış; ahlakın ilmi zemine oturtulması noktasında ortaya çıkan meseleleri inceleyen ve bu meseleleri irdeleyen birçok eser yazmışlardır (Erdem, 2000: 26-27).

Ahlak hakkında yapılan bir başka tanım ise Gazali'ye aittir. O tanıma göre ahlak; insan nefsinde yerleşen öyle bir heyet (meleke)dir ki fiiller herhangi bir zorlama olmadan, düşünmeden kendiliğinden bu meleke sayesinde kolaylıkla ve rahatlıkla ortaya çıkar (Çağrı, 1985: 16). Gazali'nin bu tanımından ahlakın insan fıtratında var olan ve hiçbir çaba sarf etmeden ortaya çıkan davranışlar bütünü olduğu anlaşılmaktadır. Ahlak, insanın düşünce yapısına, alışkanlıklarına, fiil ve sözlerine yön vermesinde oldukça önemlidir. Gazali'nin İhya adlı eserinde dediği gibi duygu ve düşüncelerimiz fiillerimiz aracılığıyla kendini gösterir. Ancak ahlaki fiiller ahlakın kendisi değil, onun bir sonucu ve dışa yansımış halidir. Diğer bir ifadeyle kişinin tavır ve davranışları kalbinde yerleşik olan ahlaka uygun olarak gelişir (Gazali, 1974: 77). Böylelikle Gazali ahlakın insan düşüncesinde başlayarak davranışlara yansıdığını vurgulamaktadır.

Tusi'ye göre ahlak ilmi, insan nefsinin değerli, güzel ve övgüye layık davranışları edinmesini sağlayan ilimdir. Yani bu ilmin konusu insani olan duygulardır. Öyle ki insanın kendi kararlarıyla güzel ve övgüye layık, çirkin ve yadırganıp kınanan eylemlerin tamamı onunla ilgilidir (Tusi, 2005: 70). Kınalızade ise ahlakı, insan nefsinde ilim ve amelin meydana gelmesi ve insan nefsinin bu iki yönden kemal mertebesine ulaşması şeklinde tanımlamaktadır (Kınalızade, 2019: 28) Başka bir bakış açısıyla ele alacak olursak ahlak, insan söz, fiil ve davranışlarını düzenleyen “ideal kanunların ilmi” ve bunları hayatın her safhasında ve çeşitli durumlarda en iyi şekilde uygulayabilme sanatıdır (Pazarlı, 1980: 12). Bunun yanı sıra ahlak kişi için gelip geçici bir durum değil manevi yapısına yerleşmiş bir kabiliyettir. Ahlak kişide herhangi bir zorlama olmaksızın inandığı görevleri yerine getirmesidir. Buraya kadar sözü edilen ahlakçılar hep ilim-amel ilişkisinden bahsederek bu ikisinin birbirinden ayırt edilemeyeceğini vurgulamışlardır. Sadece düşüncede kalan bir ahlak söz konusu olmazken kişinin vicdanına inmemiş göstermelik bir davranış da ahlaki nitelik taşıması yönünden şüpheli olacaktır.

Süleyman Hayri Bolay felsefe sözlüğünde ahlaka dair beş maddelik bir tanımlamaya yer vermiştir. Şöyle ki;

1. Genel anlamda, her şartta iyi olarak tanımlanan hayat tarzlarından kaynaklanan fillerin bağlı olduğu kuralların tamamıdır.

2. Toplumlar tarafından zamanla benimsenen, insanların birbirleriyle aile, toplum, devlet ve sosyal hayatla ilişkilerini düzenleyen kurallar, ilkeler, değerler ve inançların tamamıdır.

3. Bir kimsenin iyi özelliklerini ve şahsiyetini ifade eden hareketler bütünü, huy.

4. Kişiler ve gruplarca benimsenen eylem kurallarının tamamı.

5. Felsefe ilmi olarak;

a. Ahlaka dair teorik görüşler.

b. Bireysel ve toplumsal hayattaki ahlaki görüşlerle ilgili sorunları inceleyen görüşler (Bolay, 2009: 4).

Toplumumuzda yaygın olan ‘ahlaklı’ ‘ahlaksız’ ifadelerinin ne kadar yanlış olduğunu bu kavramın tanımını irdeleyince anlıyoruz. Ahlaklı veya ahlaksız kişi yoktur aslında, iyi ahlaklı veya kötü ahlaklı kişi vardır. Ahlaki kuralları olmayan bir toplumdan söz etmek mümkün değildir. İlk toplumlarda dahi bu sistem varlığını göstermiştir. Tarihsel süreç içerisinde her ne kadar belli başlı değişimlere maruz kalmış olsa da geçmişle harmanlanarak oluşturulan ahlak sistemi kişi ve toplumları her zaman etkisi altına almıştır. Aslında bu etkileşimin tek taraflı olması söz konusu değildir. Bir toplumun ahlaki normlardan etkilendiği kadar o ahlaki normları etkileyip değiştirdiği de bir realitedir.

Recep Kılıç eserinde ahlak kavramı üzerine yapmış olduğu incelemeler sonucunda hem beşerî hem de sosyal bilimlerin açıklamaya çalıştığı bir terim olarak ahlak kavramına dair tanımlamaları üç ana grupta toplamıştır. Birinci grup ahlak kavramını genel olarak insanın davranışları ve bu davranışlara dair içsel süreçleri kapsayan karakter veya huy ile benzer anlamlarda tanımlar. İkinci gruptakiler ahlakı; insanın davranışlarında ayak uydurmaya çalıştığı veya kendisinin davranışlarını kontrol eden dışsal ilkeler, toplumsal kurallar olarak tanımlar. Üçüncü gruptaki tanımlamalarda ise ahlak; ilk iki tanımda belirtilen bireysel ve toplumsal boyutlu çabaları geliştirmeye çalışan teorik ve pratik boyutlu bir ilim veya sanat olarak ele alınır (Kılıç, 2012: 15-16).

Yapılan tanımlardan hareketle ahlak; kelimenin tam anlamıyla doğru ya da yanlış yapılan şeyin kendisiyle ilgilenir. Bir toplumun olduğu bütün her yerde, bu toplumda yaşayan insanların ferdi açıdan davranışlarını ve birbirleriyle olan toplumsal ilişkilerini düzenleyen kurallar olmuştur. Bu kurallar, belli bir ahlak sistemini meydana getirmektedir (Cevizci, 2008: 262).

İslam bilginleri ve filozofları ahlak konusunda birçok müstakil eser oluşturmuşlardır. İslam ahlak felsefesi alanında yazılan ilk müstakil eser İbn Miskeveyh’in Tehzibu’l Ahlak adlı eseridir. Daha sonra Nasreddin Tusi’nin Ahlak-ı Nasırı’si ahlak alanının öncü eserlerindendir. Bundan sonra ilmi kuralları kaleme almakla, şerh etmekle meşhur olan Celalüd-din Muhammed Devvani’nin Ahlak-ı Celali’si ahlakla alakalı diğer önemli bir eserdir. Bunların dışında vaiz Mevlâna Hüseyin Vaız’ın Mirza Muhsin İbn-i’s-Sultan Hüseyin Baykara adına tasnif ettiği Ahlak-ı Muhsini’si gelir. Saydığımız bu kitaplar Arapça idi. Kınalızade’nin verdiği bu bilgiler sonrasındaki ifadesi Türkçe bir ahlak kitabının yazılmasını gereksinim görerek Ahlak-ı Ala’i’sini yazmış olduğu yönündedir. Nitekim bu eser ahlak konusunda sistemli yazılmış eserlerin dördüncü sırasında yer almaktadır. İslâm’da ahlâkın tek bir amacı yoktur. Amaçlar silsilesi vardır. Bu

amaçların en başında da kişinin menfaati ön planda tutulmuştur. Zaten İslam'ın emir ve yasaklarının mantığı kişinin menfaatine uygun olması ve hatta birinci sıraya kişi menfaatinin alınmasıdır. İkinci sırada ise sosyal amaçlar bulunmaktadır. Ahlâkî fiiller ferdî gözükle bile bu fiillerin toplumu ilgilendiren bir yönü muhakkak vardır. Fertlerin ahlakı iyi ve güzel olursa toplumun ahlakı da iyi ve güzel olur. O toplum, içinde yaşanabilir bir hal alır. Ferdin ahlaklı olup olmaması toplumu da aynı ölçüde etkilemektedir. Üçüncü sırada ise uhrevî saadet vardır. Nitekim İslâm, iyilik yapanlara ebedî olarak kalacakları bir cennet vaat ederken, kötülük yapanlara da cehennem azabını hatırlatır. Tüm bunların üstünde ise İslâm ahlâkının en âli amacı olan Allah rızası vardır (Özek ve dğr., 1987: 21-22). Dolayısıyla ahlaki sistem ferdi menfaatten yola çıkarak en yüksek gaye olan Allah rızasına ulaşmak için çeşitli aşamalar kat eder.

2.9. Osmanlı Döneminde Ahlak

Osmanlı'da ahlak her alanın, her faaliyetin son hedefidir. Osmanlı ahlak risaleleri üzerinde bir ekip halinde çalışan Doç. Dr. Harun Anay'ın ve ekibinin birkaç senelik bir çalışma neticesinde yaptıkları tespate göre, Osmanlı ülkesinde ahlakla ilgili yazılan risale ve kitapların sayısı, bilindiği kadarıyla iki binden fazladır. Bu sayı ahlaka verilen önemin bir ifadesi olabilir. Şunu da belirtmekte fayda var: Ahlak felsefesi sadece ahlak kitaplarında değil, kelam kitaplarıyla usul-ı fıkıh ile ilgili eserlerde de yapılmıştır (Bolay, 2011: 161-162). Ahlakın bir türlü istenen seviyeye getirilemediğini, bunun için çaba sarf edilerek bunca eserin yazılmış olma ihtimalini de söyleyebiliriz.

Her ferdin olduğu gibi her toplumun da bir ahlakı vardır. 600 yüzyıl hükümrانlık sürmüş olan Osmanlı ahlakı bütünüyle İslam ahlakının tatbik edilmesidir. Elbette Türklerin kendilerine ait siyaset, ilim, fen, örf, adet gibi değerlerden İslam'la ters düşmeyecek olan kısmıyla bir sentez oluşmuş, neticede özgün Türk-İslam ahlakı oluşmuştur. Bu ahlakta savaşa dair ahlaki özellikler daha çok yer edinmekle birlikte yine de toplum ve devlet, bu ahlakın alt yapısını oluşturmaktadır. İslam dininin temel inanç ve ahlak anlayışına dayalı Türk İslam ahlakı bütün canlılığı ile Osmanlı toplumunda, yöneten ve yönetileni, aydını ve halkıyla ilgili her kesimde uygulanmış ve yaşama imkânı bulmuştur. Fethedilen her yere bu ahlaki yapı götürülmeye ve yerleştirilmeye çalışılmıştır. Türk-İslam sentezine uygun ahlaki normların yanı sıra bu senteze uygun eserler inşa edilmiş ve Osmanlı kültürü dünyanın her bir yanına yayılmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde bu ahlaki canlılık yavaş yavaş kaybolarak Batı'nın etkisi altında kalarak yerini bazı ahlaki çözümlere bırakmış, elit kesim bu etkiden nasibini almışsa da yine de bu ahlakın büyük bir kısmının I. Cihan Harbi'ne kadar halkın arasında yaşama imkânı bulduğu görülür (Erdem, 2000: 25).

Osmanlı Devleti'nde İslam ahlak kuralları uygulanırdı. Ahlak tamamen din temelliydi. Toplum kuralları dâhil, herkes, İslam ahlâkına ve örfüne uymak zorundaydı. Vatanseverlik, ağırbaşlılık, büyüğe saygı, küçüğe sevgi ve merhamet, ahde vefa ve sadakat, hayırseverlik, cömertlik, merhamet ve hoşgörü, namus, temizlik, hayvan ve bitki sevgisi, kıymet bilmek, toplumun temel ortak idealleri başlığı altında toplanabilen ahlâk ölçülerine titizlikle riayet edilirdi. Uygulanabilen güzel ahlâk ve bu ortak değerler sayesinde, Türk toprakları güven ve huzur içindeydi. Osmanlı düşünce hayatını başlangıçtan Tanzimat dönemine kadar ve Tanzimat'tan 1922 yılına kadar olan dönem olmak üzere ikiye ayırmak ve öylece incelemek gerekir. Çünkü Tanzimat öncesi düşünce, ahlak, sosyal hayatımız vs. daha çok İslam'a uygundu. Tanzimat'la başlayan dönem ise daha çok Batı'ya dönük, gücünü ve problemlerin çözümlerini

Batı düşüncesinden alan bir düşünce hayatıdır. Fakat bu alış herhangi bir zemin oluşturmada ve tahlil yapılmadan olduğu gibi alındığı için ülkeyi beklenen refaha değil daha çok hüsrana sürüklemiştir (Bolay, 2009: 25).

Öncelikle Osmanlı döneminde Osmanlı ahlak düşünürleri ahlak felsefesi alanında pek çok soruya cevap aramıştır. Bunlar arasında başlıcaları şunlardır: İnsan fiillerinin kaynağı nedir? Bu fiillerin yöneldiği bir amaç var mıdır? Varsa bu amaç nedir? Kişi toplum kurallarına göre hareket ederse özgür olabilir mi? İnsan, ahlaki eylem yaparken ne kadar hürdür? İnsanda hür bir irade var mıdır? İnsanın yapısı, tabiatı ahlaki eylemde bulunmaya uygun mudur? İyi nedir? Kötülük nedir? İyinin kaynağı üstün bir değer ve üstün bir varlık mıdır? Yoksa bu kaynak, toplum veya bizzat insanın kendisi midir? Evrensel bir ahlak kanunu var mıdır? (Bolay, 2009: 163). İşte bu sorulara aranan her cevap birçok ahlak eserinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Dönem içerisinde yazılmış eserlerin çoğunda İslam dininin emir ve yasakları ele alınarak ahlak ilmi işlenmeye çalışılmıştır. Oldukça geniş bir felsefe faaliyeti içerisine girilen bu dönemde ahlak kitapları ön plandadır. Aslında İslam ahlakını incelemekle dönemin genel ahlak anlayışı zaten irdelenmiş olacaktır. Fakat bunun yanı sıra farklı çerçeveden bakan ve dini-geleneksel ahlak anlayışından uzakta, bilimsel-felsefi olma iddiasıyla yazılmış eserler de mevcuttur.

2.10. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Ahlak

II. Meşrutiyet dönemi, ilanıyla birlikte memlekette özgürlük akımını da başlatmıştır. Aniden yükselen ve sınırları çizilemeyen özgürlük havası, beraberinde kararsızlık ve bocalamaları da getirmiştir. Bu bocalamalar karşısında toplumsal çözümlere çare olarak sunulan din ve ahlak temeline dayalı yaklaşımlarda da çelişkilerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu sebeple II. Meşrutiyet dönemi oldukça zengin ve çeşitli düşünce akımlarına şahitlik etmiştir. Dönemin düşünür ve aydınları problemlerle iç içe olunan bu ortamda kurtuluş yolları aramışlardır. Toplumsal, siyasal ve eğitimsel olarak çıkış yolları için çeşitli fikirler üretmişlerdir. Basın-yayın dünyasında da özellikle bu dönemde eğitim ve ahlâk çerçevesinde yoğun tartışmalar gündeme gelmiştir.

Osmanlı'nın son yıllarında okullarda ahlak terbiyesi, hararetle tartışılan bir meseleydi. Tanzimat'la birlikte başlayan Batıcılık serüveni Meşrutiyet'in ilk yıllarına da sirayet etmiş, birçok alanda olduğu gibi ahlak alanında da yeni fikirler ortaya çıkmıştı. II. Meşrutiyet döneminde ahlak terbiyesi konusunda iki ana başlık altında toplanacak fikir bulunmaktaydı. Bunlardan ilki ahlakın temelini din olduğu anlayışıydı. Ahlakın Allah korkusundan O'nun emir ve yasaklarından, vicdan ve dini inançtan ayrılamayacağı düşüncesiydi. Bu sebeple okullarda ahlak eğitimini amaçlarken öncelikle dini inanç oturtulmalı, daha sonra Allah'ın koyduğu kaideler öğretilmeli ki ahlaki terbiye öğrencilere verilmiş olsun. Aslında İslam öğretilir ve uygulanırsa ayrı bir ders olarak ahlak eğitiminin verilmesine pek de gerek duyulmayacağı düşünülürdü. Ahlak eğitimiyle alakalı bir diğer görüş ise ahlakın din ile alakalı olmadığı, kişinin doğuştan ahlaki öğretilerinin bir kısmını ruhunda barındırdığı, sadece bu durumun ortaya çıkarılmasını, bunu yaparken de ahlak terbiyesinin dini terbiyeden ayrı olarak değerlendirilmesi gerektiği görüşüydü. Bu görüş sahiplerine göre ahlak terbiyesinde yapılması gereken Batılı eğitimcilerin, pedagogların fikirlerini öğrenmek, aktarmak ve uygulamaktır. Yani örnek almak veya uyarlamaktan ziyade olduğu gibi kopyalamaktır. Çünkü onlara göre pedagoji ilmi, çocuğun ve gencin psikolojik kabiliyetlerinin

gelişmesinin yolunu öğretiyordu ve bir insanın çeşitli kabiliyetleri dengeli olarak gelişirse ahlaklı bir karakter de kendiliğinden meydana gelecektir (Erişirgil, 1943: 36-37).

II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı toplumu siyasal ve sosyal bir buhran geçirmekteydi. Bu buhrana kaynaklık eden en büyük sorun ise ahlaki değerlerin yıpranmış, aşınmış olmasıdır. Üç yüz yıldan beri ülkenin hemen her gün bir parçasının kaybedilmesinin önemli sebeplerinden birinin ahlaki bunalım olduğu düşüncesi gittikçe genel bir kanıya dönüşmektedir. Eski insanların hatalarından kaynaklanan olumsuzlukların giderilmesi, yeni neslin bu olumsuzluklardan uzak tutulması ve etkilenmesinin önüne geçilmesi gerekmektedir. Bunun için toplumun hemen her kesimi yolları, düşünceleri farklı olsa da çaba sarf etmekteydi (Özdemir, 1914: 187). Yine ülkeyi yıkılma tehlikesine doğru iten sebep değerlerin aşınması, yok olmaya yüz tutması ve önemsenmemesi olarak görülmekteydi. Bu değerlerin, dönemin şartlarına göre yeniden dönüştürülerek kazandırılması bir zorunluluk olarak görülmüş, özellikle ahlaki değerlere özel bir ehemmiyet verilmiştir. Ahlak olmadan düzen, adalet, vicdan, hak ve özgürlükler gibi temel gereksinimler karşılanamazdı. Burada sözü edilen ahlaki değerler içerisinde, milli ahlaka yönelik değerlerin ağırlıklı yer tuttuğu görülmektedir. Yeni neslin, başta ahlaki değerler olmak üzere tüm değerlerle donatılması hedeflenmiş, bu konuda başat görev eğitim kurumlarına ve eğitimcilere yüklenmiştir. Bu bağlamda eğitici işlev gören çocuk dergileriyle, hedeflenen ahlaki değişim sürecine katkı sağlanmıştır (Gurbetoğlu, 2007: 83).

Toplumların geçirdiği kaos dönemlerinin hemen hepsinde olduğu gibi Osmanlı'nın son dönemlerinde de kargaşa ve çöküş ortamından kurtulmak için birtakım çareler aranmıştır. Elbette toplumun ayakta durabilmesi ve aksaklıkların düzeltilebilmesi için en başta ahlak ilmine ve ameli boyutuna önem verilmesi fikri oluşmuştur. Ahlaki olma çabası her dönem için geçerlidir ancak toplumun ahlaki açıdan bozulmaya yüz tuttuğu bu gibi durumlarda bu gereksinim daha da artmaktadır. İşte Osmanlı Devleti'nin son döneminde devletin giderek dağılmasında ve toplumun değerlerinin çözülmesinde ahlaksızlığın temel etken olduğu fikrini savunan kişiler ahlak ilminin öğretimine ayrı bir önem vermiş, devletin düştüğü bu çaresiz durumdan kurtarılması için ahlak kitaplarının yazılmasını uygun görmüşlerdir. Bu sebeple ahlakla alakalı birçok müstakil eser bu dönemde yazılmıştır. Öyle ki okullarda müstakil ahlak dersleri müfredatta yer almıştır. Hatta ahlakla alakalı en fazla eser, Osmanlı'nın bu son döneminde yazılmıştır. Bu dönemde yapılan incelemelerden hareketle ahlak ilminin teorik boyutundan ziyade amel boyutu; düşünürler, yazarlar ve din adamları tarafından işlenmiştir. Bu faaliyetler ahlak alanında birçok eser yazılmasına sebep olmuştur. Bunlar arasında çok çeşitli konuları ele alanlar olduğu gibi, okullar için ders kitabı olarak yazılanların da oldukça yekün tuttuğu görülmektedir (Erdem, 2000: 13).

II. Meşrutiyet döneminde yurttan esen özgürlük havasıyla birçok gazete ve dergi basılmış, her kesimden yayınevleri kurulmaya başlanmıştır. Köklü bir değişim istenen bu süreçte hedef kitle tabii ki gençler ve çocuklar olmuştur. Onların görüş ve düşüncelerine nüfuz edilirse ülkenin geleceği zaten şekillendirilmiş olacaktı. Görüş ve düşünceler bir süre sonra alışkanlığa, alışkanlıklar da huya dönüşecekti. Bunu başarabilmenin en iyi yolu bugün de olduğu gibi eğitim ve basından geçmekteydi. Ahlak ise verilmesi gereken eğitimin ilk sırasında yer almaktaydı. Bir çocuğa verilebilecek ahlak eğitiminde istikrar şarttı. Yani aile, çevre ve okul aynı hedefe giden eğitimi vermelidir. Buna göre okul, ailede başlayan terbiyenin devam ettirildiği ikinci şefkat yeridir. Öğretmen, anne babayla iş birliği içinde olmalıdır. Fakat çocuğa gerekli terbiyeyi verecek birikim çoğu ailede mevcut değildir. Böyle ailelerde yetişen çocuklar nispeten şanssızdır.

Herhangi bir ön eğitimden geçmeyen küçük yaşta çocuklar okula başladıklarında daha önce hayal bile etmedikleri bir ortamla karşılaşmaktadırlar. Onlara okulda gördükleri şeyler karışık, kendi düzenlerine ters gelir ve bu sebeple bocalayıp dururlar. Bunun için öğretmen yalnızca evde verilmeyen ön eğitimi değil bazen hatta çoğu zaman yapılan yanlışları düzeltmek zorunda kalmaktadır. Ahlaki erdemleri kalıcı olarak kazandırmanın önemli ilkelerinden biri, çocuğun ailede ve okulda öğrendikleri ya da gördükleri arasında çelişki yaşamamasıdır. Bu noktada ailelere önemli görevler düşmektedir. Çocuğu okula başlayan bir aile, kendi alışkanlıklarını değiştirmek zorundadır. Eve dönen çocuk, okulda gördüğü terbiyenin aksini görmemelidir. Okulda öğrendikleriyle çelişen tutumlarla aile ortamında karşılaşması çocuğu, okul ile aile değerleri arasında bocalattıracağından böyle bir çelişkili durum, yapılanı yıkmaktan başka bir sonuç vermeyecektir. Eğitim sürecine aile olumlu katkıda bulunmalıdır. Ailede katkıda bulunacak bir ortam yoksa da en azından okulun verdiği eğitimin bozulmaması gerekmektedir. Aileden beklenen, okulun verdiğini geliştirerek çocuğuna benimsetmesidir. Ancak bu bir donanım işidir. II. Meşrutiyet döneminde ailelerin önemli bir kısmının böyle bir donanıma sahip olmadıkları iddia edilmiştir (Gurbetoğlu, 2007: 88-89).

Yalnızca ikinci Meşrutiyet devrinde değil, Fransız İhtilali'yle neredeyse tüm dünyaya yayılan bilinçsiz özgürleşme çabaları Tanzimat fermanıyla birlikte Osmanlı Devleti'nde de görülmüştür. Bu özgürlük maalesef insanlar tarafından yanlış algılanmış ahlaki değerleri hiçe saymanın özgürlük olduğu algısı oluşmuştur. Oysa ahlaki değerler ve ahlak ilmi fert ve toplumun mutluluğunun anahtarıdır. Düşünürlerin ahlak ilmiyle ilgili eser yazmalarının sebebi bu ilmin ve içeriğinin tüm insanlığı alakadar etmesi ve bireysel mutluluk, sosyal hayatın düzeni için herkesin ahlak ilmini bilmesi gerekliliğidir. İnsanlığın her döneminde yaşanan yer, kültür ve şartlar dikkate alınarak ahlak kitapları yazılmıştır. Toplumların geçirdiği buhranlı, sıkıntılı, çalkantılı dönemlerde ise ahlak kitapları yazma zorunluluğu katlanarak artmıştır. Böylesi dönemlerde ahlak ilminin ameli kısmıyla alakalı kitaplar uygulanabilirliğinin öne çıkması için daha çok yazılmış, felsefenin alanına girecek teorik ahlakla alakalı kitaplar daha az sayıda kalmıştır. Ülkede değişimlerin yoğun olarak yaşandığı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar yoğun bir düşünce faaliyeti ve bununla orantılı olarak zengin bir felsefe literatürü oluşmuştur. Bu felsefe grubu eserler içerisinde en zengin literatürün ahlak alanında olduğu söylenebilir. Tanzimat'tan önce olduğu gibi Tanzimat'tan sonra da ahlak alanında birçok eser kaleme alınmıştır. Özellikle Tanzimat'tan sonra sürdürülen yoğun felsefe çalışmalarının hangi alanla ve yöntemle ilgili olursa olsun mutlaka Batı düşüncesi ile ilişkilendirildiği söylenebilir. Bu dönemdeki felsefe ve düşünce yazıları ya İslam düşüncesini Batı'ya karşı savunmak veya Batı düşüncesini eleştirmek ya da Batı düşüncesini anlamak, öğrenmek ve aktarmak için yazılmıştır. XIX. yüzyılın sonundan itibaren Osmanlı toplumunda ortaya çıkan çeşitli düşünce ekolleri bu bağlamda düşünülebilir (Yıldız, 2003: 3-4).

Tanzimat'tan sonra ortaya konan felsefe çalışmalarının ne yönde olursa olsun bir şekilde Batı tarzı düşünce sistemiyle ilişkili olduğu söylenebilir. Bu kapsamda ahlakla alakalı yapılan çalışmalar da çoğu zaman Batı düşüncesiyle ilişkilendirilmiştir. Bu dönemde kaleme alınan felsefe eserleri ya tamamen İslam düşüncesini Batıya karşı savunmak ya Batı düşüncesini eleştirmek yahut da tamamen Batı düşüncesini anlamak, olduğu gibi almak ve aktarmak üzerine yazılmıştır. Osmanlı'nın son yüzyılında ortaya çıkan düşünce ekolleri bu kapsamda ele alınabilir. Aynı durum ahlak kitapları için de geçerlidir. Ahlak kitaplarının bir kısmında Batı ahlak düşüncesi

yapısının yanlışları ortaya konmuş bir kısmında ise Batı'nın ahlak düşüncesi ve yaklaşımı savunulmuştur. Fakat ekseriyetle İslam ahlakının Batı ahlak yapısı ve düşünceleriyle bir araya getirilmeye çalışılarak sentezci bir yol izlenmiştir. Aslında bu durum bize son devir Osmanlı düşüncesinde aydınların, batıdaki ilerleme ve yenilik hareketini ülkede gerçekleştirmek istediklerini göstermektedir. Bunun için tercüme faaliyetlerine hız verilmiş ve aynı zamanda işinde mahir olan danışmanlardan eğitim alma fikirleri gündeme gelmiştir. Olduğu gibi kopyalamak, öğrenmek, tercüme etmek ve bunları aktarmakla Batı gibi modernleşmek istenmektedir. Osmanlıca yayımlanan eserlerde topyekûn bir batı ithalatı görülür. Batı'da öne sürülen tüm görüşlere ve özellikle yenileşmenin altındaki fikirlere odaklanmış ve yayımlanmışlardır. Oysa Osmanlı Devleti'nin gelişme dönemindeki ahlak öğretilerinde İslam ahlakı, sınırları belirlemiş ve uygulamalar da İslam ahlakına göre tertip edilmiştir. Bu dönemin ahlakçıları büyük ölçüde İbn Miskeveyh, Gazali ve Kınalızade'den etkilenmiş ve düşüncelerinden faydalanmışlardır. Bu etki sayesinde de Osmanlı'nın gelişme döneminde yaşanan ahlakın "saadet ahlakı" özelliklerini taşıdığını ifade edenler mevcuttur. Osmanlı'nın son devrinde de bahsedilen isimlerden etkilenme devam etmekle birlikte eski tesirini sürdürememiştir (Kanal, 2010: 3-4).

Bir dönemin ahlak anlayışını en iyi yansıtan öğelerin başında toplumun aile yaşamının tarzı gelmektedir. II. Meşrutiyet dönemi aile yapısının dejenere olduğu konusunda dönemin düşünürlerinin hemen hepsi aynı fikirdedir. Özellikle XIX. ve XX. asırda Osmanlı'nın her alanına yayılan Batı akımı ve halkta oluşan özentilik bu dejenerasyonda oldukça etkili olmuştur. Bu akımın hızla yayılmasında devletin gücünü yitirmesi, Sanayi Devriminin yaygınlaşması, Fransız İhtilalinin ve getirdiği birtakım yeniliklerin toplumu yanlış yönlendirmesi sıralanabilir. Avrupa kadınının haklarını isterken aşırıya gitmesi ve ahlaksızlığı meşru gösterecek taleplerde bulunmaları ve bu şekilde yaşamaları maalesef Osmanlı toplumundaki kadınlar üzerinde etkili olmuştur.

Dönemin yazar ve düşünürlerinden Celal Nuri bu durumu şu cümlelerle açıklamaktadır: Avrupa kadını birtakım haklar isterken, aslında ahlaksızlıklarını bunlara ortak olanlardan kanunileştirmelerini istemekteydi. Mesela bu kadınların hak isteğiyle hazırladıkları bildirilerden birinde:

Madde-3. Zina bundan sonra suç sayılmamalıdır.

Madde-11. Kadın evlilik dışında da korunmalı, hatta bir fahişe veya serbestçe bir erkekle yaşayan kadın, amele kız himaye edilip kendisine sahip çıkılmalıdır.

Madde-13. Gayr-i meşru çocuğa baba bulma hakkı verilmelidir (İleri, 1993: 78).

Celal Nuri, kadın ve ailenin bozulmasının sebebini İslam'dan uzaklaşmaya, Ziya Gökalp de Türklerin eski ahlaklarını kaybederek Yunan ve İran tesirinde kalmalarına, Ahmet Besim ise bu bozulmayı kadınların cahil bırakılmalarına bağlıyordu (Erdem, 2007: 42). Ailenin bozulmasının ana sebebi olarak İslam'dan uzaklaşmayı gösteren Celal Nuri, ailenin bizde henüz Avrupa tipinde gelişmediğini belirterek tekâmül için aileyi geliştirmeyi ve güçlendirmeyi teklif ediyor ve güçlü bir ailede de boşanma ve çok kadınla evliliğe yer verilmesini uygun bulmuyordu (İleri, 1993: 207-210).

Osmanlı'nın son döneminde ekonominin bozulması hem devlet ahlakının hem de halk ahlakının bozulmasını hızlandırmıştı. İktisadi durum bozuldukça, ahlak gerilemiş ve devlet zayıflamaya yüz tutmuştu. Ülkenin kaderini elinde bulunduranlar ise hala "yevmün cedit, rizgun cedit (gününü gün etme)" politikasını uygulamakta ve hiçbir köklü tedbir almamaktaydı. Çünkü

Koca Sekbanbaşı'nın ifadesiyle, memleketin kaderini *“manav, bakkal, kayıkçı, balıkçı, hamal ve benzeri gibi görünüşte Müslüman, fakat taharetten haberi olmayan ayak takımı”* elinde bulunduruyordu. Osmanlı cemiyetinde ahlaki bozulmalar ilk önce azınlıklarda başlayıp bazı devlet adamlarıyla sürmüştü. Mesela Paris'te görülen bir ahlaksızlığı Galata'da pek kısa zamanda görmek mümkündü (Erdem, 2000: 44).

Bunun yanı sıra Osmanlı toplumunda ilk sosyal ve ahlaki bozulmanın –siyasi bozulmada olduğu gibi- devlet adamları ve askerlerde başladığı görülür. Hüsameddin erdem'in aktardığına göre D'Ohsson bunu şöyle ifade etmektedir: *“...Eğer uygunsuzluk eden varsa bunlar ekseriyetle devlet idaresinde önemli yeri olan kimselerdir; halk ise daima faziletli, iyiliksever, temiz ve dürüst kalplidir.”* İdare eden sınıfın bozularak parçalanmaya başlaması, ordu ve askeri de başındakilere benzemeye özendirilmiş, adeta bu iki sınıf bozulmakta yarışır olmuşlardı. Bu asırda, halkın bozulma sebepleri arasında, siyasi istikrarsızlıklar yanında, ilim müesseseleri ve ilmiye sınıfının bozulması, Avrupa'nın sosyal yapısının değişmesi, mesela “Hukuk-u Beşer ve Ehl-i Vatan Beyanamesi”ndeki fikirlerin Osmanlı'da kabul görmesi, Fransız İhtilali'nin getirdiği “hürriyet”, “eşitlik” ve “kardeşlik” gibi kavramların günün modası haline gelmesi, Sosyalizm, Pozitivizm ve Masonluk'un aydınlar arasında da geçer akçe oluşu, aydınların “Garpçılık Hastalığı”na tutulup inkarcı ve Nihilist (hiççi oluşları), geçmişe ait her ne varsa yıkıp, tahrip edip ortadan kaldırma çabaları, yabancıların Osmanlı ülkesinde lokanta, kahve, otel ve benzerleri gibi yerler kurup kendi memleketlerindeki yaşayışı burada da sürdürmeleri ve birçok Türk'ün buralara gidip yabancılarla sıkı fıkı olmaları ve yakın temasa geçmeleri hem azınlıkların hem de Müslümanların dinlerine lakayt davranmaları sayılabilir (Erdem, 2000: 40-41).

Bu dönemde bireysel ve toplumsal hayatta yaşanan olumsuzlukların nedeni olarak; fert ve toplum ahlakının çöktüğünü ve İslam ahlakının yenileşme hareketlerinde, eğitim öğretim faaliyetlerinde ihmal edildiği fikrinde olanlar çoğunluktadır. Manevi çöküntünün toplumu maddi yok oluşa sürüklediği düşüncesi yaygındır. Fakat bu yaygın tespit ve teşhise karşılık, çözüm önerileri farklıdır. Daha önce bahsi geçtiği üzere ahlakın korunması ve diri tutulmasında etkili olan faktörlerden birinin dine dayalı ahlaki eğitim olduğunu savunan birçok düşünürün aksine zamanın ve toplumun artık değiştiğini, dini kurallara dayalı bir ahlak eğitiminin toplumun gerçeklerine ters düşeceğini bundan ötürü dini ve ahlaki eğitimi yaygınlaştırmamanın bir çözüm olmadığını savunanlar olmuştur. Ziya Gökalp'e göre yaşanan çağda temelini dinden alan eski ahlak öğretilerinin konumunu ve geçerliliğini koruyamamış haliyle görevini de yapamamıştır. Dolayısıyla ahlak değerlerini dine dayandırmakta ısrar edenler farkında olmadan ahlaki çöküntüye katkıda bulunmaktadır (Erdem, 2000: 90-91).

3. CELAL NURİ İLERİ’NİN HAYATI ESERLERİ VE DÜŞÜNCE YAPISI

3.1. Hayatı

Celal Nuri İleri, 1881 yılında Gelibolu’da dünyaya gelmiştir. Babası Girit’te “Helvacıade” olarak bilinen meşhur bir aileye mensuptur. Babası Mustafa Nuri Bey, devlet hizmetinde bulunmuş, uzun süre vali yardımcılığı ve valilik gibi üst düzey görevler yapmıştır. Annesi Nefise Hanım, Arnavutluk’ta “Dino” ünvanı ile meşhur bir aileye mensuptur. Celal Nuri’nin bu önemli ailelere mensup olması gelişiminde etkili olmuştur. Babasının Gelibolu Mutasarraflığı yaptığı dönemde Celal Nuri doğmuştur (Kemal, 1913: 9).

Celal Nuri’nin asıl adı, Muhammed Celaleddin’dir. Babasına olan sevgisi ve bağlılığından dolayı “Nuri” mahlasını kendi ismine eklemiştir. Çocukluğu babasının tayin durumlarından dolayı Gelibolu, Sakız, Midilli ve Canik’te geçmiştir. Celal Nuri, babası Mustafa Nuri Bey’in yüksek rütbeli ve varlıklı bir devlet memuru olmasından dolayı mutlu bir çocukluk dönemi geçirmiştir. Tayinlerden dolayı Celal Nuri 12 yaşına kadar düzenli bir okul hayatı yaşamamıştır ancak babasının tuttuğu özel hocalardan eğitim almıştır. Celal Nuri 1894 yılında Galatasaray Lisesinin orta kısmına yatılı olarak girmiştir. Galatasaray Lisesinden sonra on dokuz yaşında İstanbul Mekteb-i Hukuka başlamıştır. Hukuk öğrenimi esnasında, bir taraftan da Hariciye Nezareti Tahrirat-ı Hariciye Kelamı’na devam etmiştir. Celal Nuri bu dönemde Fransızca ve İngilizce öğrenmiştir. Meşrutiyetten üç-dört sene önce Hukuk Mektebi’nden doktora imtihanına girerek iyi bir dereceyle diploma almıştır (Kemal, 1913: 10).

Celal Nuri oldukça donanımlı, bilgi birikimi yüksek bir şahsiyettir. Bu bilgi birikimini elde etmesinde, İstanbul’da almış olduğu eğitim önemli bir faktördür. Çünkü İstanbul’un başkent olması ve o dönem Batı’ya en yakın Osmanlı toprağı olması, fazlaca imkân elde etmesini sağlamıştır. Özellikle bu sayede Batı’yı daha yakından takip edebilmiş ve Batılı kaynaklara erişebilme açısından çok şanslı olmuştur. Çalışma hayatına almış olduğu eğitim itibarıyla avukat olarak başlamış, 1906’da mekteb-i hukuku bitirerek doktora imtihanını da başarı ile vermiştir (Duymaz, 1991: 18). Hukuk alanında bu kadar başarılı bir öğrenim hayatı olmasına rağmen asıl yürüttüğü mesleği gazetecilik olmuştur. 31 Mart olayından sonra 1909’da Ebüzziya Tevfik ile başladığı gazetecilik mesleğini hayatı boyunca devam ettirerek farklı gazete ve dergilerde 2250’ye yakın makale yayınlamıştır (Akgün, 1988: 346). Bu gazetecilik tutkusunun da daha Galatasaray Lisesi döneminde başladığını kendisi hatıratında şöyle dile getirmektedir: “...herkesin bir emel ve arzusu var. Ben de meslek olmak üzere kendim için muharrirliği kurdum. Türkçe hitabet hocamız Ata Bey, geçen gün, kompozisyonumu beğendi ve beni arkadaşlarımın yanında takdir etti.” (Duymaz, 1991: 18).

Celal Nuri İleri, 22 Kasım 1919 yılında yapılan genel seçimlerde Gelibolu Milletvekili seçilmiştir (Duymaz, 1991: 16). Ancak o, 1920’de İstanbul’un işgaliyle birlikte işgal güçlerince Malta’ya sürgün edilmiştir. 1921 yılında İstanbul’a oradan da Ankara’ya geçen İleri, I ve II. dönem Gelibolu, III ve IV. dönemde ise Tekirdağ mebusluğu yapmıştır (Kurt, 2012: 4). Hukuk öğrenimi görmesi ve bu alanda yazmış olduğu makaleler dolayısıyla 10 Şubat 1922’de Kanuni Esasi Encümeni Reisliğine seçilmiştir (Duymaz, 1991: 29). İlk anayasanın hazırlanmasında büyük emek sarf etmiş, yasama görevini 8.2.1935’e kadar sürdürmüştür. Siyasi hayatına ise 1935 yılında son vermiştir (Doğan, 2003: 17). 2 Kasım 1938 yılında vefat eden Celal Nuri’nin kabri Rumelihisarı’ndaki aile mezarlığında bulunmaktadır (Kurt, 2012: 5).

3.2. Şahsiyeti

Celal Nuri, beş yaşında bir çocukken bile öğrenecekleri konusunda kendi fikirlerini ortaya koymuş ve özel ders aldığı öğretmeninden, gerekli olan bilgileri yazdırmasını istemiştir. O, temiz ve düzenli olmayı seven, güler yüzlü, sevimli ve sakin birisidir. Celal Nuri'nin kitap merakı ise daha alfabeyi öğrendiği zamanlara dayanmaktadır (Doğan, 2003: 18). Bu konuda Giridi Ahmed Saki de şunları söylemektedir: “*Celal feraset fişkiran cevval dimağıyla tuhaf tuhaf oyunlar icad ve hane-i pederi sürur ve neşata gark eder, azminde metin, hatta inadcı, ebeveynine karşı samimi, akran ve emsaline daima mütebessim, daima müsamahakâr, çocukça oyunlarında belki de fazla bir surette ciddi, çok kalem kırar, dersini çabuk öğrenir, rahat durmaz, kabına sığmaz, yaramaz pek yaramaz bir çocuk imiş.*” (Giridi, 1919: 7).

Batıda görmüş olduğu eğitim ve okumuş olduğu kitaplar sebebiyle düşüncelerinde Batı tarzı net bir şekilde görülebilmektedir. Daha küçük yaşta babasının işleri dolayısıyla Batı ülkelerinde dolaşması onun birkaç dile hâkim olmasında en büyük etkidir. Hatta Millet Meclisi albümünde kendisinin Fransızca, İngilizce ve Yunanca bildiği kayıtlıdır (Kurt, 2012: 5). Kendisi Fransızca ile arasındaki bağı şu şekilde ifade etmektedir: “*Fransızca düşünür, hesap eder, hatta uykumda sayıklarım. Milliyetimin izharı lazım gelmeyen mevzularda Fransızcadan ayrılmam*” (Doğan, 2003: 19).

Celal Nuri, hitabeti ve ikna gücü kuvvetli bir şahsiyettir. Zaten hitabetinin bu denli düzgün oluşu onu avukatlık mesleğini seçmeye itmiştir. Ancak aynı zamanda da coşkun bir mizaca sahip olması bu mesleği sürdürmesine izin vermemiş ve onu ömrünün sonuna kadar içerisinde aktif bir şekilde olacağı gazetecilik mesleğine itmiştir. O, diplomatlığı da sürdürememiş. Bunun en önemli nedeni ise diplomatlıktaki söylediğini düşünmek düsturunun kendi fitratına tamamen ters düşmesidir. Çünkü o, söylediğini düşünen değil, düşündüğünü söyleyen bir yapıya sahiptir. Celal Nuri için mesleği o kadar önemliydi ki, 21 Haziran 1934 tarihinde çıkan soyadı kanunu ile birlikte gazetesinin adı olan İleri'yi kendisine soyadı olarak seçmiştir (Duymaz, 1991: 20,21-35). O, bu kadar meziyeti içinde bir de o yıllarda Maarif Vekâleti tarafından açılan 19 dalda verilen derslerden ‘Garb Edebiyatı Dersi’ için seçilmiş ve bu dersi de gazetede neşredilmiştir (Duymaz, 1991: 30).

Celal Nuri İleri, yaşamı boyunca bazı ilkelerinden ödün vermeden yaşamıştır. Bazen aykırı düşüncelerini korkusuzca söylemesi zararına olsa da bunları savunmaktan vazgeçmemiştir. Mesela Lozan Antlaşması’ndan sonra Ermeni ve Rumların ülkeye dönüşünü kanunsuz bulduğu ve bunu gazetesinde yayımladığı için 30 Kasım 1924 tarihinde İleri adlı gazetesi kapatılmıştır (Kurt, 2012:4). Yine Le Jeune Türk şirketindeki bazı Musevilerin, kendi hisselerini Siyonist cemaatine satmaları sonucunda oradan ayrılmış bunun nedeni olarak da Saltanat ve İslam’ın haklarını savunan bir yazarın Siyonistlerle ortaklık yapmasının ters olduğunu göstermiştir (Duymaz, 1991: 25). Ayrıca onu diğer materyalist felsefecilerden ayıran en önemli farkı onun İslam ile materyalizm arasında orta bir yol bulmaya çalışmasıdır. Ayrıca o, bir fikri körü körüne savunan değil yeri gelince eleştirebilen bir şahsiyete de sahiptir (Kurt, 2012: 12-13).

3.3. Eserleri

Celal Nuri yirminci yüzyılın başlarında Osmanlı devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte yazdığı eserleriyle hem kültürel hem siyasi ve hem ahlak bakımından çok önemli bir yere sahip bir Türk aydını ve yazarıdır. Celal Nuri'nin düşünceleri sadece bu alanlarla kısıtlı olmayıp geniş bir alana sahiptir. O hem dil hem ahlak hem siyaset hem toplum bilimiyle ilgili eserler vermiştir. Yazarın kırka yakın kitabının yanı sıra toplam 2244 makale kaleme aldığı bilinmektedir (Uyanık, 2015: 240).

Tarih-i İstikbâl c. 1 (1331), Tarih-i İstikbâl c. 3 (1332), İttihad-ı İslâm (1331) ile Müslümanlara ve Türklere Hakaret, Düşmanlara Riayet ve Muhabbet (1332) isimli eserler Celâl Nuri tarafından yazılmış olan felsefî içerikli kitaplardır. Celal Nuri, birçok alanda eser vermiş önemli bir yazardır. Kendisinin bu kadar çok eser bırakması bazı kişiler tarafından eleştirilen bir konu olsa da bu durum yine başka kişilerce de takdire şayan olarak gösterilmiştir (Ülken, 1979: 392, 399). Yazdıkları arasında Türkçe gramerinden tutun da meşrutiyeti anlatan bir roman kitabı, (Duymaz, 1991 :28) siyasi ve kültürel içerikli makaleler (Kurt, 2012: 5) bulunmaktadır. Hilmi Ziya'ya göre kendisi birçok eser vermiş ancak kullandığı dil dolayısıyla anlaşılammıştır (Ülken, 1979: 399).

Celal Nuri yazılarında kendi isminden başka isimler de kullanmıştır. Bunlardan bazıları; Helvacıade, Afife Fikret, Haydar Kemal, Tarık Celal, Mehmet Celal'dir. Fransızca eserlerinde ise; Djelal Noury ve N.D. Helva isimlerini kullanmıştır (Kurt, 2012: 6).

Peyami Safa, Celal Nuri'nin son yıllarında Hz. Muhammed'i (sav) anlatan bir eser yazdığını ancak bu eserin akıbeti hakkında bilgisi olmadığını dile getirmiştir (Duymaz, 1991: 35-36).

İleri'nin bilinen bazı eserleri şunlardır:

1- Problemes Sociaux Originedu Systeme Foncier Ottoman, la LoiAgraire, le Credit Foncier Ottoman, la Questiondes Dimesles Vakoufs İmperimeriedu "Courrierd'Orient", Constantinople, 1909. (Kitabın üzerinde yazarın adı "DjelalNoury" olarak yazılmıştır.)

2- Cauchemar!, Roman destempsHamidiens, 3., EdituraduJeune-Turc, Pera, 1911. (Kitabın üzerinde yazarın adı "DjelalNoury" şeklindedir.)

3-1327 Senesinde Selanik'te Münakid İttihat ve Terakki Kongresine Takdim Olunan Muhtıradır, Müşterekü'lMenfaa Osmanlı Şirketi Matbaası, İstanbul, h/1327.

4- Kendi Nokta-i Nazarımdan Hukuk-u Düvel İstanbul, Müşterekü'lMenfaa Osmanlı Şirketi Matbaası, h/1330.

5- Mukeddarat-ı Tarihiye, İstanbul, h/1330.

6- Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye, İstanbul, h/1330.

7- Şimal Hatıraları, İstanbul, Matbaa-i İctihat, h/1330.

8- İttihad-ı İslam, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, h/1331.

9- Kadınlarımız, İstanbul, Matbaa-i İctihat, h/1331.

10- Tarih-i İstikbal, 3 cilt, I. cilt Mesail-i Fikriye, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, h/1331, II.cilt Mesail-i Siyasiyye, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, h/1331, III. Cilt Mesail-i İctimaiye, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, h/1332.

11- Havaic-i Kanuniyemiz, Matbaa-i İctihat, İstanbul, h/1331.

12- Kutup Musahabeleri, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, h/1331.

13- Hatemül Enbiya, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, h/1332.

- 14- İttihad-ı İslam ve Almanya, İstanbul, h/1333.
- 15- Müslümanlara, Türklere Hakaret, Düşmanlara Riayet ve Muhabbet, Kader Matbaası, İstanbul, h/1332.
- 16- İlel-i Ahlakiyemiz, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, h/1332.
- 17- Perviz. O, Yine O, Hep O, İstanbul, h/1332.
- 18- Ölmeyen (Masal), İstanbul, 1917.
- 19- Bir Milyarlık Bono (Roman), İstanbul, 1917.
- 20- İştirak Edemediğimiz Harekât, Efkâr-ı Cedide Kütüphanesi, İstanbul, 1917.
- 21- Coğrafyayı Tarih-i Mülk-ü Rum, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, 1918.
- 22- Harpten Sonra Türkleri Yükseltelim, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, 1917.
- 23- Türkçemiz, Mesail-i Hazıra Hakkında Musahabet, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, 1917.
- 24- Merhume (Roman), İstanbul, 1918.
- 25- Rum ve Bizans, İstanbul, 1917.
- 26- Ahir Zaman (Roman), İstanbul, 1918.
- 27- Kara Tehlike Bir Müdafanamedir, İstanbul, h/1334.
- 28- Taç Giyen Millet, Cihanbiraderler Matbaası, İstanbul, h/1339.
- 29- Türk İnkılabı, Suhulet Kütüphanesi, İstanbul, 1926.
- 30- Devlet ve Meclis Hakkında Musahabeler, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1932.
- 31- Memaliki Osmaniyye’de Emval-i Gayr-i Menkule ve Evkaf, “Evkaf-ı Humayun Nazırı Ekrem Bey ile Defter-i Hakani Nazırı Abdurrahman Bey’e Hitaben Yazılmış Açık Mektup” yer ve tarihsiz.
- 32- Vatandaşlık (Yurt Bilgisi) İlk Mekteplerin 5. Sınıfları İçin, İstanbul, 1931 (Doğan, 2003: 9, 10, 11).

Bunların haricinde eserleri olduğu söylenilse de bu konuda kesin deliller söz konusu değildir. Mesela bunlarda birisi Celal Nuri’nin Afife Kemal imzasıyla yazmış olduğu İrşad-ı Şebab adlı eseridir. Her ne kadar kitabın imza ve adı doğru olsa da bu eser de şaibeli eserler arasındandır. Bir tiyatro eseri olan bu kitapta Batılı olmayı yanlış anlayan genç kızlar eleştirilmektedir (Kurt, 2012: 9,10). Yine kendisi yapmış olduğu seyahatleri de eserleştirmiştir. Bunlardan biri Rusya ve İskandinavya seyahati sonrasında yazmış olduğu ‘Şimal Hatıraları’, diğeri ise Kuzey Kutbu seyahati sonrasında kaleme almış olduğu ‘Kutup Muhasebeleri’ adlı eserleridir (Duymaz, 1991: 23).

Celal Nuri’nin Fransızca olarak yazmış olduğu tek roman “Kabus muydu?” anlamına gelen ve Abdülhamit döneminin eleştirel bir dille ele alındığı “Cauchemar?” adlı eserdir (Kurt, 2012: 10).

Celal Nuri İleri, Fransızca ve Türkçe olarak gündelik çıkan bazı gazete ve birçok dergide 2444’ü bulan makale yayımlamıştır. Bu gazetelerden bazıları ‘Le CurrierD’Orient, Le JeuneTurc, Tanin, Ati-İleri, Hak, İkdam, Anadolu’da Yeni Gün, Yılmaz, Vakit ve Yeni Adam’ isimlerini taşırken; dergiler ise, “İçtiha, Hürriyet-i Fikriye, Serbest Fikir, Türk Yurdu, Resimli Kitap, Edebiyat-ı umumiye, Yarın, Ceride-i Adliye ve Hayat Mecmuası” dır (Çöpel, 2010: 10).

3.4. Düşünce Yapısı

3.4.1. Dil Hakkındaki Düşünceleri

Celal Nuri İleri önemli bir muharrirdir. Ona göre dil, milliyetin koruyucusu olduğundan dolayı ihtimamla korunması gereken bir unsurdur. Arapça ve Farsça, Türkçe (Osmanlıca) için çok önemli iki unsurdur ve bu dillerin Türkçeden uzaklaştırılması dili değersiz hale getirir düşüncesini savunmaktadır. Yine ona göre dil, avam ve havas için ayrı şekillerde kullanılmalıdır. Çünkü özellikle avam takımı havas takımı için söylenilen sözleri anlayacak kapasiteye sahip değildir (Özerdin, 1963: 271, 272).

Celal Nuri'nin dil ile ilgili yazdığı yazıların en önemli kısmı Türkçenin söz varlığı ile ilgili kısmıdır. Celal Nuri bu yazılarında, farklı dillerden gelen bazı kelimelerin Türkçeye yerleşmiş olduğunu ve bunların dilden çıkarılamayacağını savunur. Türkçenin “kelime itibariyle hem fazla hem eksik bir lisan” olduğunu savunan Celal Nuri, bu konuyu somut örnekler üzerinden değerlendirir: “*Yemek mastarı varken ve Türkçe iken taam etmek, ekl etmek, bel’ etmek elfaza ne lüzum var? Bunları lügatten tay’ edelim demek doğru olamaz. Zira bu kelimeleri lisan mal edinmiştir.*” Aynı anlama geliyor gibi görünse de bu tür kelimeler arasında zamanla bazı farkların icat edildiğini düşünen yazar, İngilizce başta olmak üzere farklı dillerde de bu tür kullanımların olduğunu öne sürer. Bununla birlikte Türkçeye diğer dillerden giren kelimeler konusunda ihtiyatlı olunması gerektiğinin de altını çizer. Dilimizde karşılığı bulunmayan kelimelerin başka dillerden alınmasında bir mahzur görmeyen yazar, bunları Türkçeye katarken aynen alınmaması gerektiğini de ifade eder. Batı dillerinin özellikle de Fransızcanın gelişim aşamalarının iyi takip edilmesi gerektiğini vurgulayan Celal Nuri, bunun da ancak edebiyatın gelişmesiyle mümkün olabileceği görüşünü savunur. Kelimelerin kullanıla kullanıla dile yerleşeceğini düşünen yazar, zorlamalara ve kurallara dilin tahammül edemeyeceğini iddia eder (Kurt, 2012: 16-17).

Yazarın Cumhuriyet’ten sonraki dönemde dille ilgili fikirlerindeki değişime karşılıklı ılımlı bir hal almaya başlamıştır. Bunu 1926’da yayımladığı *Türk İnkılâbı* adlı eserinde görmekteyiz. Celal Nuri bu eserinde Latin harflerinin kabulünün gerekli olduğunu, fakat bu geçişin sağlıklı olması gerektiğini vurgulamıştır. Bunu sağlamanın yollarından biri de eski harflerle yazılmış önemli eserlerin Latin harflerine aktarılmasıdır. Bu nesiller arasındaki kopukluğu önlemek adına önemli bir adımdır (İleri, 1926: 178).

3.4.2. Eğitim Hakkındaki Düşünceleri

Celal Nuri, basın yayın işleri sayesinde döneminin güncel problemleriyle yakından alakadar olmuş, mevcut duruma dair eleştiriler getirerek var olan sorunları tespit etmiş ve Batılılaşma yolunda çözüm önerileri getirmeye çalışmıştır. İşgal ve savaş döneminde bile kendi gazetesi olan Atı gazetesinde yayınladığı makalelerinde eğitimin durumunu, sorunlarını ve çözümlerini masaya yatırmıştır. Buradan da anlaşılacağı gibi yazarın en öncelikli meselesi eğitimidir. Safiye Kesgin, *Batıcılık Akımı Temsilcilerinden Celal Nuri İleri’nin Eğitim Görüşleri* adlı makalesinde Celal Nuri’nin eğitim hakkındaki görüşlerini dört ana konu etrafında tartıştığını öne sürmektedir. Bunlar:

“*Halkın eğitilme meselesi,*

Ülkenin genel, sürekliliği olan ve verimli bir eğitim politikasından yoksun olması ve dolayısıyla mevcut eğitim sisteminin, okullar ve eğitim kadrosunun eksiklikleri,

*Ahlaki yozlaşmanın eğitim yoluyla giderilmesi,
Türk dilinin ve edebiyatının geliştirilmesi için sadeleştirilmesi ve kullanılan alfabenin değiştirilmesidir.” (Kesgin, 2013: 171)*

3.4.3. Siyaset Hakkındaki Düşünceleri

Celal Nuri, özellikle ikinci Meşrutiyet’ten sonra devlet ve milletin geleceği ile selametini Müslümanlık, Türklük ve Osmanlıcılık siyasetlerinin birlikte dengeli bir şekilde devam ettirilmesine bağlamıştır. Ancak daha sonra İslam birliğini savunmuş, değişen şartlarla birlikte de Anadolu’ya dayalı Türk milliyetçiliği fikrini desteklemiştir. II. Meşrutiyet aydını, geçmiş dönemlerde görülen körü körüne Batı taklidini bir kenara bırakarak ve halkı yok sayan bir devlet anlayışı yerine halkla beraber olmaya özen göstermiştir. Bu düşünceden hareketle de Celal Nuri gibi düşünürleri halkı eğitmeye yönelik yayınlara ağırlık vermiştir. Ancak bu çabalar da istenen sonucu verememiştir. Bunun en önemli nedeni yukarıda da değindiğimiz gibi Celal Nuri gibi aydınların gözünde halkın eğitime muhtaç, cahil, kültürsüz, sadece oy döneminde kendisine başvurulmuş bir nesne konumunda görülmesidir (Demir, 2004: 16).

Celal Nuri, Ebuzziya Tevfik ile birlikte çıkarmış oldukları Qurrired’Orient adlı Fransızca gazetedeki makalelerinde II. Abdülhamit devrini eleştirerek fikir hürriyetinin ateşli bir savunuculuğunu yaparken Avrupa hukukuna karşı da İslam hukuku üzerinde yoğunlaşılmasına dair eserler yazmıştır. Ebuzziya Tevfik’in ayrılması ile gazete Le Jeune Turc adını alır ve Celal Nuri bu gazetede yazdığı 1500’ü bulan makalesinde Rusya aleyhtarlığı, İtalya’nın memleketimiz üzerindeki kötü emelleri, bazı kötü niyetli sarrafların halka yapmış olduğu eziyetleri açık bir şekilde anlatmıştır (Duymaz, 1991: 21).

Dünya üzerindeki her şey değişmeye elverişlidir. Değişimin olmadığı alan yok gibidir denilebilir. Dolayısıyla insanlar da yaşamları boyunca aynı fikirde kalmazlar. Bu durum Celal Nuri’de de böyle olmuştur. Başlangıçta Batıyı tüm yönleriyle üstün gören anlayışı, daha sonra Batı kültürünün bazı kısımlarının alınması gerektiği şekline dönmüştür. Bir dönem İslamcılığa yönelmiş bir süre sonra bu düşüncelerinden de vazgeçerek Osmanlıcılığı savunmuş, Cumhuriyetin ilanı ile da Türkçü-Batıcı kimliğini ön plana çıkarmıştır (Demir, 2004: 24, 25). Bu fikir değişiklikleri bazı çevrelerce Celal Nuri hakkında tutarsız olduğuna dair yorumları da beraberinde getirmiştir.

II. Meşrutiyet döneminde Abdülhamit zamanında yaşanan baskıların görülmemesi özellikle aydınların düşüncelerini özgürce söylemelerini sağlamıştır. Osmanlı’yı daha kuvvetli bir hale getirmek için aydınlar yoğun tartışmalar içerisine girmiştir. ‘Yeni Osmanlılar’ ile başlayan ‘gazeteci aydın’ geleneği, Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar devam etmiştir. Celal Nuri de bu geleneğin son dönem Osmanlı ve ilk dönem Cumhuriyet temsilcilerinden birisidir (Türküne, 1991: 95).

3.4.4. Celal Nuri İleri’nin Felsefi Görüşleri

19. yüzyılda ortaya çıkan pozitivizm, gerçek ölçütü olarak bilimi kabul etmiştir. Pozitivizm ölçüt olarak duyu verileri ve deneyi esas almıştır. Celal Nuri de metafiziği değersiz bir alan olarak görüp iddialarının temel çerçevesini ortaya koyarken pozitivizmden etkilenmiştir. Celal Nuri’ye göre felsefi spekülasyonlar insanı, gerçekten uzaklaştırmıştır. Celal Nuri, Felsefe ile ilgili düşüncelerinde bilimsellik aramaktadır. Ona göre felsefe tarihinde binlerce seneden beri var

olmanın ilk sebepleri, ilk prensipleri problemi ile uğraşan ve bunu çözmeye çalışan birçok filozof olmasına rağmen bunların hiçbiri varlığın öteki tarafını anlama konusunda başarılı olamamışlardır. Akli problemler konusunda en çok Spinoza'nın panteizmi ile Kant'ın *Salt Aklın Eleştirisi* adlı eserini eleştirmektedir. Bu filozofların dehasının insanlara zarar verdiğini düşünmektedir. Celal Nuri, felsefenin konuları arasında yer alan mantık, estetik, ahlak ve felsefe tarihi gibi konuların bilimsel bir yapısı olduğunu kabul ederek böyle bir felsefe anlayışını materyalizmin temsil ettiğini ortaya koymaktadır. Çünkü bu ekol metafizikle uğraşmak yerine tabiat alanıyla ilgilenmektedir. Materyalizm, var olan her şeyin maddeden ibaret olduğunu, maddeden bağımsız fizik ötesi bir alanın bulunmadığını savunmaktadır. Materyalizm II. Meşrutiyet döneminde ülkemize girmeye başlamış olup bu düşüncenin temsilcileri arasında Baha Tevfik ve arkadaşları bulunmaktadır. Celal Nuri de sonradan bunlara katılmıştır. Celal Nuri'ye göre doğru felsefi ekol materyalizm, bu düşüncenin en iyi savunucularından biri de Büchner'dir (Çöpel, 2010: 15-16).

Celal Nuri, materyalist düşünce ve görüşlerinin yanı sıra evrimci görüşü de benimsemiştir. O, canlılar dünyasında meydana gelen değişimlerin ancak evrim ile anlaşılabileceğini iddia etmektedir. Ona göre insan, kendisini organik alemin diğer kısımlarına bağlayan zincirin son halkasıdır. Zekâ, kazanan hayat insan demektir. Spiritüalizm, insanda organizmadan ayrı olarak manevi olan ruhun varlığını da bütün var oluşun sebebi sayan görüştür. (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Spiritüalizm>) Bu görüşe göre alemdeki aktivitenin ilk sebebi Tanrı'dır. Spiritüalizm materyalist felsefeler ve erken dönem aydınlanmacı felsefelere tepki olarak doğmuştur. Celal Nuri'ye göre ise ruh madde dışında herhangi bir varlığa sahip değildir ve ruhun beden üzerinde hiçbir etkisi yoktur (Çöpel, 2010: 17).

3.4.5. Celal Nuri İleri'nin Etkilendiği Düşünürler

Celal Nuri, çeşitli ülkelere seyahat etmiştir. Bunlardan bazıları Amerika, Avrupa, ve Rusya'nın çeşitli bölgeleri olmuştur. İngilizce ve Fransızca'yı iyi düzeyde bilmektedir. Celal Nuri bu özellikleri sayesinde Batılı filozofların düşüncelerini öğrenmiş, yeni düşünce sistemlerinden haberdar olmuştur. Celal Nuri'nin etkisi altında kalıp takip ettiği ve ilgilendiği Batılı düşünürler genel olarak felsefe alanında çalışmalar yapmış şahıslardır. Bunlar başta Ludwig Büchner ve Charles Darwin olmak üzere Volter, Rousseau, Gustave Le Bon, Taine, Montesquie, Herbert Spencer ve Emile Zola'dır. Celal Nuri, Batılı düşünürlerden en çok Büchner ve Darwin'den etkilenmiştir. Özellikle materyalizm üzerine Büchner'in düşüncelerinden etkilenmiş, alıntılar yapmıştır. Kendince oluşturduğu materyalizminin kaynağını Büchner'e dayandırmıştır, Ludwig Büchner'in konferanslarını ve yazılarını takip ederek kendi düşüncelerini geliştirmiştir (İleri, 1993: 36).

Büchner'in materyalizm hakkındaki fikirleri Celal Nuri'de olduğu gibi birçok Osmanlı aydını üzerinde etkili olmuştur. II. Meşrutiyet Döneminde felsefi görüşlerin Osmanlı aydınları arasındaki yayılmasına bakılınca Baha Tevfik ve arkadaşları tarafından temsil edilen materyalizm akımı ön plana çıkmıştır. Materyalizm akımının yayılmasına karşı olan ve yayılmasını engellemeye çalışan başta Rıza Tevfik olmak üzere bir grup aydın bulunmaktadır. Rıza Tevfik ile Baha Tevfik arasındaki mücadeleye, İslamiyet'i savunmak için Celal Nuri de karışmıştır (Bolay, 1979: 25).

Büchner'in materyalizm düşüncesinin yanı sıra sosyal Darwinizmin kurucularından birisi olması da Celal Nuri ve Osmanlı aydınları üzerinde etkili olmuştur. Charles Darwin'in özellikle biyolojik evrim düşüncesi Celal Nuri ve diğerleri tarafından dikkatle takip edilmiştir. Çünkü Darwinci düşüncenin, toplum hayatında ortaya çıkardığı önemli bir akım olan "tekamül" anlayışına önem verilmiştir. İşte Osmanlı aydınlarının bir kısmı ve Celal Nuri tekamül anlayışının birçok bilinmeyi bilini hale getirdiğine, o güne kadar olan tüm problemleri çözeceği kanaatine varmışlardır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü durumdan, hepsinden önemlisi en büyük sorunları olan geri kalmışlıktan kurtaracağına inandıkları evrim teorisi olarak kabul edilen 'tekâmül felsefesi', materyalizmi daha çok somutlaştırmıştır (Doğan, 2006 :32).

Celal Nuri'nin etkilendiği Batılı düşünürlerden bir diğeri de Fransız düşünür Gustave Le Bon'dur. "Kitle Psikolojisi" adlı eseri ile ismini duyuran Gustave Le Bon, bu eserinde insan topluluğunun kavgacılığı üzerine vurgu yapan "Kitle Teorisi"ni inşa etmiştir. Le Bon'un bu eserinde "gelişmiş medeniyetleri sorumsuz ayak takımının yıktığını" dile getirmesi, Osmanlı aydınlarının dikkatini çekmiştir. Çünkü bu fikir, tam da yıkılmaya yüz tutmuş bir medeniyetin yani Osmanlı Devleti'nin gerileme nedenlerinin arayışı içinde olan Osmanlı aydınlarının umut bağladığı bir teori haline gelmiştir (Doğan, 2006: 34).

Gustave Le Bon'u Osmanlı toplumuna ilk olarak Abdullah Cevdet tanıtmıştır. İctihad Mecmuası'nda görüşleri tanıtılan Le Bon, Celal Nuri tarafından da savunulmuştur. Celal Nuri "Hatem'ül Enbiya" adlı eserinde, Le Bon'un üç kitabından bahseder. Bunlar; 'Siyaset Psikolojisi ve Dinler', 'Kavimlerin Gelişmesinin Ruhi Kanunları' ve 'Din Fikri ve Medeniyet'tir. Celal Nuri ilk etapta bu kitaplardaki düşüncelere katılmadığını fakat bu fikirler kadar insan hayatına dair böyle yeni konuların derin bir şekilde ele alınıp tartışılan başka eser olmadığı için bu eserlerin övgüye layık olduğundan bahsetmiştir (İleri, 1916 :36).

Celal Nuri bu eserlerde yapılan çalışmalarda sosyal psikoloji konusunun irdelenmesini, bu konunun İslamiyet'in kısa bir süre içerisinde yayılıp güçlenmesinin sebeplerinin anlaşılması için kullanılması gerektiğini düşünmüştür. Bunun için de İleri, Gustave Le Bon'un sosyal psikoloji teorisini önemsemiştir (İleri, 1916: 28).

4. CELAL NURİ İLERİ'DE AHLAK

4.1. Dönemin Ahlaki Değerlendirmesi

Birinci bölümde değerlendirmesini yaptığımız II. Meşrutiyet topluma bir özgürlük ortamı oluşturmuştur. Ancak bu, kararsızlığın ve bocalamanın da yaşandığı bir dönemdir. Toplumsal çözülmeye çare olarak din ve ahlak ortaya konulmuştur ama bu girişimlerde de bazı problemlerin olduğu görülmektedir. II. Meşrutiyet, diğer dönemlere göre fikir ve görüş çeşitliliğinin fazla olduğu bir dönemdir. Bu dönemde aydınlar ortaya çıkan felaketlere çözüm yolu olarak sosyal, siyasal ve eğitimsel konularda öneriler sunmuşlardır. Medya dünyasında da eğitim ve ahlak ile ilgili tartışmalar yaşanmıştır.

Osmanlı'nın son yıllarında okullarda ahlak terbiyesi, hararetle tartışılan bir meseleydi. Tanzimat'la birlikte başlayan Batıcılık serüveni Meşrutiyet'in ilk yıllarına da sirayet etmiş, birçok alanda olduğu gibi ahlak alanında da yeni fikirler ortaya çıkmıştı. II. Meşrutiyet döneminde ahlak terbiyesi ile ilgili başlıca iki görüş vardı. *Birinci görüşe* göre ahlakın temeli dindir, Allah korkusu ve vicdan dinden ayrı düşünülemez. Bu sebeple okullarda ahlak eğitimi amaçlarken öncelikle dini inanç oturtulmalı, daha sonra Allah'ın koyduğu kaideler öğretilmeli ki ahlaki terbiye öğrencilere verilmiş olsun. Aslında İslam öğretilir ve uygulanırsa ayrı bir ders olarak ahlak eğitiminin verilmesine pek de gerek duyulmayacağı düşünülürdü. *Diğer görüşe* göre ise ahlak terbiyesi din terbiyesi ile ilgili değildir. Buna göre kişinin doğuştan itibaren ahlaki öğretilerinin bir kısmını ruhunda barındırdığı, sadece bu durumun ortaya çıkarılması gerektiği, bunu yaparken de ahlak eğitiminin din eğitiminden ayrı ele alınması gerektiği şeklindeydi. Bu görüşü savunanlara göre ahlak eğitimi verilirken Batı eğitimcilerinin, pedagogların düşüncelerini öğrenmek ve onları uygulamak yapılması gereken yegâne şeydi. Yani örnek almak veya uyarlamaktan ziyade olduğu gibi kopyalamaktı. Çünkü onlara göre pedagoji bilimi, çocuk ve gencin psikolojik yeteneklerinin gelişmesine katkı sağlıyordu ve bir insanın farklı yetenekleri yeterli ölçüde gelişirse ahlaklı bir kişilik de kendiliğinden oluşacaktır (Erişirgil, 1943: 36-37).

II. Meşrutiyet ile birlikte toplum siyasal ve sosyal kaos ortamının içine düşmüştür. Bu kaos ortamına kaynaklık eden en önemli sorunlardan birisinin ahlak değerlerinin yıpranmışlığı olduğu varsayılabilir. Üç asırdır ülke her gün bir parçasını kaybetmektedir. Bunun en önemli nedeninin ise ahlaki bunalım düşüncesinin genel bir kanıya dönüşmesi olduğu gösterilebilir. Eskiden kalma olumsuzlukların düzeltilmesi için yeni nesli bu olumsuzluklardan uzak tutmak gereklidir. Bunun için toplumun hemen her kesimi yöntemleri, düşünceleri farklı olsa da çaba sarf etmekteydi (Özdemir, 1914: 187). Bu dönemde değerlerin aşınması ülkeyi yıkılmanın eşiğine getirmiştir. Yeni koşullara göre ahlaki değerler topluma yeniden kazandırılmalıydı. Ahlak olmadan düzen, adalet, vicdan, hak ve özgürlükler gibi temel gereksinimler karşılanamazdı. Ahlaki değerler içerisinde ise milli ahlak ile ilgili değerler ağırlıklı olarak yer tutmaktadır. Yeni nesil öncelikle ahlaki değerler olmak üzere bütün değerlerle donatılmalıdır.

Toplumların geçirdiği kaos dönemlerinin hemen hepsinde olduğu gibi, Osmanlı'nın son dönemlerinde de kargaşa ve çöküş ortamından kurtulmak için birtakım çareler aranmıştır. Elbette toplumun ayakta durabilmesi ve aksaklıkların düzeltilmesi için en başta ahlak ilmine ve ameli boyutuna önem verilmesi fikri oluşmuştur. Ahlaklı olma çabası her dönem için geçerlidir ancak toplumun ahlaki açıdan bozulmaya yüz tuttuğu bu gibi durumlarda bu gereksinim daha da artmaktadır. Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminde toplumun çökmesinde ahlaksızlığın büyük

rol oynadığını savunan kişiler ahlak ilmine önem vermişlerdir. Böylelikle devletin içinde bulunduğu duruma çözüm olarak ahlakın yeniden inşa edilmesi gerektiğini düşünüp ahlak kitapları yazmış ya da yazdırmışlardır. Öyle ki okullarda müstakil ahlak dersleri müfredatta yer almıştır. En fazla ahlaki eser bu son dönemde yazılmıştır. Bu dönemde yapılan incelemelerden hareketle ahlak ilminin teorik boyutundan ziyade amel boyutu; düşünürler, yazarlar ve din adamları tarafından işlenmiştir. Bu faaliyetler ahlak alanında birçok eser yazılmasına sebep olmuştur. Bunlar arasında çok çeşitli konuları ele alanlar olduğu gibi, okullar için ders kitabı olarak yazılanların da oldukça yekûn tuttuğu görülmektedir (Erdem, 2006: 13).

II. Meşrutiyet döneminde yurttan esen özgürlük havasıyla birçok gazete ve dergi basılmış, her kesimden yayınevleri kurulmaya başlamıştır. Köklü bir değişim istenen bu süreçte hedef kitle tabii ki gençler ve çocuklar olmuştur. Onların görüş ve düşüncelerine nüfuz edilirse ülkenin geleceği zaten şekillendirilmiş olacaktı. Görüş ve düşünceler bir süre sonra alışkanlığa, alışkanlıklar da huya dönüşecekti. Bunu başarabilmenin en iyi yolu bugün de olduğu gibi eğitim ve basından geçmekteydi. Ahlak ise verilmesi gereken eğitimin ilk sırasında yer almaktaydı. Bir çocuğa verilebilecek ahlak eğitiminde istikrar şarttır. Yani aile, çevre ve okul aynı hedefe giden eğitimi vermelidir. Eğitim ailede başlayıp okulda devam etmektedir. Öğretmen velilerle işbirliği içinde olmalıdır. Aileler çoğu zaman çocuğa gerekli terbiyeyi vermede yetersiz kalmaktadır. Bu tür ailelerde yetişen talihsiz çocuk hayal etmediği bir manzara ile karşılaşmaktadır. Her şey karma karışık, alışkanlıklarına aykırı gelmekte ve bocalamaktadır. Öğretmen olmak sadece yapılmayanı yapmak değil, bazen yapılanı değiştirmek zorunda kalmaktadır. Ahlaki değerleri çocuğa tamamen kazandırabilmek için çocuk okulda öğrendikleri ile evde uyguladıkları arasında çelişki yaşamamalıdır. Bu konuda aileler çocuğa destek olmalıdır. Çocuğu okula başlayan aile, çocuğa destek olmak için önce kendisini değiştirmekle işe başlamalıdır. Çocuk okulda gördüğünün tersini ailede görmemelidir. Okul ile aile arasındaki çelişki yapılanı yıkmaktan başka bir sonuç vermeyecektir. Sürece aile olumlu katkıda bulunmalıdır. Bunun için en azından okulda verileni bozmamak gerekir. Okulda verilenler ailece geliştirilerek çocuğa benimsetilmelidir. Bunu yapabilmek için ise donanımlı olmak gerekir. II. Meşrutiyet döneminde ailelerin bazılarının bu şekilde bir donanıma sahip olmadıkları varsayılmaktadır (Gurbetoğlu, 2007: 88-89).

Yalnızca ikinci Meşrutiyet devrinde değil, Fransız İhtilali'yle neredeyse tüm dünyaya yayılan bilinçsiz özgürleşme çabaları Tanzimat fermanıyla birlikte Osmanlı Devleti'nde de görülmüştür. Bu özgürlük maalesef insanlar tarafından yanlış anlaşılmış ahlaki değerleri hiçe saymanın özgürlük olduğu algısı oluşmuştur. Oysa ahlaki değerler ve ahlak ilmi fert ve toplumun mutluluğunun anahtarıdır. Bilim olarak Ahlak içerdiği konu bakımından bütün insanlığı ilgilendirmektedir. Ahlak ilmini bütün insanların öğrenme zorunluluğu âlimleri konuyla ilgili birçok kitap yazmaya yöneltmiştir. Dönemlerin şartları ve toplumların kültürü dikkate alınarak seviyeye uygun ahlak kitapları kaleme alınmıştır. Toplumların geçirdiği buhranlı, sıkıntılı dönemlerde ahlak kitaplarının sayısının artması normaldir. Yazılan ahlak ile ilgili kitaplar çoğunlukla ameli ahlakla ilgilidir. Ahlak felsefesi alanına giren ve teorik ahlak ile ilgili eserler daha azdır. Tanzimat döneminden Cumhuriyet'in ilanına kadar yoğun bir düşünce ve zengin bir felsefe literatürü meydana gelmiştir. Bu eserlerin çoğunluğunu ise ahlak kitapları oluşturmuştur. Hem Tanzimat'tan önce hem de Tanzimat'tan sonra ahlakla ilgili birçok eser yazılmıştır (Yıldız, 2003: 3-4).

Nihayetinde uzun görüşmelerle ahlak ilmi okullarda bir ders olarak okutulmaya başlanmıştır. Ahlak kitaplarının yazılması ve okul müfredatlarına konmuş olmasını ahlakın iyileştirilmesi açısından önemli bir adım olarak görenlerin yanı sıra bu çabaları gereksiz ve faydasız görenler de vardı. Dönemin özgün fikirlerine sahip olan yazarı Celal Nuri İleri bunlardan biriydi. O, ahlaka katkı sunması beklenen tüm ahlak kitaplarını ve risalelerinin gereksiz olduğunu düşünmektedir. Bunun yerine ahlakın müfredatta yer alan tüm derslere yayılması gerektiğini, bütün derslerin içeriğinde ahlaka yer verilmesiyle daha yüksek verim alınacağını söylemektedir. Diğer türlü ahlakı müstakil bir ders olarak okutmayı anlamsız bulmaktadır. Aslında ahlakın lüzumunu savunan Celal Nuri'nin yalnızca yöntemi farklıdır (Erdem,1994: 92).

Son dönem Osmanlı aydınları Batıdaki yenileşmeyi ülkede de gerçekleştirmek istemekteydiler. Bunun için Batıdaki eserleri tercüme ettiler ve eğitim ile ilgili danışmanlık almayı da gündeme getirdiler. Batının etkisi fazlaca görülmektedir. Aydınlar Batı gibi modernleşmek istemekteydiler. Tüm görüşleri yayımladıkları gibi özellikle de yenileşmenin altındaki fikirlere odaklanmışlardır. Osmanlı Devleti'nin gelişme dönemindeki ahlak anlayışında, İslam ahlak anlayışı belirgindir. Bu dönemin ahlakçıları büyük ölçüde İbn Miskeveyh, Gazali ve Kınalızade'den etkilenmiş ve istifade etmişlerdir. Bu etkileşim neticesinde de bu dönem ahlakının saadet ahlakı karakteri taşıdığını ifade edenler de olmuştur. Osmanlı'nın son devrinde de bahsedilen isimlerden etkilenme devam etmekle birlikte eski tesirini sürdürememiştir (Kanal, 2010: 3-4).

Celal Nuri, kadın ve ailenin bozulmasının sebebini İslam'dan uzaklaşmaya, Ziya Gökalp de Türklerin eski ahlaklarını kaybederek Yunan ve İran tesirinde kalmalarına, Ahmet Besim ise bu bozulmayı kadınların cahil bırakılmalarına bağlıyordu. Ailenin bozulmasının ana sebebi olarak İslam'dan uzaklaşmayı gösteren Celal Nuri, ailenin bizde henüz Avrupa tipinde gelişmediğini, tekâmül için aileyi geliştirmeyi ve güçlendirmeyi teklif ediyor ve güçlü bir ailede de zorunlu haller dışında boşanmaya ve çok kadınla evliliğe yer verilmesini uygun bulmuyordu (İleri, 1993: 207-210).

Avrupa'da ise durum çok daha farklıydı. Dönemin yazar ve düşünürlerinden Celal Nuri bu durumu şu cümlelerle ifade etmektedir: *“Avrupa kadını birtakım haklar isterken, aslında ahlaksızlıklarını bunlara ortak olanlardan kanunileştirmelerini istemekteydi. Mesela bu kadınların hak isteğiyle hazırladıkları bildirilerden birisinde:*

Madde-3. Zina bundan sonra suç sayılmamalıdır.

Madde-11. Kadın evlilik dışında da korunmalı, hatta bir fahişe veya serbestçe bir erkekle yaşayan kadın, amele (işçi) kız himaye edilip kendisine sahip çıkılmalıdır.

Madde-13. Gayr-i meşru çocuğa baba bulma hakkı verilmelidir.” (İleri, 1993: 78).

Ekonomideki bozulma ve fakirlik hem devlet ahlakının hem de halk ahlakının bozulmasını hızlandırmıştır. Ekonomi bozuldukça, ahlak gerilemiştir. Devlet zayıflamaya başlamıştır. Ülkenin kaderini elinde bulunduranlar ise hala “yevmün cedid, rizgun cedid (yeni bir gün, yeni bir nasip)” politikasını uygulamakta ve hiçbir köklü tedbir almamaktaydı. Çünkü Koca Sekbanbaşı'nın ifadesiyle, memleketin kaderini *“manav, bakkal, kayıkçı, balıkçı, hamal ve benzeri gibi görünüşte Müslüman, fakat taharetten haberi olmayan ayak takımı”* elinde bulundurmakta idi. Osmanlı cemiyetinde ahlaki bozulmalar ilk önce azınlıklarda başlayıp bazı devlet adamlarıyla sürdürülmüştü. Örneğin Paris'te görülen bir ahlaksızlık kısa süre içerisinde Galata'da da görülebiliyordu (Erdem, 2006: 44). Osmanlı halkının elit kesimiyle Batı'daki yenileşme

hareketleri arasında büyük bir etkileşim mevcut olduğundan Batı’da cereyan eden bir hadise veya yenilik kısa bir süre içinde Osmanlı halkında da görülebiliyordu.

Bunun yanı sıra Osmanlı toplumunda ilk defa sosyal ve ahlaki bozulma devlet adamları ve askerlerde başlamıştır. Hüsameddin Erdem’in *Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde Ahlak* adlı eserinde aktardığına göre D’Ohsson’un bu konuyla ilgili düşüncesini şöyle özetleyebiliriz: “Ahlaki bozulma öncelikle devlet idaresindeki önemli kişilerde başlamış sonra bu bozulma ordu ve askerler içerisinde yayılmıştır. Bu iki grup arasında bozulmakta yarış yaşanmıştır. Halk ise daima temiz ve dürüsttür.” Bu asırda, halk siyasi istikrarsızlıklar ve eğitim sisteminin bozulmasından olumsuz etkilenmiştir. Avrupa’nın sosyal yapısının değişmesi, Fransız İhtilali’nin getirdiği “hürriyet”, “eşitlik” ve “kardeşlik” gibi kavramların etkisiyle gerçekleşmiştir. Sosyalizm, Pozitivizm ve Masonluk aydınlar arasında yaygınlaşmıştır. Aydınların geçmişe ait her ne varsa ortadan kaldırma çabaları, halkın; yabancıların Osmanlı ülkesinde kurdukları otel, kahve, lokanta ve benzerleri gibi yerlerde yabancı adetleri ve yaşam tarzlarından etkilenmeleri ve hem azınlıkların hem de Müslümanların kendi dinlerine ilgisiz davranmaları, ayrıca kültürlerinden uzaklaşarak ahlaki çöküntünün hızlanmasının nedenleri arasında sayılabilir (Erdem, 2006: 40-41).

Bu dönemde toplum ve fert hayatında yaşanan birçok problemin nedeni olarak ahlaki çöküntü ve İslam ahlakının sosyal hayatta ihmal edilmesi çoğunlukla düşünülmektedir. Manevi açıdan çöküşün maddi çöküşe sürüklediği düşüncesi yaygındır. Bu genel kanaate karşın çözüm yolları ve önerileri farklıdır. Yukarıda ifade edildiği gibi ahlakın iyileştirilmesinde etkili olan faktörlerden birisinin dini eğitim, dini terbiye olduğunu savunan birçok düşünürün yanı sıra, artık toplumun değiştiğini, ahlaki değerlerini dinden alan bir toplum olmaktan uzaklaştığını, dolayısıyla dini ve ahlaki eğitimi yaygınlaştırmanın bir çare olmadığını ifade edenler de olmuştur. Ziya Gökalp’a göre yaşanan çağda eski ahlak değerlerinin dini temeli, eskiden yaptığı görevi yapamamaktadır. Ahlaki değerleri dine dayandırmak isteyenler bilmeden ahlaki çöküntüye katkıda bulunmaktadır (Erdem, 2006: 90-91).

4.2. Celal Nuri’de Nazari Ahlak

Celal Nuri’ye göre herhangi bir şeyin menşei bulmak için farklı yerlere yönelmek gerekebilir. Mesela bir şeyin sebebini zamanda, mekânda aradığımız halde bunlarla hiç alakalı olmayan siyasi bir olayda bulabiliriz. Fakat mesele ahlakta olunca bu konuda geçmiş kurcalanmalıdır.

Ona göre dönemin ahlakının bozulmasında geçmişin rolü büyüktür. Devletin maddi durumu bozulmaya başlayıp, elde edilen mal, kişilere yetmeyince Celal Nuri’nin deyişiyle “*Bu malı Hasan’ın elinden almak için Hüseyin dedikoduya, iftiraya, hileye, entrikaya, zorbalığa ve hususiyle hafiliğe başladı. Maişetler ve ferd çalışmaya alışmamış... işte hakikat bütün tarihimizde görülmektedir.*” (İleri, 1916: 13).

Celal Nuri, döneminin ahlakını değerlendirirken padişahın etrafındakilerin halkın menfaatinden çok, kişisel menfaatlerinin peşinde olduklarını ifade etmiştir. Birtakım dolaplar ve oyunlar çevirerek halkı ihmal etmişlerdir. Halkın da gözü hazinede olup hazine ise borçlanma peşindeydi. Ahlakın bozulmasında asıl sebebin ekonominin bozulması olduğunu düşünen kimse yoktu, Celal Nuri’ye göre devlet ahlaqsızlığın kurbanı olmuştur. Ahlaqsızlığın ise parasızlıktan kaynaklandığını ifade etmektedir. Ona göre köy halkı ve işçiler dışındakilerin neredeyse tamamı

devletten mal kaçırma peşindeydi (İleri, 1916: 13). İşte bu kötü ahlak senelerden hatta asırlardan beri milletin ruhuna işlemiştir.

Celal Nuri'nin Türklerde eleştirdiği noktalardan biri de devletin, cihangirliği ve kahramanlığı sürekli olarak hedef edinmesidir. Oysa hiçbir millet sürekli cihangir olamamıştır. Ona göre sürekli olan bu istekten vazgeçilseydi mevkilerini muhafaza edebilirlerdi. Durum böyleyken ahlakın bozulmasının elbette tek sebebi para değildi. Ahlakın bozulmasının temel sebeplerinden bazıları da çeşitli milletlerin enkazının üzerinde bulunmamız ve Avrupa'ya olan Frenk hastalığımızdır (İleri, 1916: 14).

4.3. Celal Nuri'de Ameli Ahlak

4.3.1. Toplum Ahlakı

Celal Nuri ufak tefek ahlaksızlıklarımızın haddi hesabı olmadığını belirtmektedir. Büyüklerimizin yanında hiç konuşmamanın haysiyeti kaybetmek olduğunu savunur. Ve ufak tefek ahlaksızlıklarımızı da İlel-i Ahlakıyemiz adlı eserinde şu şekilde sıralar:

- *“Toplum olarak lüzumlu lüzumsuz yalan söyleriz. Bunca yalanlar sayesinde toplumda güven ve itimat kalmamıştır. Bundan dolayı gıybet de normal bir hal almıştır.*
- *Milletimizin gerilemesinin sebebi cehalet değil ahlaksızlıktır.*
- *Ahlakımız tekdüze olamamaktadır.*
- *Ahlak milli değildir.*
- *Eski ahlakımız ve alafranga ahlak arasında çok büyük fark vardır.*
- *Bizim mücadelemizin dışa olması gerekirken, mücadelemiz hep birbirimize karşıdır. Birbirimizin düşmanıyız. Birbirimizi telef ederek solduruyoruz.”* (İleri, 1916: 80-82).

Celal Nuri ahlaksızlıktan o kadar muzdarip olmuştur ki *“Ah bir ahlak diktatörü! Kurtuluş yeri ve millet, neredesin!”* diye feveran eder (İleri, 1916: 86).

Celal Nuri dedikodunun milletimizde eskiden beri var olan özgürce yapılan bir ahlaksızlık olduğunu vurgular. Ona göre hiçbir işten sorumlu olmayan kadın topluluğu dedikoduyu oluşturdu. O çevreden çıkan çocuklar da belki bilmeyerek dedikoducu oldular. Böylelikle hükümet dairelerinde dedikodu, alçaklık, alaycılık, gammazlık bir usul halini aldı. Ahlaksızlık, insanları gözetleme, dedikodu anlık olarak belki fayda verir fakat sadece bu kadar, ondan sonrasını maalesef insanımız düşünemiyor diye belirten Celal Nuri ahlaksızlığın giderilmesi için kendimizi eleştirmemiz gerektiğini savunur (İleri, 1916: 22).

Celal Nuri büyük veya küçük her kim olursa olsun düşüncesini belirten kişilerin mutlaka aleyhtarının çıktığını belirtir. Hele ki biraz öne atılanların tam bir hedef olduğunu vurgular. Bununla ilgili ilginç bir anısını anlatır: *“Bir gün gazeteye, bir kadın takma adıyla mülakat yazmış idim. Silsile-i nazar dikkat celbinden hali kalmadı. Ne dersiniz? Sonradan dedikodu ajanı bize bildirdi ki bu kadın pek namussuz bir şeymiş, kocasının hanesinden bir frenk ile kaçmış, ila ahire...”* (İleri, 1916: 23) Yalan konusunda ne denli ileri gittiğimize çarpıcı bir örnek daha vererek devam ediyor. *“Ahval-ı amme ve hususilerini gayet yakinen bildiğim birkaç zata edilen isnatları bir mesele-i ittihaz ile ariz ve amik tedkik ettim. Yarı yolda muhakemem değil, hayalim bile durdu. Yalan, tam manasıyla en iğrenç şekliyle bir deruni solucan gibi bizi içten içe yiyor.”* (İleri, 1916: 24)

Celal Nuri ahlak hastalığımızı tedavi edecek mektuplarda, yazılarda ahlaki terbiyenin verilmediğini öne sürmektedir. Okutulan programlarda hafızayı güçlendirmek -ki daha sonra onun da soldurulduğunu söyler- üzerine odaklanıldığını lakin ahlakın, beden terbiyesinin hafızanın terbiyesi kadar önemli olduğunu savunur. Fakat bu durum değil programımıza hayalimize bile girmemiştir (İleri, 1916: 28).

Celal Nuri toplum olarak asıl problemimizin derdimizi teşhis etmemiş olmak olduğunu belirtir. Öyle ki *“Daha derdi teşhis etmemişiz ki devasını tertip edelim.”* diye sert bir dille eleştiride bulunur. İleri, bu konuda Milli Eğitimi de eleştirir. Milli Eğitim’in fertlerimize aynı tarzda bir amaç işlemediğini dolayısıyla ahlakın bir türlü düzelmediğini, amaçsız çalışıldığını belirtir. Bunu ispatlamanın ise başka ülkelerle kıyas yapılınca ortaya çıkacağını söyler. Almanya’yı söz gelimi örnek veren Celal Nuri yüksek tabakalardan tutun halkın her kesimine kadar amaç nedir diye sorulduğunda aşağı yukarı aynı cevabın alınacağını, ülkemizde ise neredeyse herkesin ayrı cevap vereceğini belirtir. Başka konularda fikir farklılığı zenginlik olsa da bu konudaki fikir zenginliğinin en büyük fakirlik olduğunu söyler (İleri, 1916: 30).

Celal Nuri terbiyenin ve ahlakın ancak toplum hayatında gelişeceğini belirtir. Bu da aile hayatını sağlamlaştırmakla olur. Aile hayatını sağlamlaştırma ise tamamen konuların ıslahına bağlıdır. Eğer ailelerimiz düzene girerse doğal olarak anarşistliğin ortaya çıkardığı ahlak da son bulur. Aileler tamir edilince, millet de kendiliğinden düzelecektir. Bunun için çözüm ise dinin geçmişteki tazeliğine geri dönmektir. İslam dininin hükümlerine ve ahlakla alakalı buyruklarına tamamen ve süratlice geri dönmek düşünüldüğünden çok daha kolaydır. Fakat amacı yağmalama ve kandırma olan kişilerle bu inkılabı yapmak mümkün değildir. Celal Nuri bu konuda da iki ayrı ülkeyi örnek verir. İskandinavya ve Finlandiya’nın seçkin ülkeler haline gelmesinin sebebinin ise toplumun dine, dinin kurallarına verdiği önem olarak gösterir (İleri, 1916: 31).

4.3.2. Dini Ahlak

Celal Nuri’ye göre dini hayatın sönmesi bizde ahlakı kontrolsüz bırakmıştır. En dinsiz, kaba tabirle en imansız memleketlerden biri olduğumuzu belirtir. Camilerimizin ahlaka hizmeti yetersizdir. Milletimizin yüzde doksan beşi sadece camilerde ahlaklıdır (İleri, 1916: 33). Vaazlar teftiş edilmemekte, ona göre cemaate faydasız vaazlar verilmekte, din yeni bilimlerle destekleneceği yerde aksine hiçbir zamanda görülmemiş, hurafe uyduranları bile hayrette bırakacak uydurma masallar ile cemaati alçaltmaktadır. Halbuki Ümmet-i Muhammed’in ahlakını yüceltmek, özelliklerini ıslah etmek için cami çok büyük bir yere sahiptir (İleri, 1916: 34). Din insanların toplumdaki konum ve etkisinin ne denli önemli olduğu tarihsel süreçlere bakıldığında açıkça gözlenmektedir. Türk toplumunda ise bilimle dinin arasının açılmasından kaynaklı olarak dinin esas kaynaklardan öğretilmesi yerine hurafelerle aktarılması ve nakilciliğe haddinden fazla önem verilmesi halkın nezdinde dinin ve din insanlarının etki alanını azaltmıştır.

Ona göre din Türkiye’de gerilemeye başladığından beri toplumun ahlakı sönmüştür. Mescidler İslam birliğini devam ettirecek bir toplanma yeri olmasına rağmen gidilmeye tenezzül dahi edilmemiş, gidenlerse sadece avamdır. Halbuki toplum kuralları dahilinde milleti toparlayacak, kişileri birbirine tanıtabilecek ve dolayısıyla güzel bir ahlakı bereketlendirecek en önemli vasıta toplumun dinidir. Dinin vaadleri halkı düzen içinde tutacaktır. Bunlara hürmet ve riayetin azaldığını önemle belirtir. Halbuki toplum dinin vaadlerinden hem korkar hem onları

sever. Onlar aleni ve gizli hüküm niteliğindedir. Buna itibar durumunda terbiyesizlik ve edepsizlik olmamalıdır (İleri, 1916: 32).

Başka din ve topluluklardan örnekler veren Celal Nuri, Rum ve Ermeni cemiyetlerinde rahipler ve piskoposların ahlak üzerinde sözlerinin oldukça geçerli olduğunu belirtmektedir. Birçok aile problemleri, boşanmalar vesaire bu din adamlarının aracılığıyla düzenlenmekte ve halledilmektedir. Birçok günahkâr kimse papazından korktuğu için kötü hayatlarına son vermektedir. Halbuki bizim birtakım mahalle imamlarımız seri konulardaki hilelerde uzmanlaşarak sahte nikahlar kıyıp, boşanmalara şahitlik etmektedir. İmamların mahalle dahilinde bile tesir ve nüfuzu kalmamıştır (İleri, 1916: 34).

Celal Nuri yüksek tabakaların güçlü bir topluluk kuramadıklarından bahsetmektedir. İmamın, müezzinin, hatibin etrafında bir sohbet topluluğu kurulamamaktadır. Camide istihdam edenler ve camiye sürekli gelenler çoğunlukla ulemadan değildir. Halbuki Tataristan'da bunun tam tersini gördüğünü belirten Celal Nuri etrafında veya yanındaki odalarda hoş sohbetler edilmekte olduğunu belirtir. Bütün millet din başkanının gözetimi altında olmaktadır bir nevi (İleri, 1916: 33).

4.3.3. Aile Ahlakı

Celal Nuri Türklerin en aşağı veya en yüksek seviyede olsa bile bir araya gelemediğini, topluluk olmayı başaramadıklarını belirtir. Aileler arasında ve aileler içinde de bu durum görülmektedir (İleri, 1916: 31).

Celal Nuri aile hayatını bir türlü düzene koyamadığımızı düşünmektedir. Toplumumuzda sebepsiz boşanmalar vardır. Aşkın tesirindeyken alelacele yapılan aşk evlilikleri aile ruhunu söndürmüştür. Evlenmekten maksat aile hayatı kurmak değil eğlenmektir. Ona göre nikah ve boşanma kuralları aile ahlakının amacını berbat etmektedir. Alelade hayat benimsenmiştir. Normalde aile sorumluluğu bir adamın ahlakını düzeltir onu çalışmaya yönlendirir. Serserilik aile hayatının kurulmasıyla sona ermelidir. Bunlar olmayınca evliliklerin havai olacağını belirtir. Maksat idrak edilmezse ahlaksızlık kuvvetli bir şekilde tahribat oluşturur. Milletler ailelerin topluluğuyla oluşmakta, aileler de güzel bir evlilikle sağlanmaktadır. Ona göre aile reisleri kendilerinde zorunluluk ve sorumluluk gördükçe, ailelerini sevdikçe iyi ahlak kapsamına dahil olurlar. Fakat bizde olduğu gibi mehir ve nafakayı verdikten sonra çocukları unutan bir adam mesuliyetinden kurtuluyorsa *“O adam neden çalışsın, neden iyi ahlaklı olsun neden müsriflik etmesin de ailesine bağlansın ki?”* diye sormaktadır (İleri, 1916: 35).

Celal Nuri aile ve geçim hususunda medenileşmiş milletler içinde bizden daha başıboş bir milletin olmadığını söylemektedir. Bu sebebe bağlı olarak Türkiye’de -istisnalar hariç- bir ticarethanenin üç nesil devam ettiği görülmemiştir. Baba oğluna, oğlu babaya, eşler birbirine bağlı değildir. Eşler en özel anlarında bile erkek bir iki hayat daha hayal ederken, kadın kocasının hayalinin hafiyeliğiyle delirmiş durumdadır. Çocuklar aile reisi öldükten sonra belalara bulaşmakta, komşular ise bir sıtmaya tutulmuş gibi insanların küslüğüyle uğraşmaktadır. Evdeki cariye, hanımın ayağını kaydırma peşindedir. Mahalle imamı ve ona uyanlar boşanmalar fazlaşsa da kadınlar ve erkekler tekrar nikâhlansa da biz de nasibimizi alsak temennisindedirler, yani kimse aile hayatını nasıl kurtaracağına dair bir fikir dahi ileri sürmemektedir. Aile hayatı olmayınca komşuluk hayatı da doğal olarak azalmıştır. Meşrutiyet’ten sonra birçok kulüp, cemiyet oluşmuş fakat bunlardan hiçbirisi devam edememiştir (İleri, 1916: 36-37).

4.3.3.1. Toplumbilimde Aile

Celal Nuri aile konusunun başka konular gibi toplumbilime girdiğini, bunun iyi ve kötü yanları olduğunu ifade etmektedir. Aile de bir toplumsal evrime bağlı olarak bugünkü biçimini almıştır. Türlerini sürdürmek için canlılar çocuk doğurmak zorundadır. Çocuklar doğar doğmaz ayakta durmaya her zaman yetenekli değildir. Bakılmalarına gerek vardır. Celal Nuri “*Buna, birlikte yaşamak sonucu doğan bir esirgeyici sevgi ve acıma duygusunu da ekleyiniz; işte ailenin başlangıçları budur.*” (İleri, 1993: 45) diyerek aile birliğinin koruma ve sevgi duygularıyla oluşacağını belirtmektedir. Eğer yavruların doğar doğmaz bakılmaya gereksinimleri varsa o zaman aile ortaya çıkar. Eğer yavrular doğduklarında gereksinimlerini kendileri karşılayıp anneye ihtiyacı yoksa aile oluşmaz. Celal Nuri bu durumu şöyle örneklendirir, birçok balık türünden anne sadece yumurta bırakır ve yavruların sorumluluğuyla ilgilenmez. Aile bazı hayvanlar için her zaman gerekli değildir. Yavruların büyütülmesi başka türlü de olur. Mesela insanlardan çok daha uygar bir doğası bulunan karıncalarda aile yoktur. Karınca anne babalar çocukların büyütülmesinde sorumlu değildir. Karınca hükümetince görevlendirilmiş bir özel sınıf, gelecek kuşakları yetiştirir (İleri, 1993: 45).

Celal Nuri’ye göre insanlarda da aile bir evrimden geçmiştir. İleri, karanlık çağlarda ailenin olmadığını iddia eder. Bir zaman sonra insan ailesi, yüksek katman memelileri ailesi düzeyini aşmamıştır. Uluslar ve milletler oluşunca, aileler türlü evrimlere uğramıştır. Celal Nuri, ilk atalarımızın, ormanların içinde karı ya da karılarından yavrularından oluşan bir sürü durumunda başıboş dolaştıklarını tahmin etmektedir. Bugün Serendip Adasında Vedda denilen yabancılar böyle dolaşmaktadırlar diye de örneklendirir (İleri, 1993: 46).

Celal Nuri, zaman geçtikçe zekânın biraz yükseldiğini, bununla birlikte toplum durumunda yaşamak yetenek ve duygusunun da arttığını, birkaç ailenin birleşerek bir sürü ya da oymak oluşturduğunu tahmin etmektedir. Aile kavramının kadının etkisiyle ilkel topluluklarda oluştuğunu, bunun güdüsel olarak gerçekleştiğini iddia eden İleri, kadının bunu yavruları konusunda daha duyarlı olduğu için yaptığını belirtir. Kaldı ki bu durum memelilerde zorunlu bir adettir. Önceleri ana soyluluk kuralı yerleşmiştir (İleri, 1993: 47).

İleri, atalarımızın gittikçe uygarlaştığını, cinsel istekleri oluştuğunda kadına karşı aşk ve sevgi duyma yeteneğini keşfettiklerini, bu duygularla zamanla kuvvetli bağların oluştuğunu “*Cesur, dürüst bir kadına bağlılık huyu buradan başlamıştır*” (İleri, 1993: 48) cümlesiyle belirtmektedir. Bu gözde kadının çocuğu da atalarımızca gözdedir. Bundan sonra soy kaygısı babayı da uğraştırmıştır. Soy konusu yerleşince akrabalık sorunu da ortaya çıkmış günümüzdeki akraba kavramları yerini bulmaya başlamıştır. İşte böylece aile sınırları ailenin genişlemesiyle, yakınlar arasında bölüşülmüştür. Bu toplumsal dönemde birey ancak aile içerisinde bir koruma bulabilmiştir. Aile bencilliği artık erdem ve bir nitelik düzeyine çıkmış fakat insanda evrim sürekliliğini devam ettirmiştir. Çeşitli birleşmeler zamanla bölünmelere yol açmış, oymaklar oluşmuştur. Oymakların değişik çıkarları ise birbirine uymadığından, bütün davranış ve toplumsal ilişkileri düzenlemek için yasalar yapılmıştır. İşte hükümet bu çıkarların birleşmesi sonucunda ilk biçimiyle doğmuştur (İleri, 1993: 48).

Celal Nuri’ye göre zamanla aileye düşen kimi konular ve görevler hükümete, topluma verilmiştir. Böylelikle hükümet hem bireyleri hem de aileleri temsil eden bir yapıya dönüşmüştür. Hükümet aileleri etkilemekte ve günümüzde çocukların büyütülmesi görevini kendine mal etmektedir. Ailelerin mallarını kamulaştırıp vergiler koymaktadır. Bu şekilde ailenin birtakım

hakları hükümete geçmektedir. Ailenin çocuklar üzerindeki hakları da azalmaktayken hükümetin bireyler üzerindeki etkisi ve hakları da genişlemektedir (İleri, 1993: 48).

Celal Nuri şöyle bir soru sormaktadır: “*Acaba gelecekte aile nasıl bir şekil alacaktır?*” Celal Nuri *Kadınlarımız* adlı eserinde bu sorunun cevabını Dr. Charles Letourneau’n ifadeleriyle şu şekilde aktarmaktadır “*insan toplumu giderek ailenin yerini alacaktır. Hükümet eğitim ve öğretimi görevini büyük bir düzen ve tutarlılıkla, daha büyük bir uzmanlık ve kavrayışla yerine getirecek ve gelecekte ailenin etkisi azalarak hükümetin etkisi artacaktır*” (İleri, 1993: 49). Celal Nuri’nin de düşüncelerinin etkisinde kaldığı profesör Büchner’in bu konudaki düşüncesini İleri, *Kadınlarımız* adlı eserinde şu şekilde aktarmaktadır: “*Her ne zaman toplumsal düzeltimle ilgili ortaya bir tasarı konulsa, bunun karşıtları oy birliğiyle ailenin temellerine saldırıldığından söz ederler. İşte o zaman ailenin toplumun çıkış noktası olduğu fikrini ortaya atarlar. Bu düşünceye göre aile tüm iyiliklerin, soyluluk ve seçkinliğin ve Hristiyan hükümeti denilen kurulun dayanak noktasıdır. Aileye aykırı söz söyleyenler cezalandırılır. Bugün aile toplumsal bencilliğin zorunlu kıldığı şeylerdendir. Bu toplumsal bencilik yaşam biçiminin bir düzen ve kurala ulaşmasının sonucudur. Bundan dolayı günümüzde genel olarak birey ne ise aile de topluma oranla odur.*” (İleri, 1993: 49).

Celal Nuri’ye göre 1789 Fransız Devrimi, aile düşüncesini kuşkusuz düzeltmiştir. Kişilerin özgürlüğü ve eşitlik düşüncesini ortaya çıkarmakla bu devrim, büyük ailelerin güç ve etkisini kırmış ancak toplum yaşamında ailenin erk ve görkemi yine devam etmiştir. Dolayısıyla yine siyasete etkide bulunmaktadır. Nepotisma denilen, kimi ailelerin ve o aile üyelerinin, başkalarının ya da bütün insanlığın zararına olarak korunması (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Nepotizm>), günümüz siyasal ve toplumsal ortamının en zararlı, en kıyıcı sakatlıklarından birisidir. Tüm bunların yanında aile ideal bir biçimde öylesine yararlı bir etkide bulunabilir ki insanlık ve uygarlık bundan çok fazla yararlanabilir. Celal Nuri yukardaki değerlendimelerden sonra şu soruyu sorar: “*Acaba ideal aile hiç var olmuş mudur?*” Ne yazık ki bu tür ailelerin sayısı çok azdır. Gerçek biçimiyle aile, ancak varıllara özgüdür. Oysa yoksulun ailesi, ailenin olması gereken şeyin taban tabana karşılığıdır. Toplumun aşağı katmanlarında gerçek bir aile kurmak için gerekli araçlar yoktur. Varlıklı, iyi yönetilen ailelerin azlığı, aile denilen temelin değerini azaltır. Oysa toplumsal eğitimin temeli, başka deyişle çocukların hükümetçe büyütülmesi düşüncesi o ölçüde önem kazanır (İleri, 1993: 50). Bilinçli aileler çoğaldıkça eğitim seviyesi ve kalitesi de buna paralel olarak artmaktayken bir çocuğun eğitiminde aileye düşen rolün karşılanamaması durumunda, devlet bu duruma müdahale hakkını kendinde görmelidir. Eğer bir çocuk aile içerisinde iyi eğitim ve yeterli yaşam şartları sağlanarak büyütülemiyorsa sosyal devlet anlayışıyla, devletin her bir çocuk-vatandaş için yeterli imkanları oluşturarak bireyleri dolayısıyla toplumu kalkındırmalıdır. Bu durum devletin asli görev ve sorumlulukları arasında yer almalıdır. Çocuk birincil olarak doğduğu aileye ait olmakla birlikte ikincil düzeyde devlete aittir.

4.3.3.2. Tarihte ve Günümüzde Kadının Durumu ve Kadın Hakları

Celal Nuri kadının toplumun şah damarı niteliğinde olduğunu belirtir. Ahlaktan bahsederken temel noktanın kadınla başladığını vurgular. Toplum ahlakının yerleşmesi için kadının çok önemli olmasının sebebini ise toplumda oldukça değerli ve etkili bir yere sahip olmasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Bunun yanı sıra İleri’nin kadına yaklaşımı, ona ağır sorumluluklar verip ahlakı sadece kadının hal ve tavırlarına indirgeyen zihniyetlere savaş

açmakla başlar. Ona göre kadın, insanlığın yarısıdır. Evrenin kaynağı, nesillerin devamının olmazsa olmazıdır. Kadın evrendeki yaratıcı gücün yarısıdır. Evren ancak bu gücün devam etmesi ile varlığını korur. Celal Nuri'ye göre bu güç ikiye ayrılır. Bu gücün bir yanı erkek öteki yanı dişidir. Bu iki güç arasında hiçbir fark, hiçbir öncelik sonralık tasarlanamaz. Eğer aralarında bir fark olsaydı yaşamda bir kargaşa olması gerekirdi. Kadının küçüklüğünden ve erkeğin büyüklüğünden söz etmek bilimsel açıdan bakılınca sayıklamaktan başka bir şey değildir. Hatta fizyoloji açısından kadının insanlık görevi daha büyüktür. Bu göreve karşılık onun fazladan bir hakkı vardır ki o da erkeğin yardımını görmektir. Oysa kadının insanlık görevini yerine getirmesinden dolayı uğradığı zayıflıktan yararlanarak erkek onu tutsak etmektedir (İleri, 1993: 1).

Celal Nuri eski çağlardan kendi yaşadığı döneme kadar kadınların toplumdaki yerini, geçirdiği evreleri, kendi benliğine ve şahsiyetine duyulması gereken saygıyı inşa etmek için verdiği mücadeleyi çeşitli milletlerden çarpıcı örnekler vererek geniş bir şekilde ele almaktadır. İleri'nin farklı milletlerden ve geçmiş çağlardan kadının evrimiyle alakalı vermiş olduğu bu uzun bilgilendirmelerden kastı ahlakın temel ögesini oluşturan, etkin kadın unsurunun nasıl zorluklardan geçtiğini belirterek kadına geçmişte yapılan hatalardan ders çıkarılarak iade-i itibar yapılmasını, olması gereken saygın konuma çıkarılmasını vurgulamaktır. Celal Nuri ahlaklı olmanın bir tek kadınlara mahsusmuş gibi onların hedef gösterilmesine adeta günah keçisi ilan edilmesine karşı çıkmıştır. Ona göre kadın toplumda o kadar kıymetli ve önemli bir role sahiptir ki toplum ahlakından kadının üstlendiği rol çıkarılırsa toplum tamamen ahlaktan yoksun bir hal alacaktır. Çünkü kadın ahlakı öğreten ve ahlak konusunda eğitendir. Oysa eski çağlarda Doğu'da kadına türlü haksızlıklar yapılır, adalet kurallarının dışında davranılırdı. Bu durum bütün ilkel kıtalarda, Afrika ve Okyanusya'da, Amerika'nın yaban bölgelerinde, Avrupa'nın karanlık çağlarında hep böyledir. Tarih öncesi çağlarda kadınlar avlanır, erkek ise kaba gücüne güvenerek kadınları köleleştirirdi. Erkek tarih öncesi çağlarda korunmak için sürekli savaşmak durumundaydı. Bunun sonucunda da işlerini köleleştirdiği kadına bırakırdı. Çocukların büyütülmesi de doğal olarak onun göreviydi (İleri, 1993: 2).

Ona göre kimi ilkel toplumlarda kadınlar ortak mal idi. Bütün kabile toplu olarak kadınları savunur ve geçindirirdi. Bu tür topluluklarda babanın kim olduğu bilinmediği için çocuklar annenin olurdu. Bu yönetime toplumbilimde "*matriarcat*" (*anaerkillik*) denir. Bu toplumsal kuralın yürürlükte olduğu yerlerde ananın buyruk ve etkisi pek büyüktür. Genetik anadan çocuklara geçer ve çocuk bütün babalarınca korunur. Çok kocalılık kuralı, Celal Nuri'nin ifadesiyle karanlık çağ dediği çok eski çağlarda Arabistan'da, Hindistan'da, Serendip Adasında, Tibet'te vardı. Orada büyük kardeş, kardeşleri adına ortak eşi seçer ve evlenirdi. Celal Nuri bu yöntemin uygulandığı ülkelerde babanın soyu sorununun akla bile gelmediğini belirtmektedir. Ama çok eşlilik ve tek eşlilik genel yöntemdir. Çok eşlilik dünyanın her yerinde uygulanmış bir kuraldır. Eski zamanlarda erkekler sürekli savaş nedeniyle birçok tehlikelerle karşı karşıya kalmışlardı; kadınlardan daha çok ölüyorlardı. Kadınların sayı olarak ağırlığı, doğal olarak erkeklerin çok eşlilik yöntemine yol açmıştır. Eğer kadınlar ortaklaşa olarak bir koca edinmezlerse savunmasız kalabilirlerdi (İleri, 1993: 3-4).

Celal Nuri eskiden çok eşliliğin ekonomik zorluklar sonucu kabul edildiğini belirtmiştir. Daha sonra zenginler bundan faydalanarak haremelerini gereği gibi doldurmuş ve büyütmüşlerdir. Eskiden kadın genellikle verim sağlama gereken bir geçici mal sayılıyordu ve bu nedenle fiyat

karşılığında kiralanıyordu. İzinsiz olarak bir başkasıyla olursa sahibinin haklarına saldırıda bulunmuş olduğundan kural olarak cezalandırılırdı. Ona göre geçmiş asırlarda evlilik bir alış-veriş pazarlığından başka bir şey değildi. Aşk ve sevginin ise eski dillerde karşılığı bile yoktu. Herodot'un bildirdiğine göre Mısır'da kadın bir süre erkekten üstün tutulmuştu. Buna göre kraliçenin gücü kraldan çoktu. Evlenme sözleşmesi gereğince erkek kadının sözüne itaat etmekle yükümlüydü. Celal Nuri'nin iddia ettiğine göre çok geçmeden Firavun bir buyruğuyla kadının haklarını kaldırarak onu esaret düzeyine kadar indirdi. Aslında bu buyruğa kadar da zaten kadınların sadece önemsiz bir azınlığı bu haklardan yararlanabiliyordu. Çok eşlilik Mısır'da da uygulanıyordu. Kardeşler arasında evlenme geçerliydi. Firavunun karıları aynı zamanda onun kız kardeşi olmakla övünürlerdi (İleri, 1993: 5-6).

Eski Hind geleneklerine göre koca uzun süre uzakta kalsa bile kadının ayrılma hakkı yoktu. Yalnız çocuk doğurursa Hind kadını bir ölçüye dek saygı görme hakkını kazanırdı. Celal Nuri'nin iddiasına göre dul kalan kadın kocası ölürl ölmez bir küme odun üzerine konulup yakılır eğer hamile ise doğurması beklenir, ondan sonra yakılırdı (İleri, 1993: 8).

Celal Nuri'nin aktardığına göre Manu yasasında bir kız, bir kadın, yaşlı bir hanım, evinin içindeyken dahi, kendi istek ve arzularına göre hiçbir şey yapmamalıdır. Kadın küçükken babasının, evlendiğinde kocasının, dul kaldığında oğullarının, çocukları yoksa kocasının en yakınının buyruğu altındadır. Yakınları yoksa bu durum hükümdarın yetkisindedir. Bir kadın hiçbir zaman kendi isteğine göre hareket edemez, kararlar veremezdi. Hindistan'da kadın okuyamaz, yazamaz, dans bile edemez. Kocasını adıyla çağıramaz, yemekte birlikte oturamazdı. Manu yasasına göre evlilik dışı ilişkide bulunan kadın genel bir alanda köpeklere parçalatılır, erkek de kızdırılmış bir yatak üzerinde yakılırdı. Eski İran'da da kadına karşı daha ağır olmak üzere bu yöntem yürürlükteydi (İleri, 1993: 9).

Celal Nuri Türkmenlerde evlenmenin çoğunlukla zorla alma ve kaçırma biçiminde olduğunu belirtmektedir. Çin'de kızların kişiliklerinin olmadığını adlarının dahi bulunmadığını, sayı ile (1., 2., 3., vb.) çağrıldıklarını söylemektedir. Bir babaya kaç çocuğu olduğu sorulduğunda, oğlunu anlatmak üzere "bir çocuğum ve beş domuzum var." derdi ki, bu sonuncular kızlarıdır. Japonya'da ve İbranilerde, baba kızına istediği gibi davranır. Vücudunu para karşılığı kiralayabileceği gibi, konuğuna da verebilirdi. Günümüzde uzak doğuda kadın konusundaki ölçüler ve alışkanlıklar da oldukça değişmektedir. Celal Nuri Sami topluluklarından Araplar'ın İslamiyet'ten önce oldukça ilkel olduklarını iddia etmektedir. Hatta -araştırmalarımızda denk gelesek de- aralarında insan yiyiciliğinin (yamyamlık) olduğunu da iddia etmektedir. Kızlar çoğunlukla yok edilirdi. Bunun nedeni olarak da Arabistan'ın pek kurak ve çorak oluşu öne sürülürdü. Kadınlar kimi zaman yararsız boğaz sayılarak canlı canlı gömülürlerdi. Savaşlardan sonra kızlar savaşçılar arasında paylaşıldı. Araplar ve İbraniler de dahil olmak üzere bütün Samilerde, evlilik dışı ilişki pek büyük cezaları gerektirirdi. Çöl göçerlerinde evlilik dışı ilişki kuran kadının başı kesilirdi (İleri, 1993: 10).

İleri, Büyük Çölde (Sahra) Tuvarek oymaklarında kadının yerinin çok yüksek olduğunu, orada erkeklerin saklandığını ve peçe kullandıklarını belirtmektedir. Berberiler de genellikle kadınları yüksek bir konumda saymışlardır. Bu topluluklarda kadın kocasını boşayabilirdi. Celal Nuri Habeşistan'da kadınların çok ileri ölçüde başıboş olduğunu, bunun sonucu olarak da kadınların fuhşa pek meyil ettiklerini ayrıca boşanmanın oldukça yaygın olduğunu belirtmektedir.

Bundan ötürü özgürlüğün dahi sınırsız olmaması gerektiği sonucuna ulaşmaktadır (İleri, 1993: 14).

Celal Nuri'nin aktardığına göre Eski Yunanistan'da kadın özel hayatında yaşadıklarına katlanmaya, sessizliğe hükümlü idi. Eski Yunanistan'da tek eşlilik vardı ama ev içinde olmak koşuluyla kölelerin kullanılması geçerliydi. Bunlardan doğan çocuklar mirastan pay alamazlardı. Eski Yunanistan'da sadece çocuk yetiştirmek için kadınla evlenilirdi. Kocasının onunla birlikte olmaktan hiç mutlu olmazdı. Eğlence için "Etair" denilen genel kadınlara gidilirdi. Etairlerle düşüp kalkmak büyük bir onurdu. Eşcinsellik Yunanistan'da iyi bir şey sayılırdı. Celal Nuri'ye göre Sokrat'ın eşcinselliği öven sözleri vardır. Yine ona göre bu filozofun kadın olmayan eşinin adı "Güzel Alcibiades" olduğu tarihçe belgelenmiştir. Bu düşüklüğe Avrupa dilinde "Sokrat ahlaki" denir. Yunanistan'da da kadınlar erkek çocuk doğurduklarında birtakım haklara kavuşurlardı. Orada da kadınlar benliklerine sahip değillerdi. Evlenirken kadının hiçbir söz hakkı yoktu. Kadın miras yoluyla mirasçılara geçebilirdi. Solon yasasıyla bu uygulamalar biraz hafiflemiştir. Solon Anayasası, MÖ 6. yüzyılda hazırlanan ve ortaya çıktığı coğrafyada türünün en eski örneği olma özelliğini taşıyan Yunan Anayasasıdır. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Solon_Anayasası) Celal Nuri'ye göre Sparta'da kızlar Atina'dan her zaman daha özgür idiler. Beden eğitimi çalışmalarına çırılçıplak katılırlardı. Orada kocanın yalancıkdan karısını kaçırarak evlenmesi adetti. Bu kaçırılma güldürüsünden bir yıl sonra gerdeğe girilirdi. Bekâr kalmak kanunlarla yasaklanmıştı. Atina'da bir genç erkek, bir yaşlı kadınla evlenemezdi (İleri, 1993: 15).

Celal Nuri'nin belirttiğine göre önceleri Roma'da kadın yoktu. Romülüs'ün uyrukları gidip "Sabin" kızlarını toptan kaçırdılar; kadın cinsi ancak böylece Roma'ya girmiştir. Bu yol Roma'da daha sonra geleneğe dönüşmüştür. Düğünler hep bu yalandan kaçırma ile yapılmıştır. Kızlar önceleri birçok yerlerde olduğu gibi babalarının malı idi. Bunlar alınıp satılırlardı. Kızın yaşamı babasının elinde bulunuyordu. Ancak soylular tanıklar önünde ve dinsel törenlerle evlenebilirlerdi (İleri, 1993: 19). Roma yasalarına göre kendisiyle evlenilemeyecek bir kadınla bir adamın özgürce yaşaması yasal olabilirdi. Babalarının ailesine girememek ve mirasından yararlanamamak koşuluyla Roma yasası evlilik dışı birleşmelerden doğan çocukların yasallığını tanıyordu. Kızlar çoğunlukla doğdukları yıl beşik kertmesi gibi nişanlanırdı. Yedi yaşına vardıklarında nişanlanmaları bir ödevdi. Gerdek on iki yaşında yapılırdı. Yirmi yaşına girip de evlenmeyen kadınlar Augustus yasası gereğince cezaya çarptırılırdı ya da babası tarafından cezalandırılırdı. Roma'da yasalar bekârlığı cezalandırdığı için evlenmek kadınlar için pek korkunç bir özveri sayılırdı. Varlıklı kadınlar bundan korunmak için para karşılığı yalandan bir koca bularak rahat ederlerdi. Bu ahlak bozulması uzun sürmedi ve Roma'da Hristiyanlığın yerleşmesi adetleri değiştirdi. Hristiyanlığa girdikten sonra bile İmparator Konstantin, Hristiyanlık kurallarını bir yana bırakarak, evlilik dışı ilişki suçunu işleyenleri ağır cezalara çarptırmıştır. Ama imparator Jüstinyanus bu suçu işleyenlerin cezalarını hafifletmiştir. Dullar eskiden bir daha evlenmemek koşuluyla saygı görürlerdi; ama daha sonra bekârlık pek kötü bir gözle görüldüğünden, evlenmeleri özendirilmiştir (İleri, 1993: 20).

Celal Nuri bir süre sonra Roma töresinin, eski geçerliliği bozulmaya başladığını belirtmektedir. Patrisyen denilen yüksek katmanın erkeği de kadını da içinden çıkılmaz bir ahlaksızlık batağına daldılar. Yaşamdan amaç onlara göre sadece eğlenmek ve aşırılıklar yapmaktır. Roma ileri gelenleri, günlerini hep görkemli hamamlarda, gönül arkadaşları ve başka

kadınlarla geçirirlerdi. İmparator Neron'un karısı, kendisinin nikâhı altındayken bir başkasıyla nikâhlandığından, Kıyıcı Neron öç almak için bir oğlan ile evlenmiş ve törene tüm seçkinleri resmen katılmak zorunda bırakmıştır. Ayrıca Neron'un annesini denizde boğdurduğu ise bilinmektedir. Bu durum Roma'da kadınları doğum yapmaktan tiksindirmiştir. Ünlü filozof Çiçero'nun ise zengin bir kızla evlenmek için karısı Tarantina'yı boşadığı herkes tarafından bilinmektedir (İleri, 1993: 21).

Celal Nuri tarihte kadınlar konusunda yukarıda zikredilen durumların tam tersinin de söz konusu olduğunu belirtmiştir. Mesela Roma zamanında kuzey yabanlarında kadınlar, bir ölçüde yüksek konumdaydılar. İrlanda'da anneler, babalar kadar haklara sahiptirler. Cermanya'da bir kadın, baba kadar haklara sahipti. İslav toplumlarında, bugün bile kadınların genel konularda oyları vardır (İleri, 1993: 23).

Celal Nuri kendisinin de sık sık gittiği ve yaşama imkânı bulduğu Almanya ve İskandinavya'da evlilik dışı cinsel ilişkinin kadın ve kimi erkek için ölüm cezasını gerektirdiğini aktarmaktadır. İngiltere'de böyle kadınların burun ve kulakları kesilir ve dostları sürgüne gönderilirdi. Almanlar böyle kadınları meydan ve sokaklarda çıplak gezdirirdi. Zamanla bu suçu işleyen erkek para karşılığında kendisini bağışlatmanın yollarını buldu. Orta Çağ'da evlilik dışı bir ilişkide bulunan kadın bir manastıra kapatılarak miras hakkını yitirdi. Hristiyanlık evlilik birliğini sağlayan nikahın bozulmasını zorlaştırmıştır. Hristiyanlık evlenmeyi "zorunlu bir kötülük" olarak görürdü. Fiziksel bağlar Hristiyanlıkça aşağı görülürdü. İlk kurucu babalar Roma'nın yıkılışına karşı bir tepki göstermek istemişlerdir. Papazlık, doğa yasalarına ve fizyolojik gereksinimlere karşı çıkmak demektir. Papazlığın ahlak bozulmasına ne denli yol açtığı açıklama gerektirmeyecek bir konudur. Hristiyanlık kadını çok kötü gözle görmüştür. Hristiyanlığa göre insanoğlunun yıkımına yol açan kişi bir kadındır: Havva. Hristiyanlık her bakımdan kadını "pis" sayarak onu Hazret-i Havva öyküsüne dayanarak hep bir "aldatıcı" ve erkek için bir kötülük kaynağı görmüştür. Epikur paradoksu, bilinen adıyla kötülük problemi de buradan kaynaklanmıştır. İslam öncesi dönemde buna benzer boş inançlar vardır. Yalnız bir kadın kocasına erkek mirasçı doğurursa ancak o zaman biraz soluk alabilirdi. Kadın İsa dininde temiz olmayan bir şeydir. Papa Yedinci Greguar rahiplerin evlenmemesi kuralını koyup düzenlemekle, Hristiyanları kadınlardan çok kötü bir biçimde tiksindirmiş ve soğutmuştur (İleri, 1993: 24).

Celal Nuri Cermenler arasında alım-satım sözleşmesi nikâh yerine geçer ve törene gerek görülmediğini ifade etmektedir. Evlenme töreni ancak İsa'dan sonra 9. yy.'da başlamıştır. Hristiyanlık nikâhın yasallığını 16. yy.'da Trant kurulunda kabul etmiştir. Ama dokuzuncu yüzyıldan beri evlenmeler kilisenin bir tür denetimi altında idi (İleri, 1993: 25).

İleri, Derebeylik döneminde ise kızların kızlıklarını giderme hakkının karşı çıkılamayacak bir biçimde beylere ait olduğunu belirtmektedir. Güzel olmadığı için ya da başka maddi bir nedenden dolayı derebeyi bir gelinin kızlığını gidermeğe ilgi göstermese kocası kendisini olağanüstü aşağılanmış sayardı. Özetle, o zamanlar kadın, ödünç alınıp verilebilen bir hayvan gibi kullanım nesneleri gibi bir süreli mal olarak görülürdü. Bu düşünüş eskiden öylesine yerleşmişti ki son yüzyılın bilgin ve düşünürleri arasında bile bu gibi düşüncelere kapılmış ünlüler görüyoruz. Celal Nuri'nin bildirdiğine göre örneğin Pierre Joseph Proudhon, "*kadın, dayak yemek, güzel beslenmek ve tutsak edilmek için yaratılmış bir hayvandan başka bir şey midir? Kadının saçı uzun, akli kısadır.*" demektedir. İleri, Orta Çağ'a gelince yukarı katman kadınlarının bir ölçüde özgürlük elde ettilerse de aşağı katmandakilerin köle düzeyinde olduğunu ifade etmektedir. Orta

Çağ'da aşk ve tutkunun Hristiyanlığa etkisi olmuştur. Kadın süreli bir mal olmaktan biraz çıkmış ve sevişme özgürlüğü ile severek evlenmeğe de olanak bulmuştur (İleri, 1993: 26).

Türklerin İstanbul'u fethetmesiyle beraber orta çağlar sona ermiştir. O zamanlar Avrupa geri kalmıştı ancak Bizans'ta bazı bilginler Yunan uygulama ve felsefelerini halen korumuşlardır. Bunlar kentin alınmasından sonra sultan II. Mehmet'ten bir kayırcı tutum göremediler. İleri'ye göre Fatih papazlara cömertlik göstereceğine bilginlerle sanat adamlarını korusaydı Rönesans Türkiye'de başlayacaktı. Celal Nuri'ye göre bu tutum Yunan felsefe ve sanatlarını koruyanları kaçırdı. Bunlar İtalya'ya göçtüler. İşte o zaman genel bir uyanış başladı. Kâğıdın ve baskı makinesinin bulunuşu ve Avrupa'da yayılışıyla beraber düşünceler yayıldı. Uygarlık yerellikten çıkıp süreklilik kazandı. Din alanında da reform yapıldı. Orta Çağ'ın skolastik düşüncesinden vazgeçildi. Düşünce özgürlüğü kilisenin etkisini yitirmesine yol açtı. İşte bu düşünüş Protestanlığa yol açmıştır. Kadınlar Rönesans ve reforma coşku ve istekle katıldılar. İtalya'da ve Fransa'da kadınlar dernekler, salonlar, koruma yerleri açarak düşünürleri ve sanatçıları çevrelerinde topladılar. Bu kadınlardan birçok bilgin de yetişti (İleri, 1993: 30).

Celal Nuri Orta Çağ'ın sonlarına doğru Rönesans ve Reform sıralarında kadın haklarında oldukça ilerlemeler yaşandığını, kadınların haklarını geri almada başarılar elde ettiğini belirtmiştir. Ama Fransa büyük devriminden sonra Celal Nuri'ye göre Napolyon Bonapart zorla yönetimi ele geçirip önemli bir gericiliğe neden olmuştur. Napolyon kadına her zaman aşağılık bir yaratık gözüyle bakmıştır. En uğurlu kadın en doğurgan olandır diyerek kadınların yalnız bir kuluçka işlevi gördüğünü savunmuştur. Celal Nuri'nin aktardığına göre Napolyon hukuk alanında önemli bir atılım yaparak kendi hazırlattığı medeni yasayı (Code Napoleon) kaleme almıştır ve orada kadının hiç erginleşemeyecek ve her zaman korunması gereken bir varlık olduğunu vurgulamıştır. Kadın; hakları bakımından erkeğe bağlıdır, ondan ayrı olarak hiçbir hakkı yoktur. İslam hukuku ile Napolyon yasaları karşılaştırıldığında İslam sınavdan daha başarılı çıkar. İslam hukukunda kadının erkekle eşit hakları vardır. Yükümlülük taşır. Alınıp satılamaz, mal, mülk, hayvan değildir (İleri, 1993: 33).

İncelemelerimize göre kadın eskiden beri haksızlığa uğramıştır. İnsanlık duygularının ilerlemesi, uygarlıktaki gelişim, genel uyanış, yavaş yavaş kadının haklarını almasını sağlamıştır. Kadının toplumsal ve hukuksal durumu çok önemli bir konudur ve bu konuda özellikle yeryüzünde her türlü yol denenmiştir. Hiçbir yöntem bilimsel ve matematiksel değildir. Bugün namussuzluk sayılan şey eskiden yapılabilir sayılırdı. Bunun gibi bugün yapılabilir sayılan, belki gelecekte yasaklanacaktır. Kadın konusu açıldığında hiçbir âdet ve düşüncede sabit kalmamak gerekir. Celal Nuri amacın kadının özgürleşmesi olduğunu, *"Buna nasıl ulaşmalı, ne yapmalı ki bu amaç, ayaklanmasız elde edilebilsin?"* işte bu sorunun cevabının aranması gerektiğini belirtmektedir (İleri, 1993: 34).

Celal Nuri'nin aktardığına göre Profesör Karl George Büchner kadın konusunda şunları vurgulamıştır: *"Şurası bir tarihsel gerçektir ki kadına gösterilen saygı ve ağırlama, genel eğitimin ilerlemesiyle artmıştır. Bir ulus ilerledikçe kadın konusundaki düşüncesi de ilerler. Oysa yaban oymaklarda kadın hep tutsak ve yük hayvanı düzeyindedir. Doğu toplumlarında kadın yarı tutsaktır."* Rade Nehausen diyor ki: *"Biz erkekler insan türünün dişi yarısını zevklenmek için hazırlanmış bir nesne olarak değil, öbür yarının eşiti olarak görmeğe alışmalıyız."* (İleri, 1993: 35).

Celal Nuri kadının toplumdaki tarihsel sürecini irdeleyip, kadınların kendi yaşadığı dönemde diğer ülkelerdeki konumunu inceledikten sonra bugün tanınmayan eşit haklar kuramının, artık kadınlar için uygulanmamasına hiçbir neden olmadığını belirtir. Kimileri gibi kadınların yeteneksizliğini ileri sürer ve onları kimi çalışma alanlarından uzaklaştırmak istersek onlara pek büyük kötülük etmiş oluruz diye düşünür. Kadınların yarışmada özgür bırakılmasını savunur ancak bu şekilde özgür olurlarsa yeteneklerinin artacağını belirtir.

İleri'ye göre kadınlar böyle bir zamanda bazı işlerde başarılı olamıyorlarsa bunun sebebi kabiliyet eksikliği değil, öğrenim ve uygulama eksikliğidir. Kadınlar bu haksızlıklardan kurtarılıp onlara gerekli eğitim verilirse ve onların siyasal ve toplumsal bakımlardan erkeklerle eşitliği de sağlanırsa kadınların neye yetenekli olduğu ancak o zaman anlaşılacaktır. İnsan toplumu bugüne değin boşa giden güçlerden ancak bu şekilde yararlanabilecektir. Kadınlar için istenecek şeylerin en azının ise: *“Hiç olmazsa bunlar erkekleriyle yarışacak bir konumda bulunsunlar.”* görüşü olması gerektiğini belirtir. Yine Celal Nuri'nin aktardığına göre Rade Nehausen'in söylediği gibi, *“insan türünün dişi yarısı, insanlıktaki ilerlemeleri kendisi için sağlama konusunda deneme yapabilme yetkisini elde etmelidir”* (İleri, 1993: 35).

Celal Nuri *“Eğer erkekler kadınları kimi çalışmalar alanında özgür bırakmıyor ve onların yarışmasından korkuyorlarsa bu kadınların yeteneğini onaylamak değil de nedir?”* (İleri, 1993: 36) sorusuyla başlar kadınların toplumdaki yerini irdelemeye. Şimdiki uygar toplumlarda kadınların konumu, özgürlüğe kavuşmuş kölelerin konumudur ki kuşkusuz bu, eski çağlardan, erkeklerin kadınları arabaya koştukları ve kendilerinin mağarada, tam dinlenme durumunda, ayı postları üzerinde uyudukları çağlardan kalma bir yoldur. Celal Nuri kendi yaşadığı dönemi kastederek Avrupalıların kadınlarını birçok şeylerden yoksun bıraktıklarını ve kadın doğasının birçok işlere elverişli olmadığından söz ettiklerini vurgular. Bu durumu eskiden köle-sahip ve tüccarlarının da bir zamanlar kölelerin özgürlüğe yeteneği ve yatkınlıkları olmadığından dem vurmalarına benzetir. *“Eğer gerçekten kadının yeteneği yok ise neden korkuyorlar?”* diye sorar. Eğer haklılarsa bu haklar kadınlara verilmekle toplumsal durum hiç değişmeyecektir. Bundan dolayı yapılacak olan şey, zararsız bir denemeden başka bir şey olmayacaktır (İleri, 1993: 36).

İleri'ye göre kadınların özgürleştirilmesine karşı öne sürülen görüşler öylesine bayağıdır ki kendine saygısı olan bir yazar bunlara yanıt vermek düzeyine inmez. Doğada bulunan çalışma ve etkinlik yeteneği kullanılamamakla, kadınlar boşluğa düşmekte, bir takım aşırı süslenmelere, boş ve gülünç şeylere önem vererek zamanlarını da boşa tüketmektedirler. Oysa çalışmaya ve etkinliğe alışmış bir kadın evlendiğinde kocası karşısında bir hizmetçi ya da bağımlı durumunda değil, özgür bir eş durumunda bulunur; hakları ve görevleri bakımından da ona eşit olur (İleri, 1993: 36).

Bugün kadınların bilincinin, bilgi düzeyinin, erkeklerinki kadar gelişmiş olmadığı iddia edilebilir fakat kadınlar da iyi eğitim görürlerse bilinç düzeyleri gelişecektir. Celal Nuri diğer yandan duruma gerçekçi bir tavırla bakarak önlem alınmadan veya gerekli eğitim verilmeden kadınlara tam olarak özgürlük verilmemesi gerektiğini savunur. Bunu şu sözleriyle aktarır: *“Kadınların yetenekleri daha gelişmediğinden, biz bugün kadın türüne bütün hakları bağışlayarak başıboş bir denemede bulunulmasından yana değiliz. Bu tehlikeli olur. Kadın türü daha pek az olgundur, daha ergin değildir, din bakımından pek zayıftır. Onun için bütün bütün özgürleştirilmesine daha zaman vardır. Bunun için kadının iyi bir eğitim görmesi ve sonrasında da kanunlarla desteklenmesi gerekir”* (İleri, 1993: 37).

4.3.3.2.1. Müslüman Toplumlarda Kadın

Celal Nuri'ye göre Avrupa'da kadınlar yapmacık özgürlükleri içinde, elleri kelepçe ile sıkıştırılmış tutsaklardır. İslam dinine bakarsak, kadına her hakkı tanımakta, çeşitli görevlerde de onu erkek ile eşit saymaktadır. İslamiyet her türlü hak ve görevleri, sorumlulukların sınırlarını çizerek belirler. Tüm bu görev, sorumluluk ve haklarda kadın ve erkek eşittir. Bir erkek neler yapabilirse kadınlar da aynı şeyleri yapabilir. Kadın ile erkek arasında tam eşitliği ilan eden, İslamiyet dışında hiçbir yasa ve hiçbir din yoktur (İleri, 1993: 104).

Dine göre kadın alış-veriş işlerinde bulunur, ticaret yapabilir. Mahkemelerde, komisyon ve kurullarda haklarını savunur, çalıştığı işten elde ettiği gelirin vergisini verir. Gerekirse kocasına karşı dava açabilir. Her türlü çalışma ve iş hayatında bulunabilir, yasal her türlü sanat dalını icra edebilir, meslek edinebilir, tarım alanında çalışabilir ve hatta bunları yapması beğeniyle karşılanır. Kadın, kocasına, babasına ve başka herhangi bir kimseye başvurmaksızın ortaklık sözleşmesi yapabilir. Hiçbir din buyruğu kadınları doğal haklardan yoksun kılmaz. Celal Nuri'ye göre kadınların aşama aşama ilerleyip gelişmesine en elverişli yasa, gerçekten İslam hukukudur. Dinde toptan kural şudur: yarar yüke göre, yük yarara göredir. Alıp verme için ne ölçüde özgürlük gerekiyorsa din bunu sağlamıştır. Zaten İslamiyet her şeyden önce kolaylık üzerine kurulu bir yasadır; İslam'da zorlama yoktur (İleri, 1993: 105).

Celal Nuri'ye göre İslamiyet kadının malını, iş ve çalışmasının sonucu olan parasını korur. Buna kocasının bile karışmasına izin vermez. Avrupa'da yarışma alanında kadın ile erkek eşit değildir. Kadın erkek ölçüsünde çalışmasına karşın, kendi emeğinden erkek ölçüsünde yararlanamaz. İslamiyet'te böyle yasaklar, engeller, baskılar, eşitsizlikler yoktur. Davranışlarda erkek ne ise kadın da odur. Özetle Celal Nuri'nin ifadesine göre İslam hukuku ile Napolyon yasası, kadın konusunda birbiriyle tam bir aykırılık içindedir (İleri, 1993: 106).

Celal Nuri bizim kadın dünyasında bir ilerleme yapmak için İslam'ın ilkelerinden esinlenmemiz gerektiğini belirtir. Ona göre ne denli özgürlükten yana olsak da yine de İslam'ın koyduğu özgürlük ilkelerinden daha çoğunu koyamayız. Kadının durumunu karışıklığa uğratan İslamiyet değil, örfüdür. Bu alışkanlıklara ancak İslam'ın silahıyla karşılık verebiliriz. İslamiyet'in savsaklanması, bizde kadınları bu üzüntü verici konuma düşürmüştür. Celal Nuri, kadın hakları söz konusu olduğunda, Müslümanların daha hassas ve daha dikkatli olması tavsiyesinde bulunmaktadır, İslamiyet kadını gerek toplumbilimsel gerekse ekonomik bakımlardan erkek ile eşit görmüştür (İleri, 1993: 107).

Celal Nuri İslamiyet'in, geleceği, geleceğin gereksinimlerini pek derinden ve ileri görüşlü bir bakışla gördüğünü savunur. Din koyucusu, insanlığın evrimleşeceğini, uygarlığın yalnız Hz. Muhammed'in çağındaki Hicaz'da bulunan uygarlığın düzeyinde kalmayacağını iyice göz önünde bulundurmıştır. Bunun gibi peygamberin ölümünde Müslümanların sayısı olan yüz bin sayısının olduğu gibi kalmayacağını, üç yüz milyonu bulup geçeceğini ve belki de gelecekte tüm dünyanın İslam'da birleşeceğini iyice düşünmüştür. Celal Nuri'nin ifade ettiği gibi Müslümanların nüfusu oldukça artmıştır. İşte din hükümleri bu görüşler üzerine kurulmuştur. Kadın konusu da kuşkusuz din koyucusunun dikkatinden uzak tutulamazdı. Onun için İslamiyet kadının konumunu kesinleştirmiştir. Sonuç olarak kadın, ne denli ilerlerse o ölçüde İslamiyet'e yaklaşılmış olur (İleri, 1993: 108).

4.3.3.3. Kadının Ailedeki Yeri ve Önemi

Celal Nuri kadınların ihmal edildiği toplumlara farklı benzetmeyle bir, iki soru yöneltir. “*Ömür boyu tuzsuz yemek yemeğe veya bir el, ayak ya da gözünüz bağlı olarak yaşamaya razı mısınız?*” der (İleri, 1916: 40). Tarihte kadınları ihmal eden, görmezden gelen toplumlar olmuştur. Fakat bu toplumlar diğerleriyle münasebette bulunmayan, bambaşka bir hayat tarzını tercih eden toplumlardır. Oysa biz böyle bir durumda değiliz. Her bakımdan Avrupa’ya bağlıyız, çünkü müşterimiz rakibimiz odur. Bu yüzden vaktimizi toplumun hevesleriyle geçiremeyiz, diye düşünür (İleri, 1916: 40).

Ona göre terbiyenin en doğru verilme şekli sevgiyledir. Kadınların içine gömüldükleri toplum bataklığı “anne” yetiştirilmesine uygun değildir. Eğer kadınlar erkeklerden çok ayrı bir seviyede bulunurlarsa anne kucağından ayrılan yetiştirme çağındaki çocuk çok yol almak zorunda kalır. Çünkü anneden aldığı terbiye ve fikirler dış dünyadan uzaktır. Oysa çocuklar hayata atılmadan yeterli terbiyeyi almış olmalıdırlar ve bu ilk terbiye yalnızca belli kurallar içinde verilebilir (İleri, 1916: 41).

Celal Nuri anneliği bir sanat olarak görür ve “*Biz bu sanatı icra edebilir miyiz?*” diye topluma sorar. Bu sanatı icra edebilmek için kızların nasıl büyütüldüğüne bakmak lazımdır. Bazı ülkelerde ve Amerika’da kızlara iktisat öğretildiğini, kız çocuklarının bir valide ve ev sahibi olacak şekilde büyütüldüklerini iddia eder. Kadınların ahlaklı olmasının bir amacı vardır. Evleninceye kadar çeşitli konularda tecrübe edinir. Dış hayatın tamamen yabancıdır. Tam olarak olmasa da kızların özgür bırakıldığını ifade eder. Celal Nuri kıyaslamaya devam ederek özellikle üst tabakamızın bile evlenmek için yaşadığını savunur. Tabi ki çoğunluğun zıddı olarak iftihar edebileceğimiz ev hanımları da vardır. Orta tabaka kadınlarımızda bir hedef ve bu hedefin gerektirdiği toplum ahlakının olmadığını belirtir. Vatan, millet, milli intizam, toplumun amaçlarının ne olduğunu bilmediklerini savunur. Bunların aksinin söylenmesininse kendisini memnun edeceğini ifade eder (İleri, 1916: 42).

Celal Nuri toplumumuzda karı kocanın denk olmadığını belirtir. Nikâhta denkliğin şart olduğunu, fakat bu denkliğin ulema tarafından eksik anlaşıldığını söyler. Huy, mizaç, seviye, akıl ve ahlak durumlarında da denklik şarttır. Karı-kocanın dost olduğuna rastlamanın mümkün olmadığını belirtir. Bu noksan muhabbet batıl ahlakı doğurur. Bunun üzerine ahlak bina etmek utanç vericidir. Bu gidişle aile bir ahlak yuvası olmaktan çıkacaktır. İyi aileler olmazsa toplumda iyilik olamaz. Böyle bir karışıklıkta ise en çok zararı yine kadınlar görecektir (İleri, 1916: 43).

Celal Nuri kendi döneminde toplumun bir buhran içinde olduğunu, kadınların yapacakları şeyi bilmediklerini belirtir. Bu konuda da yine toplumun kadına yaklaşımını eleştirir. Kadınlara amaç, terbiye, malumat gibi şeylerden bahsedilmediğini, hayatlarının düzene konulmadığını kendileri için mektep açılmadığını belirtir. Ve kadınlar için üzülerken “*biçarelere mektep açmamışız, hemşirelerimize rehberlik etmek aklımıza gelmemiş.*” ifadelerini kullanarak suçlunun yine toplumda baskın olan erkekler olduğunu vurgular. Celal Nuri erkeklerin kadınlara yalnızca polislik yaptığını ve bunun kaba bir vazife olduğunu söyler “*bize yakışmaz*” ifadesini kullanarak da döneminin çok ilerisinde bir çağdaşlık örneği çizer (İleri, 1916: 44).

Diğer yandan toplumdaki çarpıklığı, uç noktaları kadınlarda da gözlemleyen Celal Nuri kimi kadınların hiçbir şey bilmediğini, kimininse çok okuyup, okuduğunu hazmedemediğini söyler. Kimininse düşük ahlaklı olduğunu ve bu kadınların dünyaya getirdiği çocuklarının eğer başka bir yeteneği yoksa nasıl halde olacaklarını “*ucube*” ifadesiyle adlandırır. “*Kendisinde*

ahlak olmayan kadın çocuğuna nasıl ahlaklı olmayı öğretebilir? Bu kadınların tek hayali görücüler ve neticesinde vur patlasın çal oynasın bir düğün. Öyle ki Bulgar İstanbul'u işgal etse, Ayasofya kiliseye tahvil edilse bile yine de kızımızın zihninden bu hayal gece gündüz gitmez. Böyle bir durumda kocanın kim olduğu dahi önemli değildir.” (İleri, 1916: 45) diyerek eleştirisini dile getirir

İleri'ye göre Avrupa'nın aile hayatını korumasına karşılık bizim ailelerimiz alafrangalaştığını zannederek alaturkalıklarını kaybetmiştir. Bununla birlikte yeni bir yöntem de bulamamıştır. Aile o kadar önemlidir ki eğer o bozulursa millet dolayısıyla hükümet, devlet bir dayanak bulamaz. Ailesi bozulmuş bir toplumda ahlak da doğal olarak yok olmaya mahkumdur.

4.3.3.4. Kadınların Eğitimi ve Eğitim Görevi

Celal Nuri'ye göre hiçbir yöntem, hiçbir yaşam biçimi kesin, bilimsel, değişmez değildir. Bunların tümü yerin, zamanın, ekonomik gereksinimlerin, topluluğun, siyasal gereklerin ürünleridir. Yer, zaman, düzeyin yükselmesi ya da alçalması ile değişebilir. Bundan dolayı yöntemlerimize büyük bir kesinlik vermek onları da devletimiz gibi sonsuzluğa dek var olacak saymak, ağırbaşlılıkla bağdaşmaz. Avrupa'da aile ilkeleri ve temelleri yerleşmiştir. Bizde aile düşüncesi tam olarak yerleşmemiştir. Bizim gelişmemiz için aile temelinin daha çok yerleşmesine gerek vardır. Daha birkaç yüzyıl biz, aile düzeni altında ilerlemek zorundayız. Bundan dolayı kurtuluş yolumuzu, güçlü, sağlıklı, esenlikli aileler kurmakta aramalıyız. Kadının eğitimi ve eğitici görevi iki sorun olup, bunlar birbirinden hem ayrıdır hem de birbiriyle her bakımdan ilişkilidir (İleri, 1993: 74).

Celal Nuri kadının en önemli görevinin aile içerisinde olduğunu belirtmektedir. Ekonomik gereksinimler bizim toplumumuzda genellikle henüz kadını yaşam kavgası alanlarına atmamaktadır. Onun için kadına erkekten ayrı bir eğitim vermekle yükümlüyüz. Kadına nasıl bir eğitim verilmesi gerektiği eğitim bilim uzmanlarına ait bir sorundur. İleri'ye göre bize şimdilik siyasetçi kadınlar, taktik ustası kadınlar gerekli değildir. Her şeyden önce anneye, eşe, eğiticiye, gelecek kuşakları yetiştirecek kadınlara gereksinimimiz vardır. Bu görüşe göre kadın, her şeyden önce bir eğitmen, bir eğitim bilimcidir. Yurda şiddetle gerekli şey çocuklar nasıl yetiştirilir, iyi bir kuşak nasıl oluşturulur, yeni doğanların sağlığının korunmasını bilen; ruhbilim, eğitimbilim bakımından yetiştirilmiş kadınlara ihtiyaç vardır. Bu da kentlerde, köylerde; varlıklı ya da orta düzeydeki katmanlarda ayrı ayrı düşünülecek bir iştir (İleri, 1993: 75).

İleri'ye göre kadın her şeyden önce kendisi için yaşamalıdır. Başlangıçta insan bencildir. Kadın kendisi için de bir şeyler bilmek ister ve bu istekte çok haklıdır. Çünkü kadın bir kuluçka makinesi değildir. Onun da bir insanlık kişiliği, bir görüşü, bir kalbi, duyguları vardır. Onun da maddi ve ekonomik gereksinimleri göz önüne alınmalıdır. İşte hep bu noktalar düşünülerek kadına hayatında hem kendisi hem de gelecek nesilleri yetiştirmesi için iyi bir eğitim verilmelidir. Çünkü kadınlarımız yüzyıllar süren uzun bir bilgisizlik döneminden çıkmaktadırlar. Dolayısıyla soyaçekim onların düşüncesinde büyük yetenekler bırakmamıştır. Kadınlara verilecek eğitim, özel bir eğitim olmalıdır. Biz Amerika ya da İsviçre programlarını olduğu gibi kabul edemeyiz. Çünkü biz o ulusların geçtikleri gelişim kurallarına göre ilerlememiş ve aynı seviyede bulunmamaktayız (İleri, 1993: 76).

Celal Nuri Kadınlarımız kitabında kadın konusunun derinleştirilmesinde birçok sorunun ortaya çıkacağını vurgularken, “Eğitimi yürürlükteki adetlerle ne ölçüde bağdaştıracağız?

Kadınlarımızın kafa ve sinirleri ne ölçüde dayanıklıdır?” sorularını da sormaktan kendisini alamaz devamında ise şu sorulara yer verir: “Kimi az bulunur kimseler çok okuyabilir, çok bilgi biriktirmek yeteneğine sahip olabilir. Ama bu kafaya giren çok miktardaki bilgiyi kadınlarımız sindirebilir mi? Çok bilgi kadının huyunda birtakım değişikliklere yol açmaz mı? Biraz yüksek düzeydeki bilgiler kadını kendini beğenmiş, büyüklenir, çekilmez ve dahası bilgisiz kılmaz mı? Avrupa’daki kadınlarda bile kendine zarar verecek şekilde kendini beğenmişlikler görülebiliyor. Bu istenen bir toplumsal nitelik değildir. Ne yazık ki kadınlar bizde, buna pek yeteneklidirler.” ifadelerine yer verir (İleri, 1993: 77).

İleri’ye göre şimdiye kadar kadınlarımıza verilen Avrupa eğitimi iyi sonuçlar vermemiştir. Bu eğitimin amacı nedir? Bunu hiç kimse bilmez. Kadınlar için öğretmenimiz yoktur. Yabancı öğretmenler ve yabancı okullar olmasa kadınlarımız eğitimsiz kalacaktır. Bunların yararı olmuştur ancak bu yarar süreksiz, düzensiz ve tutarsızdır. Yabancıların ülkemizin hiçbir yerinde eğitmen görevinde bulunmaması lazımdır. Çünkü her şeyden önce eğitimde ulusal bir hedef ve ülkü birliği aranmalıdır. Bu konu üzerinde özenle düşünülmelidir. Genellikle Alman ve Fransız eğitmenler bizim hedef ve ülkülerimizi bilmez; bilse de verdiği dersler yapmacık olur. Çocukluk önemli bir yaştır. O yaşta öğrenilen bilgiler ve huylar kolay kolay çıkmaz. Nesilleri yetiştirmesi açısından kız çocuklarının eğitimi çok daha fazla önemlidir. Dolayısıyla bir kız çocuğunun çocukluğunda edindiği alışkanlıklar kolay kolay değişmez. Onun için ilköğretim yükseköğretimden daha önemlidir. Yerleşecek amaç kızların ilköğrenimlerinde en büyük yeri tutmalıdır. Genel olarak ulusumuzun özellikleri açısından, kadınlarımızın birçok kötü huyları, kötü gevezelikleri vardır. Bunların iyileştirileceği yer, ilkokullardır. Biz bu uyuşukluktan başka türlü kurtulamayız. Bizim görevimiz o çöplüğe çocukları yollamamaktır (İleri, 1993: 77).

İleri, ilk eğitimin belli bir yaşa değin genel kılınmasını, zorunlu ve parasız olmasını ve aile okullarının her isteyene ücretsiz açılmasını savunmaktadır. Hükümetin ve insanlığın tüm geleceği ilk eğitimdedir. Eğitim yoluyla, özellikle orta yetenekte bir kimseden pek büyük ölçüde yararlanılabilir. Yasalara aykırı suçlu davranışların nedeni kötü eğitim ya da eğitimsizliktir. Suçlular aşağılanacak yaratıklar olmaktan çok zavallılardır. Genel eğitim ve ahlak geliştikçe suçlar azalır. Toplumsal yaşamda kimi akla uygun yöntemler ve kurumlar aracılığıyla suçları daha büyümeyen yok etmek suçluları cezalandırmaktan daha iyidir (İleri, 1993: 81).

Bizde kadınların özel durumları çok olduğundan, onun eğitimi konusu önem kazanır. Kadının özgürleşmesi bir dakikada olamayacağından, kızlarımıza sonradan özleyecekleri özgür yaşamı öğretemeyiz. Öğretirsek hayal kırıklığına uğratmış oluruz. Kadının eğitimi kadının gelişimiyle paralel gitmelidir. Özgür yaşamı betimleyen yazılar bizim kadınlarımız arasında yıkımlara yol açmaktadır. Bu manevi çöküntü ise ülkenin işgal edilmesi kadar önem arz etmektedir. Celal Nuri’ye göre kadın her eline geçeni okuyabilir ama her şeyi sindiremez. *“Böyle kadınlarımız Frenkleşmiyor ama Türklüklerini de koruyamıyor. Durmaksızın sıkılıyorlar ve fırsat bulur bulmaz utanmazlığa başlıyorlar. Fransız yazını ülkemizi kötüleştiriyor. Aileleri yakıp kavuruyor. Yuvalarını darmadağın ediyor. Hiç afyon içmemiş insan birden yüksek dozda afyon alırsa sersemlemesi doğaldır.”* betimlemesiyle duruma açıklık getirir (İleri, 1993: 78).

İleri, gelecekte düzenlenecek eğitim sisteminde bu noktaların çözülmesini istemektedir. Avrupa’da düşünceler durulup oturduğu gibi amaç ve erk de yerleşmiştir. Bizde ne yazık ki bu yönlerin hiçbirisi düşünülmemiştir. Kadınların eğitimi çok önemlidir. Bu sadece kadın sorunu olmayıp bütün Türklüğün ve Müslümanlığın sorunudur. Türklüğün de İslamlığın da geleceği buna

bağlıdır. Eğer bu günkü durumu bağınazca ve dirençle yerinde tutarsak, gelecekte bugünkünden daha aşağı bir konumda bulunacağız. Gelecekte aydınlanıp yükselmek istersek eğitimi, öncelikle de kadınların eğitimi konusunu iyice düşünmemiz gerekmektedir (İleri, 1993: 79).

Celal Nuri, acil düzeltmelerin, gösteriş için yapılan düzenlemelerin topluma çok zarar verdiği görüşündedir. İleri, kadın konusuyla uğraştığımızı başka ülkelere göstermek için o ülkelerin eğitim sistemini almamamız gerektiğini savunmaktadır. Sonunun anayasal düzenimiz (Meşrutiyet) gibi kötü olacağını belirtir. Bizim düzeltmelerimizin niteliği eğitsel olmalıdır. Kadınların eğitimi yalnız okulla sınırlı değildir. Okul eğitimi sorunu, bir ölçüde kolayca çözülebilir. Oysa ev eğitimi, aile eğitimi, toplum eğitimi de ayrı ayrı öncelikli konulardır. Burada erkeklerimize, yetişmiş kadınlarımıza çok büyük görev düşmektedir. Celal Nuri, geleceği beklerken elden geldiğince çok öğretmen yetiştirmeliyiz fikrini savunmaktadır (İleri, 1993: 79).

4.3.3.5. Kadının Toplumda ve Ekonomideki Yeri

Celal Nuri'ye göre kadının toplumda, çalışma ve iş dünyasında bir yeri vardır. Doğal olarak evren ona bir görev yüklemiştir. Buna karşılık kadının doğal hakları vardır. Kadına görevini yaptırmamak, haklarından yararlandırmamak bir baskıcılıktır. Kadın haklarını istemektedir. Yasaca ve dince kadının hakları korunmuştur. Ama Türk toplumunda gelenek gereği kadının durumu Avrupa'dan olduğundan daha geridir. Kadın toplumdan dışlanmıştır. Gelenek gereği toplumda iş dünyasında kadına yer verilmesi hoş görülmemektedir. Celal Nuri Müslüman Türkler olarak yapmamız gerekenin dinin ilkelerine başvurarak kadını yükseltmek olduğunu vurgular. İslam dini kadına her türlü hakları tanımıştır. İslam'da kadın toplumun içindedir. Kadın çalışmak yetkisine sahiptir. Oysa bugün toplumda halkların bir bölümü kadına yer vermemektedir (İleri, 1993: 80).

Celal Nuri'ye göre kadınlarımızda büyük bir yetenek vardır. Düzenli bir eğitim görmemelerine rağmen aralarında övünç kaynağımız olan ozanlar, yazarlar, düşünürler çıkmaktadır. Kadınların eğitimlerine biraz daha önem verilse kadınlardan hayatın her alanında başarılı olanlar çıkacaktır. İleri'ye göre elimizdeki madenden yararlanma yolunu bilmiyoruz. Kadınlara baskıcı davranılması, eğitimsiz bırakılmaları ülkenin çöküşüne sebep olmuştur. Celal Nuri öncelikle kadını artık dine aykırı biçimde örtmekten ve onu dine aykırı biçimde kısıtlamaktan vazgeçmemiz gerektiğini, toplum olarak erkek cinsine eşit değerde bir kadın cinsi yetiştirmekle yükümlü olduğumuzu vurgulamaktadır. Ailenin de ulusun da yükselmesi buna bağlıdır. Ona göre düzeni özgürlükte, mutluluğu aşama aşama geliştirmekte aramalıyız (İleri, 1993: 81).

4.3.3.6. Kadınlarda Örtünme

Örtünme sadece müslümanlara özgü bir adet değildir. İlkel toplumlar ilkelikten çıkmaya başladıklarında yavaş yavaş örtünmeye de başlamışlardır. Celal Nuri birkaç yıl önceye kadar Yahudilerin de bu kurala uyduğunu belirtmektedir. Eskiden Hristiyanlarda da örtünme vardı. X. yüzyıla gelinceye kadar Avrupa'da kadınlar sokaklarda örtülü bulunurlardı. Celal Nuri baskıcılığın şiddetle yürürlükte olduğu yerlerde örtünmenin çok olduğunu, eğitimin yaygınlaşması ve ekonomik gereksinimlerin artmasıyla örtülerin kaldırıldığını belirtmektedir. İleri'ye göre tesettürün namus ve ahlakla ilgisi yoktur. Bunun yanı sıra kadınların, erkeklerden ve toplumdan izole yaşamasının da ahlakla bir ilgisi olmadığını ifade etmektedir. Örtünmeyen

namuslu kadınlar ve uluslar olduğu gibi kadınların çoğunlukla kapalı olduğu yerde çeşitli ahlaksızlıkların da bulunabildiği bir gerçektir. Ona göre örtünme ve ahlak her zaman doğru orantılı değildir (İleri, 1993: 130). Ahlakı ve namusu şekille bağdaştırmak çağdaşlık ve medeniyetle çelişmektedir.

İleri'ye göre eskiden örtünmeye dikkat edilirdi, kendi döneminde ise örtüler incelenmiş ve bir süs malzemesine dönüşmüştür. Hayat şartları kadınların, erkeklerin bulunduğu ortamlarda eskiye göre daha fazla bulunmalarına neden olmaktadır. Kadınlar gezilere katılmakta, okullara gitmekte ve çeşitli sosyal ortamlara girmektedir. Celal Nuri dünya düzeninin artık eskisi gibi olmadığını, bu durumun da örtünme ve erkeklerden kaçınmayı gevşettiğini öne sürmektedir. Ona göre Müslümanlardaki örtünme yanlış anlaşılmıştır. Tesettür giyinme demektir. Erkek için bir giyinme biçimi saptandığı gibi kadın için de bir giyinme biçimi saptanmıştır. Yoksa İslam, kadının arzulan bir şey olacağını gözönünde bulundurup onu bir kafes içine koymamıştır. Kadın erkek için istek uyandırıcı ise erkek de kadın için istek uyandırıcıdır. Öyleyse erkeğin de örtünmesi gerekirdi (İleri, 1993: 131).

Celal Nuri'ye göre dinde sadece güzel davranış ve görgü gözönünde bulundurulmuş, teşhir edici bir biçimde ortaya çıkmak yasaklanmıştır. Avrupa'da süs göstermek toplumsal bir adettir. İslam ise süslerin örtülmesini istemektedir. İleri, Avrupalıların örtünmeyi hiç önemsemezken Müslümanların ise aşırıya gittiği görüşündedir. Ona göre İslam dini bunun akla uygun ılımlı bir biçimini istemektedir; ne göbeğe kadar açık ne de İranlılar gibi kafese benzer peçeleri ister. Müslümanlar için yasaklanmışa bakmak ve ayıp yerini göstermek yasaktır. Celal Nuri'nin kabul ettiği din adamlarının yazdığı güvenilir din kitaplarına göre, yüz, el, ayak örtünme dışıdır. Celal Nuri, dinsel sınırların dışında aşırı örtünmeye karşı olduğunu ama bunun hızla, ahlak problemlerine yol açacak şekilde kaldırılmasına da taraf olmadığını söylemektedir. İleri; *"Kadınlarımızı hazırlayalım. Bugünkü kuşak özgürleşmeğe hazır değildir. Gelecek kuşağı özgürlük ve namusluluk çerçevesinde yetiştirelim"* demektedir (İleri, 1993: 132-133).

4.3.3.7. Celal Nuri İleri Döneminde Kadınlar

Celal Nuri döneminde kadın, bir evrim sürecinden geçmiş ve İlk Çağ'daki gibi ilkelliğini sürdürmemiştir. Kaldı ki yeryüzünde evrim ve ilerleme bir zorunluluktur. Ona göre hiçbir güç bu ilerlemeyi durduramaz. Kadın da ilerlemiş hiç değilse sözünü işittirebilecek bir konuma gelmiştir. Ekonomik gereksinimlerin artması, ulaşımın gelişmesi, bilim ve uygulamaların yayılması bu kurtuluşun en önemli yöntemlerindendir. Yaşam ve toplum git gide daha bilimsel ve mantıklı olmuş boş inançlar ve kötü gelenekler her gün biraz daha önemlerini kaybetmiştir. Bu genel akıma kadın konusu da ilgisiz kalamazdı. Celal Nuri'ye göre onun içindir ki bu konuda da bir gelişme görüyoruz. Şimdiye kadar görülen evlenme yöntemleri bundan biraz etkilenmektedir. Alışılmış eşler arası ilişkiler artık insanlara yetmemekte, insanlar artık ne istediğini bilen, daha mantıklı, doğal, bilimsel bir evlilik ilkesi aramaktadır. Ancak bu durum Celal Nuri'nin yaşadığı dönemde Avrupa'da başlamış ülkemiz ise henüz o aşamaya gelememiştir (İleri, 1993: 52).

Celal Nuri'ye göre o dönemde Fransa'da nikâhsız birlikte yaşam, her yerdekinden daha çok artmaktadır. Bu ülkede nikâhlanmaya artık pek gerek kalmamıştır. Geçim zorlaştığından bir erkek evlenmeden önce çok düşünmekte, özgür bir yaşam tercih edildiğinden fizyolojik görevleri kolaylıkla yerine getirebilmektedir. Bu ve buna benzer nedenlerle Fransa'da geçim ve ilişkilerin şekli tamamen değişmiştir. Başta Fransa olmak üzere Avrupa'da evlenme tamamen tiksiniilen bir

şey biçimini almaya başlamıştır. Koca sanki satın alınmakta, iki taraf da çekişe çekişe sözleşme yapmaktadır. Pazarlıklı nikâhlarda taraflar ancak para amacına bağlı olarak evlenmekte böylelikle hiç kimse bu evlilikte sevinmemektedir. Bu yüzden gecelik gayr-ı meşru ilişkiler daha mantıklı görülmektedir (İleri, 1993: 53). Celal Nuri döneminde Avrupa’da gerçekleşen çiftler arasındaki ilişki çeşidini günümüzde ülkemizde oldukça yaygın bir biçimde görmekteyiz.

Celal Nuri’ye göre Fransa’da nikâhlı evliliklerin azalmasının iki nedeni vardır: Geçim darlığı ve askerlik. Almanya’dan ve İngiltere’den çok sayıda erkek Amerika’ya gitmektedir. Bu durum kadınları erkeksiz bırakmakta ve bundan dolayı evlenmeleri azaltmaktadır. Her yıl yaklaşık bir buçuk milyon İngiliz kızı, iki milyon Alman kızı erkeksiz kalmaktadır. Kadınlar koruyucusuz, kocasız kaldıklarından ekonomi alanında iki cins arasında bir yarışma da başlamıştır. Bundan dolayı Avrupa’da Feminizm günden güne yasal ve zorunlu bir durum haline gelmektedir. Kadın da erkek gibi çalışmaya başladığı için iki cins arasındaki eşitsizlik tam bir açıklıkla göze çarpmakta ve bu haksızlık artık gözle görülür bir duruma gelmektedir (İleri, 1993: 53).

İleri, kendi döneminde yakın bir zamandan beri kadınların yükseköğrenim yapabilmelerine izin verildiğini belirtir. Paris Üniversitesi 1868’de kapılarını kadınlara açmıştır. Bunun gibi Tıp Bilim Kurulu kadınların doktorluk belgesi elde etmelerine olur vermiştir. Ama Fransız kadınları yabancı kadınlar ölçüsünde bir özgürlük kazanamamışlardır. İngiltere’de benzer durumlar göze çarpmaktadır. Yine o dönemde ABD’de kadınların yüksek öğrenimi pek ileridedir. Birçok yerde aynı işyerlerinde kadınlar ve erkekler birlikte çalışmaktadır. Avrupa’nın diğer ülkelerinde de kadınların elde ettikleri kazanımlar ülkemizdekinden fazladır. Öğrenim konusunda en geri Avrupalılar İspanyollar ile Portekizlilerdir. Avrupa ve Amerika’nın her yerinde kız ilkokulları, sanat okulları, anaokulları ve bunun gibi liseler de oldukça ilerleme göstermektedir. Kız öğretmen okulları da Avrupa’nın değişik yerlerinde büyümekte daha çok öğretmen yetiştirmektedir (İleri, 1993: 54).

Celal Nuri’ye göre Avrupa’da kadınların hukuksal durumları, Müslümanlarınkine oranla aşağıdadır. Batı’da kadın eğitim bakımından pek çok ileri gittiğinden, bu sözü edilen hukuksal eşitsizlikler çok dikkat çekmektedir. Evlenmemiş kızın, Batı toplumlarının çoğunda evli kadınlardan daha çok hakları vardır. Avrupa’da kadınların eğitim ve öğretimi yolunda gösterilen hoşgörü, ekonomi alanında görülen değişimler ve devrimler, kadın yandaşlığının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Eskiden kadın; öğretim, ticaret ve çalışma yaşamı dünyasında erkeklerle yarışamaz daha doğrusu böyle bir yarışmaya gerek görülmezdi. O zamanlar erkek kolaylıkla kadını geçindirir, kadın da evinde kendi işleriyle uğraşırdı. Oysa bugün geçinebilmek için kadın da erkek gibi sürekli çalışmak durumundadır. İleri’ye göre erkek artık kadını koruyamıyor, bundan dolayı da Avrupa’da kadının hak istemleri haklı bir sebep kazanıyordu (İleri, 1993: 56).

İleri’ye göre erkek, yaşam savaşında kadının yarışmasından korkmaktadır. Kadın da insanın uğraşabileceği her şeyle ve tam bir başarıyla uğraşabilir. Bu konu Avrupa’da toplumsal sorunların en önemlilerinden birini oluşturur. Bizde de yaşam gittikçe güçleşmekte, eski Türkiye günümüzde unutulmaktadır. Celal Nuri bundan sonra hiçbirimizin eskisi gibi koskoca haremle yönetemeyeceğini, bizde de Avrupa’da olduğu gibi çalışmanın daha zorunlu olacağını, kadınların da erkekler gibi ekmeceklerini alınlarının teri ile kazanmak zorunda kalacaklarını belirtir. Ekonomik gereksinimler ve etkenler, yaşamı her yerde aynı ölçüde güçleştiriyor. Bizim mali yaşantımız Avrupa’ninkine bağlıdır. Gelecekte Avrupa yaşamından; özellikle Avrupa’nın maddi yaşamından

başka bir biçimde yaşayamayacağımızı belirten İleri, bizde de sıkıntı başlayınca kadın yandaşlığının menfaatler, ekonomik güçlükler sebebiyle mecburen ortaya çıkacağını belirtir (İleri, 1993: 59). Nitekim Celal Nuri'nin konuya dair öngörülerini ülkemizde zamanla birer birer gerçekleştirmiştir.

Celal Nuri'ye göre Batıda ve Amerika'da kadın ve erkek ekonomik yarışta çoğunlukla eşit durumda değildir. Kadın aynı emek karşılığında daha az para almaktadır. Mesela o dönemde yılda yalnız 266 Frank kazanan işçi kadın vardır. Batıda ekonomik güçler artınca evlenmek, aile kurmak, oldukça güçleşmiştir. Ancak ekonomi dünyasının değişmesine karşın hukuk dünyası pek değişmemiştir. Kadınlar bu durumu eleştirmiştir ve bu konuda haklıdırlar. İleri'ye göre kadın, gittikçe kendisini anlıyor ve anladıkça haklardan yoksun bulunduğunu görüyordu. Gelecek yüzyılda tüm insanlık kadın haklarını istemede düşünce birliği içinde olacaktır. Maddi ve düşünsel gelişimin ve insan kişiliğinin kazandığı büyük önem, tutsaklık temellerinden uzaklaşma, kadın yandaşlığını doğuran etkenlerdir (İleri, 1993: 60).

Celal Nuri'ye göre kadın yandaşlarının bazı tezleri özet olarak şöyledir:

- 1- Yalnızca erkeğin yararına olan, karının kocasına baş eğmesi kısıtlamasının kaldırılması;
- 2- Evlilik bağlarına uyma konusunda eşler arasında tam eşitlik;
- 3- Evlilik dışı ilişkilerin bundan böyle suç sayılmaması;
- 4- Sözleşme işlemlerinde kadının bağımsızlığı;
- 5- Kocanın karısını ve çocuklarının geçimini sağlayacağına ilişkin olarak yasalara hüküm konulması;
- 6- Özel malların ve taşınmazları kullanmada eşlerin bağımsızlığı;
- 7- Gelir konularında kadının ve özellikle evli kadının haklarının arttırılması;
- 8- Çocuklar üzerinde babanın olduğu gibi annenin de haklarının tanınması;
- 9- Babanın ölümünde annenin çocuklara bakması ve aile toplantılarında oy hakkının bulunması;
- 10- Kimi ülkelerde kadının tanıklık yapma hakkı;
- 11- Evlilik dışında kadının korunması; dahası hayat kadını ya da bir erkekle özgürce birlikte yaşayan kadının, işçi kızın hakları;
- 12- Meclislere katılmak, seçmek ve seçilmek hakkı, siyasal haklar;
- 13- Kimi ülkelerde kadına, evlilik dışı çocuğu için babalığın saptanması hakkı verilmesi;
- 14- Ekonomik konularda, eşit iş için kadın ile erkeğe eşit ücret verilmesi, vb. (İleri, 1993: 62)

Celal Nuri'ye göre maddi gelişmeler kadın haklarında da gelişmelere neden olmuştur. Kadın bu durumdan yarar görmüştür. Erkek, kadını kölelik düzeyinde bulundurmak ile hem üyesi olduğu insan soyuna kıyıyor hem de erkek soyunu çapulcu durumuna düşürüyordu. Hakları sahiplerine sağlamak gerçek bir onur ve görevdir. Kadın ve anne saygı gördüğünde insanlık yükselecektir. Anneliğin bir toplumsal görev olduğu iyice anlaşılmalıdır. Bu görevin iyice anlaşılması, kadının ne gibi hakları, görevleri ve bunlar dolayısıyla sorumlulukları olduğu sorusunu da aydınlatmaya yarayacaktır. Eski çağlardaki kölelik yöntemi kaldırıldığı gibi, kadınların tutsaklığı da uygarlığın ilerlemesiyle kalkacaktır. Kaldı ki günümüzde kadın bir ölçüde özgürlüğünü kazanmıştır. Devlet yönetimleri yaşam için uğraş ve savaş görüşünü bir yana bırakıp yaşam için uzlaşma kuralını davranış ilkesi olarak benimsedikleri gün, artık insan türü ilkeliliğinin

büyük bir bölümünden kurtulmuş olacaktır. İşte o zaman kadın hakları, kadının kutsal insanlık görevi daha iyi anlaşılacaktır (İleri, 1993: 64).

4.3.3.8. Türk Kadınının Günümüzdeki Durumu

Celal Nuri'ye göre kadın konusu genel toplumsal sorunlarda ne önem taşıyorsa Türk kadını konusunun da genel Osmanlı sorunları için de önemi odur. Geçmişte kadın, yaygın kanı olarak “eksik varlıklar” dan sayılıyordu. Kadın da bu kanı sebebiyle kendini küçük görüyor böylelikle süse çok önem veriyordu. Kadın en çok bedeni için yaşıyordu. Ruh ve gövdeden oluşan kadında, beden ruhun üzerinde bir konumdadır. Aslında başkasının fizyolojik gereksinimi için kendi ömrünü, yaşamını, ruhunu, gövdesini verip adamak, insan kişiliğini aşağılamaktır. Kadın erkeğe göre ne ise erkek de kadına göre odur. Fizyolojik görev ve gereksinim saygıdeğerdir. Ama kadın varlığını bununla sınırlamamalıdır. Bu bakımdan kendisini erkekten aşağı bir konumda görmemelidir. Evlenmek, cinsel ilişki, erkeğin yaşamında görece az bir yer tutarken; zavallı kadının sürekli olarak düşündüğü budur. Bu “kafa yapısı” kadını gösterişe çok tutkun kılmıştır (İleri, 1993: 109).

Kadın sürekli görünür olmalıdır: giyim, güzellik, bakım, oyun(dans), gezme, yemek hep bu amaçla düzenlenmektedir. Oysa “görünmek” öncülü erkeklerin yaşamında bu ölçüde önemli bir yer tutmamaktadır. Bu düşünceler, tüm kadınlar için geçerlidir. Türk kadınlarında bu durum daha fazladır. İleri'ye göre bizde kadın, kocasının cinsel isteklerini yerine getirmek için görevlidir, ondan başka bir şey değildir. Bu “biricik görev”, kadını toplumsal basamakların en aşağısına indirmiş, kişiliği, benliği, özsaygıyı, öz sevgiyi yok etmiştir (İleri, 1993: 110).

İleri, Türk toplumunda kadının konumunun korkunç olduğunu, bunun da nedeninin, İslam'ın temel kurallarından uzaklaşılması olduğunu vurgular. Bilgisizlik ve baskıcılık nedenleriyle örtünme ve erkeklerle iletişim konusundaki kısıtlamalar yanlış anlaşılmış, aşırıya kaçmıştır. Ona göre bizim toplumumuzda kadınlar başka, erkekler başka bir dünya oluşturmuştur ve bu iki dünya birbirini tanımamaktadır. Biri ötekiyle ilişkili değildir. Bu çelişki, Osmanlı devletinin yıkılışının en önemli nedenidir. Kadınlarımız, doğal olmayan bir yaşama tam anlamıyla tutsaktır. Eskiden kadınlar harem dairelerinde mutlu olabilirlerdi çünkü dışarıyı tanımıyorlardı ya da mutluluğun burada olduğunu sanıyorlardı. Ama içinde yaşadığımız toplumsal ve yaşamsal koşullar buna elvermez. İşte bunun içindir ki Türkiye’de kadınlık büyük bir bunalım geçirmektedir. Ona göre, bu durum tehlikeli, sakıncalı ve katlanılmazdır. Bu şekilde devam edildiği takdirde kadınlık dünyasında çürüme durdurulamaz (İleri, 1993: 111).

Celal Nuri, “*Özgürlük çağında bir ulusun yarısını tutsaklık altında tutmak insan haklarına aykırıdır*” demektedir (İleri, 1993: 111). Böyle ileri bir çağda eski çağların adetlerini korumaya olanak yoktur. Türk kadınları insan toplumunun kısıtlı üyeleridir. Kadınsız toplum ruhsuz ve dilsiz demektir. Akıllı kadın, İslam toplumunda, akıllı erkeğin gelebileceği tüm konumlara gelebilir. Hazret-i Ayşe'nin akıl ve zekâsı, ileri görüşlülük ve yönetim-birliği göz önüne alınarak Ebubekir ile eşit düzeyde tutulmuştur. Hiç kuşku yok ki kavrayış bakımından aynı düzeyde bulunmayan Hz. Hatice ve Hz. Fatma bu düzeyde sayılmamışlardır. İleri'ye göre bu konular iyice düşünülmeli, İslamiyet'in değeri bilinerek İslam'ın amaçları çerçevesinde yeniden bir değerlendirme yapılmalıdır (İleri, 1993: 111).

4.3.3.9. Kadınlarımızın Geri Kalmalarının Sebepleri

İleri, çeşitli etkenler ve örtünmenin aldığı dine aykırı biçim ve baskıcı tutumlar kadınlarımızın gerilikler içerisinde kalmalarına yol açmıştır. Eski Türk ve Müslüman ailesi günümüzde bir ölçüde çökmüş bulunmaktadır. Eski görgü kurallarını artık yaşadığı dönemde göremediğinden yakınmaktadır. Ona göre eskiden bir Türk yaşam biçimi vardı. Giyim konusunda birtakım kurallar vardı. Toplum içerisinde töreler vardı. O kendi döneminde bu törenin gevşediğini ve eski töreleri toplumun unuttuğunu iddia etmektedir. Avrupai yaşam tarzını da tam olarak toplumun benimsemediğini ve toplumca arada kaldıklarını ifade etmektedir. Yine Celal Nuri'ye göre kadınlar da eskiye oranla gerilemişlerdir. Avrupai eğitimin ölçsüz ve kualsız bir şekilde topluma yayıldığını, eski alışkanlıkların bırakıldığını ve bu durumun fertlerin huylarını değıştirdiğini ifade etmektedir (İleri, 1993: 116).

Celal Nuri'ye göre eğitim yüzeysel ve yapmacık olduğundan kadınlarımızın ve kızlarımızın bir bölümü iyi düşünememektedir. Yüksek katmandaki kadınlar bir görkem hastalığına yakalanmış durumdadırlar. Geri kalan bölümü ise çeşitli bedensel hastalıklara yakalanmıştır. Kadınlarda vücutta gerileme önemli ölçüde yıkımlara yol açmaktadır. Kadınlarımız gezinmemek, hava almamak ve sürekli oturmaktan sağlıksız bir görünüme sahip olmaktadırlar. Genç kızlar ise kendilerini sürekli bir sıkıntı içerisinde hissetmektedirler. Küçüklükten itibaren evlilik ve eş bulma hayaliyle büyütölen kızlar bu amaca ulaşamayınca düş kırıklığı yaşamaktadırlar. Bir meslek, meşgale ve kariyer de edinmediklerinden içine düştükleri bunalım gittikçe artmaktadır. Bu durumda yaşamda istek, sevinç, tad kalmamaktadır. Bu düşkünlükler, bir de eğitimsel gerilemeye yol açmaktadır. Kadın eğitim görmediğı için haliyle eğitimcilik görevini yerine getirememektedir (İleri, 1993: 121).

4.3.3.10. Kadın-Erkek İlişkileri

Celal Nuri'ye göre insan topluluklarının varlığını sürdürmesinde yeme içme ihtiyacından sonra en büyük etken cinsel ilişkilerdir. Bu da soyun sürdürölebilmesi için gereklidir. İnsanların azınlığı cinsel ilişkilere sevgi, tutulma şeklinde biraz şairane bakmıştır. Ama insanların çoğunluğu cinsel ilişkileri kaba bir şekilde görmüştür. İnsanların büyük bir çoğunluğu cinsel ilişkilere incellekle bakmazken buna karşın hayvanların bazılarının duyguları çoğı insandan daha incedir. Bazı geri toplumlarda utanma bile yoktur. Avustralyalı ilkel toplumlarda kadınlar tümnden çıplaktır. Utanma insanlarda önce kadından başlamıştır. Giyinme ve örtünme bu utanmanın gelişmiş bir biçimidir. Celal Nuri'nin aktardığına göre bazı toplumbilimciler utanma ile ilgili şöyle görüşler ortaya koymuşlardır: *“kadın gebelikte ve doğumlarda vücudunun güzelliğini ve düzenliliğini kaybediyor. Bunu başkalarına karşı örtmek ruhsal bir zorunluluktur.”* Utanma ve sevgi, dostluğu şairane bir duruma çıkarma, uygarlığın ve düşünsel düzeyin yükselmesiyle gerçekleşmekte bu da kadınlardan başlamaktadır. Çünkü kadın, regl, gebelik, doğum sonrası ve onu izleyen dönemde vücut örgenlerini bir ölçüde örtmek zorunluluğundadır. İlkel topluluklarda, cinsel ilişkiler hayvanlardaki gibi açıkça yapılmaktadır. Bu ilkel adetler gitgide incelerek, utanma, örtünme ve sakınma ortaya çıkmıştır. Toplu olarak üreme, evlenme yolundan daha önce yürürlükteydi. Soy ve ulusluk uygarlaştıkça sevgi ilerlemiştir. İnsanlık işte bu aşamalardan geçerek, cinsel ilişkiler bakımından hayvanlıktan çıkmıştır. Eğilimler, duygular, kıskançlıklar ortaya çıkmıştır. Böylelikle cinsel davranışlar insana yaraşır bir duruma girmeye başlamıştır.

Düşünce ve zekâ geliştikçe sevgi ortaya çıkmış ve gitgide düşünceye koşturarak, duygu da yükselmiştir (İleri, 1993: 66-69).

İleri, “*İnsanları öbür hayvanlardan ayıran, hep bu düşünsel evrimdir.*” der (İleri, 1993: 72). Bununla birlikte kadın, cinsel davranışlarda, fizyolojisi bakımından zayıf olduğu için, haklarını yitiriyordu. Geçmiş zamanlardan beri kadın erkeğin gerisinde görülmektedir. Kadının vücut olarak da bir ölçüye kadar erkeğin aşağısında bulunduğu öne sürülebilir. Ancak kadın güzel bir eğitim görerek bu düşünsel düşkünlük düzeyinden çıkabilir. Kadın bu değersiz durumdan çıkmadan siyasal haklara sahip olursa insanlık ve kadınlık ilerleyemez. İleri’ye göre kadınlar toplum tarafından önceleri bayağı hayvan, sonraları ev hayvanı olarak görülürdü. Daha sonra köle basamağına yükseldi. Giderek hizmetli, bağımlı, küçük çocuk, kısıtlı insan aşamalarına ulaştı. Şimdi, asıl insanlığın ve demokrasinin görevi onu olgun ve ergin düzeyine yükseltmektir. Bu da kafayı düzeltip eğitmekle olur. O zaman siyasal haklar kadına tanınabilir (İleri, 1993: 72).

4.3.3.11.Evlenme

Celal Nuri’ye göre insan toplumbilimde hayvanlarla karşılaştırılır. Herhangi bir hayvan türünün varlığını sürdürebilmesi üremesine bağlıdır. Onun için tüm canlı varlıklar bu buyruğun zorunluluğundan olmak üzere, zaman zaman cinsel ilişkilerde bulunurlar. En aşağı hayvan basamağında erkek ve dişi birlikte yaşar, birtakım hayvanlar cinsel ilişkide bulunurlar. Bunların davranışlarında tutarlılık ve düzen yoktur. Yapılan seçimlerde zevk ve güzellik aranmadığı gibi kıskançlık da akla gelmez. Bununla birlikte kimi canlı türlerinde özellikle de kuşlarda erkek dişiye güzel davranışlarda bulunur ve hoş görünmek ister. Ortaya çıkan yavrular büyüdüğünde erkek ve dişi özgürlüklerine geri dönerler. Hayvanlarda üremenin devam etmesi önemliken aile bağları herhangi bir önem arz etmemektedir. Hayvanlar arasında çok eşlilik yaygındır. Horoz bunun en iyi örneğidir. Ama çok eşlilik bir genel kural değildir. Bu durum genellikle toplu olarak yaşayıp dişilerinin sayısı erkeklerden çok olan hayvanlarda göze çarpar (İleri, 1993: 38).

Celal Nuri ilk insanlarda cinsel ilişkilerin tamamen hayvanlarınkı gibi olduğunu belirtir. Belli bir zaman sonra insanlar yeryüzünün her yerinde farklı yöntemlerle devam etmiştir. Gereksinimlerin farklı olması evlenme yollarının farklı olması durumunu ortaya çıkarmıştır. Gereksinimler değişik soylar içerisinde alışkanlık biçimini almış ve kimi yolların düzenlenmesine gidilmiştir. Kadın, erkek birlikte yaşamak, çok karılılık, çok kocalılık, bir ölçüde evlenme, geçici nikâh, gelişigüzel birleşme, tek eşlilik, oymak içinden evlenme, oymak dışından evlenme... Bunlar insanlığın hep denediği yollardır (İleri, 1993: 40).

Celal Nuri’ye göre ahlakçılar, tek eşlilik yasasını bir evrime bağlamaları konusunda haklı değillerdir. Bir topluluk bu yolu kabul etmişse zorunlu olarak yüksek toplumsal düzeyde sayılamaz. Birleşme yollarının olağanüstü değişiklik göstermesine örnek olmak üzere ve hiçbir yolun kesin ve zorunlu olmadığını ortaya koymak için bir örnek verecek olursak; Isparta yasa koyucusu Likurgos bir kocaya, karısını bu onura geçecek kimselere ödünç verme yetkisi tanımıştı. İşte koca bu yolla ancak sağlıklı çocuklara sahip olabilirdi. Yaşlı koca, karısı için yasa gereği genç, dinç erdemli bir koca vekili bulursa uygun bir edimde bulunmuş olurdu. Atina uygarlığının en ileri düzeyine ulaştığında; Eflatun, Minos ve Likurgosu, kadınları ortaklaşa kılmadığı için kınıyordu. Celal Nuri’nin aktardığına göre yapıtı “Cumhuriyet” te Eflatun, “*kadın elden ele gezmelidir*” demektedir (İleri, 1993: 41).

İleri’ye göre “*gelecekte evlenme nasıl bir evrim geçirecektir*” sorusu korkunç bir sorudur.

Kadının toplum içerisindeki konumu eskiden beri bir evrim geçirmiştir. Eskiden kadın, kullanılabilecek bir nesne olduğundan alınıp satılırdı, ödünç verilir, kiralanırdı, kadınlara el konulur, yağmalanırdı. Daha sonra tıpkısıyla karşılık verilir korkusu, bu yağmalama olayına yasal bir biçim vermeye neden olmuştur. Oymak içinden kız almayı yasaklayan yerler bulunduğu gibi oymak dışından kadın almanın da yasak olduğu yerler vardır. İşte bu değişik yolların görülmesiyle “evlenme” çıkmıştır. Başlangıçta kadın fazla olmayınca yarışmalar, kavgalar, anlaşmazlıklar başlamıştır. Bu yol biçimsel olarak benimsenmekle beraber erkek kendini bu kurallara bağlı saymamıştır. Sonra bu yoldan vazgeçilerek kocanın sayısız kapatma, odalık alması yasal olarak tanınmıştır. Bunlar çoğunlukla tutsaklardan seçilmiştir. Ama bu tarz özgür ilişki kadınlar için yasaklanmıştır. Zamanla özellikle Ariler arasında tek eşlilik yaygınlaşmış ve yerleşmiştir. Ariler, 19. yüzyılın sonlarında Proto-Hint-Avrupa mirasına sahip insanları ırksal gruplarla tanımlamak için ortaya çıkmış ve artık kullanılmayan tarihsel bir ırk kavramıdır. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Ari_ırk) Avrupa, Asya ve Afrika’nın halkları bu yolu ilerlettikleri için bugün tek eşlilik en gelişkin ve düzgün evlenme sayılabilir. Belki gelecekte bu yol da bırakılacaktır ve daha düzgün kurallar cinsel ilişkileri düzenleyecektir. Tek eş kuralı kadının konumunu bir ölçüde yükseltmiştir. Bir mal, bir nesne olma durumundan çıkarıp onu bir bakıma kişi sayacak konuma getirmiştir (İleri, 1993: 41).

Uzun zaman, evliliklerde kızların rızası olmadan evlendirildiğini belirten İleri, gün geçtikçe kadının bağımsızlığının arttığını hatta mal sahibi olma düzeyine bile çıktığını ifade etmektedir. Bu alanda ise İslam dininin kadınlara verdiği haklardan ileri giden bir toplum ve inanın olmadığı iddia eder. Hatta Napolyon hukukunun İslam hukukuna göre daha ilkel ve daha geri olduğunu savunur (İleri, 1993: 42).

Kadının eskiden her an bulunduğu yerden kovulabileceğini belirten İleri, ne yazık ki İslam’ın buna engel olan kurallarının bizde unutulduğunu söyler. Kadının evlilik dışı ilişkisi her zaman erkeğinkinden daha fazla cezalandırılmıştır. Avrupa’da önceki toplumların ilkelikleri günümüze kadar gelmiştir. Bu ilkelik Avrupa hukukunun temelidir. Avrupa toplumuna göre kadının yalnızca eksik ve kısıtlı olup bir tür çocuk olduğu inancı vardır. Son zamanlarda boşanmanın kabulü Avrupa’da bir tür ilerleme sayılabilir. Gelecekte kadının konumu, evlenme ve aile kurma yöntemleri ilerleyip değişecektir. Celal Nuri’nin aktardığına göre doktor Letourneau’nun, insan toplumu çocuklar ve kuşakların genel eğitimiyle uğraşmadıkça tek eşlilik yolu en uygun bulunacak bir toplumsal yoldur diye belirtir. Aile güzelce kurulmuş olmalıdır. Çünkü gelecek kuşaklar ailenin sevgi kucağında bir sığınak, bir korunma bulabilir ve eğitilir. İnsan toplumu kuşakları yetiştirmeyi birinci görevi olarak görmelidir. Bu eğitimlerin sonucunda cinsel ilişkiler kurallara uymak koşuluyla biraz özgürlüğe kavuşabilir (İleri, 1993: 43).

Doktor Büchner’in tesirinde kalan Celal Nuri onun evlilik konusundaki düşüncelerini benimseyerek görüşlerini şu şekilde aktarmıştır: “*Gelecekte siyasal ve toplumsal bakımdan ciddi bir insanlık yaratmak için, evlenmeyi bugünkü engellerden arıtmak gerekir. Evlenme, iki cinsin yasal bir birleşmesi olarak kabul edilmelidir. Bu, özgür bir seçim sonucu olmalı, korkutmaya dayalı olmamalı ve temeli de sevgiden başka bir şey olmamalıdır; evliliğin süresi sevginin süresidir. Denilebilir ki insanlığın maddi ve manevi geleceği, ilerde evliliğin alacağı biçime bağlıdır.*” (İleri, 1993: 44). Büchner’in yukardaki ifadelerinden etkilenen Celal Nuri’ye göre eşlerin seçimi tam bir özgürlük içinde olmalıdır. Böyle olursa evliliğe hiç kimse karşı çıkamaz. Baskıcı evlilik geçersiz temellere dayalıdır. Kadının konumu sağlamlaşırsa kuşkusuz evlilik de

bundan etkilenecektir. Bugüne kadar seçme özgürlüğü yalnızca erkeğe verilmişti. Bundan sonra kadına da verilmelidir. Kızlar sadece bekârlığa veda etmek için evlenmeyeceklerinden bundan mutlu bir sonuç da çıkacaktır. Böylelikle bugün çok fazla olan mutsuz evliliklerin sayısı azalacaktır (İleri, 1993: 44).

Celal Nuri görücü usulü evlenme yöntemini eleştirmektedir. Ona göre uygar dünyada en kötü evlenme yöntemi bizdedir. Çünkü biz bilinmeyenlerle evleniyoruz. Bizde evlenme bir eğitimin sonucu değil, bir zar oyunudur. Evlenme büyük bir inceleme ve araştırmanın sonucu olmalıdır. Karı kocayı, koca da karıyı çok iyi tanımalıdır. Evlenme ne kadar büyük bir kavrayışa dayalı olursa o ölçüde önemli görülür ve sürekli olur. İleri, toplumumuzda evlenmenin şeklini şöyle açıklar: “*Önce mahalle kadınları birbirlerine haber veriyorlar. Filancanın nur topu gibi bir kızı varmış diye konuşuyorlar. Evlenecek erkeğin yakınları kızın evine görücüye gidiyor. Sonra durumu evlenecek erkeğe söylüyorlar ve evlenecek insanlar birbirlerini tanıma fırsatı bulamadan evlenmiş oluyorlar. Tanışma, namusluca sevmeye, doğal eğilim, yasal istekler sonucu evlenme bizde pek aranmamalıdır. İki tarafın birbirini azıcık bilmeleri yetmez. En azından geleceğin karı kocası birbirlerini gizlice sınavacak zaman geçirebilmelidir. Bu da toplumun yaşamının yeniden düzenlenmesiyle gerçekleşebilecektir.*” diye ifade eder (İleri, 1993: 124). İleri’ye göre nikah yöntemimiz de baskıcı bir niteliktedir. Nikah için dince uygun olan koşullar bizde gelenek dolayısıyla unutulmaktadır. Mehir hiç düşünülmezsizin belirlendiği için uzun yıllar devam eden evlilik sonucu yaşanan boşanmalarda, kocanın karısına üç beş kuruş vererek onu haksızlığa uğrattığını düşünmektedir. Uygarca yasal düzenlemeler bulunmaması ayrılmaları karmakarışık bir hale getirmektedir. Celal Nuri her Osmanlı vatandaşının evlendiği kentte nüfus memuru ve şahitler huzurunda, resmi tutanakların tutulduğu yerde evlilik parasının ve koşullarının belirlenmesi ile resmi olarak evlenmesi gerektiğini vurgular. Ancak böyle yapılırsa kayıtların düzenli olacağını belirtir (İleri, 1993: 127).

Celal Nuri düğün törenlerimizi de eleştirmektedir. Düğünden önce birçok harcamalar yapılarak nice varlıklar bu yolda boşa akıtılmaktadır. Taşrada birçok kimse düğün masrafları için mal ve mülkten yoksun kalmaktadırlar. İleri’ye göre konu komşu dostlar bir gece yiyip içirileceğine, bu para yeni evlenenlere verilse sade bir tören ve yemekle yetinilse daha yararlı olacaktır. “*Evlenme yöntemimizin kötülüğü ulusumuzu tüketmektedir*” diyen Celal Nuri çöküşümüzün nedenlerini sadece hükümetimizin tutarsızlığında aramanın yanlışlığına vurgu yapmaktadır. Hükümet ulusa, ulus aileye, aile de evlenmeye dayalıdır. Evlenme gülünç ve zararlı bir biçimde yapılırsa hükümet de yeni yöntemlere dayanamaz. Gelişme ve ilerleme aile içinde karı ve koca ilişkilerinden başlamalıdır. Hükümetçe ne kadar güçlü olsak da toplumsal yapımız sağlam olmazsa er geç çökeriz. Toplumumuzda erken yaşta evlilik de sıklıkla görülmektedir. Evlenecek çiftlerin çocuk yaşta daha iyi ve kötüyü kavrayamayacak yaşta olmaları, yaşam sorunu gibi karmaşık olayları anlayamama sorununa yol açmaktadır. Haliyle bu durum, bir takım toplumsal sorunları da beraberinde getirmektedir (İleri, 1993: 128).

4.3.3.12. Boşanma

Celal Nuri boşanmanın, yasal, zorunlu ve doğal bir şey olduğunu düşünmektedir. Ama bu kötüye kullanılır ve koca her dilediğinde, bir neden olmadan karısını boşarsa ailenin temelleri sarsılmış olur. İslamiyet düzensiz, nedensiz boşanmayı, kadının koca tarafından kovulmasını yasaklar. Müslümanlar, çok eşlilik, resmi evlilik dışı birliktelik, boşanma, erkeğin karısını istediği

zaman kapı dışarı etme konularında ancak dinsel aldatmacalardan yararlanıyorlardı. Oysa İslam dini kuralların kişilere göre esnetilmesine, yanlış taraflara çekilmesine, kötüye kullanımlara şiddetle engeldir. Boşanma, Hristiyanlık dışındaki bütün dinlerde vardır. Yalnız Hristiyanlık nikâhın ancak ölümle ortadan kalkacağı görüşünde bulunarak ruhbilim kurallarına taban tabana aykırı kurallar koymuştur. Hristiyanlığın koymuş olduğu kurallar insan doğasına öyle aykırıdır ki bugün Hristiyan Avrupa'nın her yerinde boşanma tanınmıştır (İleri, 1993: 97).

İleri'ye göre boşanmaya ilişkin kurallar Avrupa'da gittikçe genişlemektedir. Ama nedensiz, gereksiz, kızgınlık ve köpürme üzerine dayalı ya da bir başka kadın almak için başvurulmuş boşamalar, bir toplum için pek zararlıdır. Nikâh akdini bozmak, hiçbir yasal koşul ve yasal sınırlamaya bağlı olmazsa toplumu ve aileyi dağıtması kaçınılmaz olur. Türk toplumunda ne yazık ki uygunsuz boşanmalar günden güne artmakta, evliliğin süreklilik niteliği korunamamaktadır. Boşamadaki kolaylık ulusumuzu bozmaktadır. Boşama konusunda da İslam'ın temel ilkelerine başvurmalıyız. İleri'ye göre İslam'da boşanma aslında yasaktır. Ancak zorunluluklar onu kabul edilebilir kılar. “Nisa” suresinin 19., 20., 128. ayetleri karılarını boşayanları korkutur, ürpertir. Bir adam karısından çok sıkıntı görüyorsa anlaşarak ayrılmalrı gerekir. Anlaşmaya dince çok değer verilmiştir. Celal Nuri İleri bu ayetlere dayanarak İslam'ın boşanmayı yasakladığını vurgulasa da ayet meallerinde buna denk gelemedik. Celal Nuri, Hz. Muhammed'in “*Tanrı katında hiç sevilmeyen helal, boşanmadır.*” hadisini boşanmayı meşru kılsa da Allah'ın boşanmayı sevmediği hatta zorunlu haller dışında yasakladığı şeklinde yorumlamıştır (İleri, 1993: 98). Celal Nuri her ne kadar boşanma için “dinimizde yasaktır” ifadesini kullansa da biz bu görüşe katılmamaktayız. Hz. Muhammed'in bu değerli öğretisi, nedensiz boşanmayı hoş karşılamamaktadır.

Celal Nuri, düzensiz evlenmeler olunca düzensiz boşanmaların da olacağını belirtir. “*Bundan dolayı boşanma konusunda konulmasını savunduğumuz yasa, evlenme yolunun düzeltilmesine bağlıdır*” der (İleri, 1993: 101). Bir adam, yargıcın kabul edeceği yasal nedenler dışında, gönlünce ya da gelenek görenek gereği hiçbir nedenle karısını boşayamamalıdır. Eşlerin çocukları varsa ve özellikle bu çocuklar daha küçük iseler, evlilikte onların her yönden ilgileri bulunduğundan, tarafların rızası bulunsa bile ayrılmaya yol açılmamalıdır. Çünkü kızgınlık ve sinir geçer. Çocukları yoksa ya da çocuklar büyümüş olurlarsa biraz daha kolaylık gösterilmelidir. Bu durumda nedensiz bile olsa uyumsuzluk varsa tarafların rızasıyla boşanma kabul edilebilir. Boşanmalar sırasında çocukların hakları son derece gözetilmeli ve buna ilişkin yasalara ciddi maddeler eklenmelidir (İleri, 1993: 101). Günümüzde var olan arabuluculuk sisteminde döneminde Celal Nuri gündeme getirmiştir.

Kadının herhangi bir hatasının ve sorumluluğunun olmadığı boşanmalarda, yargıç boşanmaya olur veriyorsa bu durumda kadının hakları üzerinde durulmalı, kadın mağdur edilmemelidir. Celal Nuri'ye göre böyle bir durumda mehir ve düğünde takılan takı ve paralar kadın hakkını korumak için yeterli değildir. Hâkim bu gibi işlerde, bir ölçüde zarar-zıyan dengesine de karar verebilir. İleri'ye göre boşanma konusu bir düzen altına girerse evlilikteki şüpheler giderilir. Ailenin temeli bir kat daha güçlendirilmiş olur. Bir genç evleneceği zaman iyi düşünür. Oysa şimdi, gençler boşanma kolay olduğundan ve boşanmaktan sakındıran kanunlar da olmadığından evlenirken iyi düşünmemektedir (İleri, 1993: 102).

İleri'ye göre evlenme uzun düşünceler sonucu doğal eğilimle olursa kuşkusuz temeli daha sağlam olur. Bu tür evlilikler ise kolay boşanmaya imkân vermez. Kadın kovma kuralı toplumsal

düzenimizde bir utançtır. Uygar dünyanın hiçbir yerinde buna rastlanmaz. İslamiyet bugünkü durumla bağdaştırılmaz. Bir devletin dayanağı ulus, onun da temeli ailedir. Ailenin daha başka gereçlerle sağlamlaştırılması gerekir. Celal Nuri vakit kaybetmeden dinin buyrukları ve kuralları gereğince bir boşanma ve evlenme yasası yapılması gerektiğini düşünür (İleri, 1993: 103).

4.3.3.13. Çok Eşlilik

Celal Nuri'ye göre bugünkü gereksinimler aileyi zorunlu bir kurum durumuna koymaktadır; aile kurumu ancak tek eşlilik yöntemi ile gelişebilir. Uygarlık ilerledikçe tek eşlilik kurumu ilerlemiştir. İlkel toplulukların hemen hepsinde bazen şartlardan kaynaklı bazense keyfi olarak çok eşlilik yöntemi yürürlükteydi. Her nerede biraz düzen olmuşsa orada aile düşüncesi ve dolayısıyla tek kadınla evlenme yöntemi yerleşmeye başlamıştır. Türk toplumunda da böyle olduğunu belirtir Celal Nuri. Bir yandan geçimin daralması, eskiden olduğu gibi harem daireleri yürütülememesi; diğer yandan erkeklerde görülen uyanış, duyarlılık, kadınların bir ölçüde erginlik düzeyine ulaşmaları, kişiliklerini tanımaları, çok eşlilik yöntemini bizde kaldırmıştır. Tek tük iki eşli durumlarla karşılaşılıyorsa da bunlar çok seyrek durumlardır. Özetle çok kadınla evlenmek gelenek ve göreneklerimizden çıkmaktadır. Kapatma almak (nikahsız eş) da bir ölçüde bırakılmıştır. Çok eşliliğin yaşandığı bir evde kadınların kişilikleri ve değerleri yoktur. Çekişmeler sürekli. Çocuklar çok olduğu için bakılamamaktadır. Çocuklar sürekli bir kavga ve gürültü içerisinde büyümekte bu da sağlıklı bireylerin yetişmesine engel olmaktadır. Sağlıklı bir toplum yapısı için de sağlıklı bireyler yetişmesi en gerekli durumlardan biridir (İleri, 1993: 90).

İleri'ye göre çok eşlilikte kadın, kocasını yeterince sevmez. Koca da karısına tek yaşam arkadaşı gözüyle bakmaz. Kıskançlık büyük düşmanlıklara ve kötülüklere sebep olur. Yüzyıllardan beri karı-koca ilişkilerinde kıskançlık var olmuştur. Bu duygu öylesine kuvvetlidir ki yasalar suçüstü durumda evlilik dışı ilişki kuran kadının öldürülmesini uygun görmüştür. Bu özellik insan doğasından kolay kolay silinemez. Kocasını başka bir kadınla ilişki içerisinde gören kadın çok büyük bir hayal kırıklığına uğrar. Yaşam sürekli bir acı niteliği kazanır (İleri, 1993: 91).

Celal Nuri'ye göre eskiden kadınlar daha bilgisiz ve sosyal ortamlardan daha uzak olduklarından belki çok eşlilikte birkaç kadın arasında adaleti korumak olanaklıydı. Fakat şimdiki kadınlar bir ölçüde düzeylerini yükseltip kişiliklerini anlamışlardır. Günümüzde çok eşlilikte kadınlar arasında adalet ve dengenin korunması imkan dışıdır. Celal Nuri'ye göre İslamiyet, genel kanının tersine olarak tam bir kesinlikle söyleriz ki çok eşliliğe engeldir. Bu konudaki kuralları eski dönem âlimleri kötü yorumlamışlardır. Celal Nuri konuyla ilgili düşüncelerini şöyle açıklamaktadır: *“İslam'dan önce Hicaz'da kadınların durumu çok kötüydü. Kadınlar geçici mal, hayvan, cinsel isteği giderme aracı sayılırdı. Bir insan istediği sayıda kadın alabilirdi. İslamiyet, çıkışıyla beraber çok büyük bir devrim yaptı. Bu yolları birdenbire kaldırdı ve asıl olarak tek kadın ilkesini koydu. Ama bu yolun yerleşmesi için bir geçiş dönemine ihtiyaç vardı. Onun için İslam dini istemeye istemeye kimi olurlar verdi. Ama dinin kök kaynakları iyice incelenirse görülecektir ki bu olurlardan yararlanmak güç, dahası olanaksızdır.”* (İleri, 1993: 91-92).

İslam'ı yüceltip değerini bilerek daha iyi incelememiz gerektiğini vurgulayan İleri, Nisa suresinin 3. ayetinde bilgisizlik dönemindeki sınırsız sayıda kadın alma yolunun kaldırıldığını ve kadın sayısına sınır olmak üzere dört sayısı gösterildiğini belirtir. Ama emir niteliğinde olan Tanrı sözü adaleti buyurmaktadır. Bu emirden açıkça anlaşılıyor ki eşler arasındaki adaleti korumak

mümkün olmadığından, bir kadın ile yetinmek tavsiye edilmiştir. Dahası, kimileri bir kadın almaktan bile engellenmiştir. Zamanın durumuna ve çağın gereksinimlerine bakarsak, bugün adaletin korunamayacağını görürüz. Bunun gibi tek eşlilik, kamu düzeninin ve genel yararın gereğidir. Çünkü bu durum, aile düşüncesini, aile de ulus düşüncesini güçlendirir. Yine Nisa suresinin 129. ayeti aynı tanrısal buyrukları pekiştirmektedir. Kur'an buyruğundan açıkça anlaşılıyor ki adalet insan gücünün üzerindedir; bundan dolayı çok eşlilik neredeyse imkansızdır. Celal Nuri'nin aktardığına göre Mısır bilginlerinden merhum Kasım Emin Bey diyor ki, *"bu Kur'an buyruklarının görkemi önünde, adalet Tanrı buyruğu gereği bunca güçlü olarak konulmasına karşın, kim kendinde adaleti koruyabilecek yürek gücünü görebilir ve birden çok kadın alır?"* (İleri, 1993: 93).

Celal Nuri'ye göre çok eşlilik eski çağlara, insanın ilkel dönemlerine aittir. İslam bunu çok zor görür hatta yasaklama ölçüsünde kısıtlar. 1300 yıl sonra ise huylar tamamen değişmiştir. Aile temelleri günümüz toplumunu ortaya çıkarmıştır. Bundan dolayı çok eşliliği Müslümanlar arasında yasaklamakta kamu yararı vardır. Süregelen keyfi çok eşlilik, Müslümanları gülünç bir duruma getirmiştir. İslamiyet'in sağlıklı kuralları kadının konumunu yükseltmiş çok eşliliği yasaklarcasına kötü görmüştür. Bilgisizliğin ve baskıcılığın süregelmesi, bizleri yabancılara karşı şaşırtıcı bir durumda göstermekte, bu yöntemlerden dolayı, ilkel değilse de barbar konuma düşürmektedir. Öyle ki Frenk bilginlerinden biri çok eşliliği aramızda öylesine yerleşmiş görüyor ki bunu İslamiyet'in koşullarından biri saymaktadır. Celal Nuri'nin aktardığına göre Victor Hugo, müftü efendiyi kızgın durumda gösterirken: *"Haydi, yalnız bir karısı olan şu gâvurları öldürünüz!"* diye şaşırtıcı buyruklar verdirmektedir (İleri, 1993: 95).

İleri'ye göre İslam dini kadını yücelterek gelecekte güzel bir insanlık oluşturulması için çok eşliliği yasaklayan kurallar koyduğu halde, sapıklıkların süregelmesi ile İslam dünyasında kadının aldığı durum, İslam'ın uygarlığa engel olduğu kanısına yol açmıştır. İslam'ın çok eşliliğe müsaade etmesiyle birlikte uygarlıkla ters düşeceğine dair eleştirilere karşılık olarak Celal Nuri sözle yanıt verilmemesi gerektiğini, yöntemlerimizi İslam'ın eski temellerine dayandırıp düzelterek eylemle karşılık verilmesi gerektiğini vurgular. Ve bu karşılığın da ancak çağın gereksinimlerini anlamış bilginlerin çabası ve görüş geliştirmeleriyle olacağını belirtmektedir. İleri, bu konuda din adamlarından bir yenileşme sesi beklemektedir. Onların yenilikçiliğinin toplum için gerekli olduğunu iddia etmektedir. Bu konuda Peygamber'in ilkelerine başvurmaları gerektiğini ve bu duruma karşı ayaklanmaları gerektiğini şiddetle savunmaktadır (İleri, 1993: 96).

4.3.4. Devlet Ahlakı

"Çöküşümüzün en büyük sebebi durumumuzu eleştirmekten, tesbit etmekten kaçınmamızdır." diyen Celal Nuri ahlakın gerilemesini ikiye ayırır.

1. Toplum ahlakının gerilemesi
2. Bireysel ahlakın gerilemesi

Celal Nuri'ye göre halkın ahlakının gerilemesi Osmanlı devletinin hükümlerinin kapanmasından sonra başlamıştır. Yeniçeriler bu konuda oldukça etkindir. Devlet oligarşi elinde kalmıştır. Din üzerine hükümeti bina etmek Osmanlı toplumunda esas bir nokta olmamıştır. Osmanlı toplumunda bir yorgunluk uyuşukluk ve gerginlik oluşmuştur. Asıl maksat ganimet elde etmek olduğundan, hükümet fikri pek de önemsenmemiştir. Hem üst düzey hem de halktan kişiler geçinmek için meşru yollar bulamayınca liderlerin mallarına göz dikmişlerdir. Saltanat tahtı türlü

entrikalara maruz kalmıştır. İşte bu entrikalardan dolayı sık sık vezirler öldürülmüş, padişahlar tahttan indirilmeye veya katledilmeye çalışılmıştır (İleri, 1916: 114-116).

Celal Nuri Avrupa'nın yoran rekabeti yüzünden imkan bulamayan insanların hükümet kapısında çareyi bulduklarını, entrikaların, casuslukların, birbirini çekememenin hep bundan kaynaklandığını düşünmektedir. Ona göre 2. Abdulhamid devrinde rağbet gören casusluk, gerilemenin sebeplerinden biridir. Meşrutiyetten sonra ortaya çıkan şahsiyet kavgaları da casusluğun neticeleridir. *"Bu hastalık gözükmez, içten içe insanı mahveder"* diye belirten Celal Nuri, Abdulhamid devrinde gizli olan bu hastalığın Meşrutiyet'ten sonra aleni bir Batı hastalığı gibi patlak verdiğini belirtmektedir. Politikanın; yalan, entrika, riya gibi daha birçok gizli kapaklı şeyleri içinde barındırdığını vurgulayan düşünür, *"Eğer millet veya milletin yüksek tabakası en yüksek tabakası politikaya dahil olurlarsa millette ahlak da seciye de kalmaz."* ifadelerine yer vermektedir (İleri, 1916: 119).

Celal Nuri genel ahlakın bozukluğunun kişi ahlakının da bozulmasına tesir ettiğini belirtirken; genel ahlak ve kişi ahlakının gerilemesine de devletin oluşum tarzının etki ettiğini savunmaktadır. Ona göre parasızlık her kötülüğü oluşturduğu gibi ahlaksızlığı da ileriye götürmüştür. Amaçlara giden yolda mahrumiyet namusa engel olmuş, öncesinde din, Osmanlı toplumunun ahlakını temin ederken sonraları bu hususta dikkatsizlik başlamış ve ulemanın dahi ahlakını geriletmiştir. Vatan evladı yetiştiren okullarda da ahlak meselesi akla gelmemiş, mekteplerde amaç sadece ders öğretimi olmuştur (İleri, 1916: 120).

Celal Nuri asayişin olmamasının ahlakın gerilemesinin en büyük delillerinden ve en büyük sebeplerinden biri olarak görmektedir. Mesela rüşvetin ülkemizde normal olduğunu, küçük memurların da büyüklerin de rüşvet sebebiyle ahlaklarının ne kadar bozulduğunun ortada olduğunu belirtmektedir. Bunun en canlı örneğinin, öğrenciler olduğunu, onların bile diplomalarını alırken bir işe girebilmek için amirini nasıl mutlu edeceklerini düşünmeleridir. Ona göre ahlakı arındırmak halkın meşru yollarla para kazanması ile olabilir. Dolayısıyla ahlaki açıdan yükselme bir dereceye kadar servetçe yükselmenize bağlıdır. Ahlakın düzelmesi umumi ahlakın düzelmesiyle olur. Halk hükümeti mutlak hakim olarak görmelidir. Devlet hukuku herkes için geçerli olmalıdır. Hükümetin bütçede tevazuyu sağlaması gerektiğini belirten Celal Nuri, eğer hükümet tevazu içinde harcamalar yaparsa düzeni sağlamakta sözünü geçirmekte sıkıntı yaşar diye devletin gereksiz harcamalarını savunanlara şöyle cevap verir: *"Hükümetin amacı bunların üstünde olmalıdır. Hükümet diğerinin malına göz dikecek derecede ahlaksız olursa fertlerden iyi ahlak nasıl beklenir?"* (İleri, 1916: 123-124).

Celal Nuri Devlet ahlakını da aşağıda ifade edildiği gibi 5 başlık altında ifade etmiştir. Bunlar;

- 1- Memur Ahlakı
- 2- Türk Milletinin Ahlakı
- 3- Türk Milletinin Gelecek Kaygısı
- 4- Vatan-Millet Sevgisi
- 5- Ordu ve Siyaset Ahlakı

4.3.4.1. Memur Ahlakı

Celal Nuri memlekette seçkin bir sınıf olduğunu söylemekte ve şöyle örneklendirmektedir. Eski Roma’da “Patriçyanlar”, bugün Fransa’da zenginler -zenginliğin nerden geldiği pek önemsenmez-, birçok memlekette asiller olarak “burjuva” denilen esnaf nüfuz sahibidir. Bizim devlet anlayışımızda ise -eski hatamız Avrupa’ya pek benzemediğinden- asilzade, ruhban ve burjuva denilen kesim yoktur. Dolayısıyla devlet hizmetinde olan kişiler seçkin konumdadır (İleri, 1916: 138).

Meseleyi iki açıdan ele alır Celal Nuri;

1. Hükümet idaresi itibariyle
2. Bizzat bağlı olan ve açıkta kalan memurların yaşamları itibariyle

Ona göre memurların sorun çıkarmasının sebebi bütçe ile ilgilidir, devlet memurlarla ilgili düzenleyici bir kanun getirmelidir Devlet, memurundan işini tam ve kanununa uygun yapmasını ister. Bunu özellikle Celal Nuri yaşadığı dönemi kastederek bu dönemde hem halk hem hükümetin memurdan beklentisinin arttığını söylemektedir. Fakat buna rağmen memurlar kanununun düzensiz ve eksik olması işlerin bozulmasına sebep olmaktadır. Ülkemizde İtalyanların memurlar kanunu bir ara Türkçe’ye tercüme edilmiş ve memurlara uygulanmaya çalışılmıştır. Fakat savaşın olmasıyla geleceğe bırakılmıştır (İleri, 1916: 139).

Çok sayıda gereksiz memurumuz vardır diye belirten Celal Nuri *“İşlerden daha çok memur sayımız var ve ayrıca memurlarımızın ihtisası eksiktir. Memurlarımız işinden çok ailesi ve nefsiyle meşguldür. Bu durum ruhsal problemleri oluşturuyor. Azim, irade ve dayanıklılık kalmıyor veya azalıyor. Bir memurlar kanunu şarttır. Bu kadar çok memur ne iş yapacak? Uzun müddet devlette çalışmış olanlar ne yapacaklar? Hali ne olacak? Tazminat verilmesi bir işe yaramadı. Emekli olanlar aldıkları paraları israf etti. Emekli edilmezlerse iş gücü açısından yorgun bu kişiler ne iş yapacaklardır? İşte bu ve buna benzer birçok mesele hal edilmek için beklemektedir. Bir ıslahat programı tanzim ve tatbik edilmelidir.”* diyerek eleştirilerini dile getirmektedir (İleri, 1916: 144).

Ahlakın nasıl doğduğu ve değiştiğiyle ilgili Celal Nuri, idare şekillerinin de toplum ahlakını çok etkilendiğinden bahseder. Zulüm ve mutlakiyet ile idare olunan yerlerdeki halkın ahlak itibariyle pek düşük olduğunu, bu gibi toplumlarda hafilik, entrika, dedikodu, yalakalık, başkasının malına göz dikme gibi durumların doğal olarak fazlaca görüleceğini ön görmektedir. Oysa hükümet özgürlüğe ne derece önem verirse bahsi geçen durumlar o derece azalacaktır. Bizim ise miras ahlakına konduğumuzu, mazimizin bize darmadağın bir miras bıraktığı tespitinde bulunmaktadır. Böylesi bir durum için gelip geçici çözümlerin değil kalıcı kanunların çıkartılmasının gerekli olduğunu vurgulamaktadır (İleri, 1916: 147-149).

Celal Nuri’ye göre memur sınıfı en seçkin sınıftır. Devletin göreceği iyilik de fenalık da onlardan gelebilir. Devlet nasıl ordusunu gençleştirdiyse memur sınıfını da gençleştirmelidir. Memur sınıfı en az ordu kadar önemlidir. En başta yönetim el değiştirmelidir. Eski tas eski hamam gidilirse ülkenin geleceği tehlikededir. Ve Celal Nuri *“değişimde ifrata kaçmıyoruz tam tersi dürüst bir şekilde icraatta bulunulmasından yanayız”* diyerek tepkileri öngörüp peşinen cevap vermektedir (İleri, 1916: 150).

Hazine hizmetinde yolsuzluk yapıp, gözönünde çok iyi çalışan ve devlet hizmetine geçtikten sonra ahlakını bozanların çok fazla olduğunu belirten düşünür, çözümün ise sadece sıkı bir disiplin olduğunu söylemektedir. Celal Nuri sert bir dille bu durumu şu şekilde ifade eder: *“Bir kangrenin tedavisi ancak o kısmı kesmekle olur. Devlete bir neşter lazımdır. Sadece geçmişten*

gelen memurlar değil yeni yetişenlerden de yolsuzluk yapanlar pek çoktur. Temizlik yapılmalıdır. Tek sorun var olanı temizlemek değil, en büyük sorunlardan biri de bizde ciddi anlamda donanımlı insanın az yetişmesidir.” (İleri, 1916: 153).

2. Abdulhamid devrinde daha iyi olan donanımlı insan yetiştirmenin daha sonraları azaldığını söyleyen Celal Nuri *İlel-i Ahlakıyemiz* adlı eserinde devlet büyüklerine seslenerek “adam” yetiştirilmesini istemektedir. Sadece bununla kalmaz ve halka da seslenir. “*Sadece kendi kesemizi değil, devletimiz, memleketimizin kurtuluşu için de çalışalım der. Gelecek bugün elimizdedir. İstersek ona bugün şekil verebiliriz. Fakat yarın iş değişecektir. Çalışalım, çabalayalım ve ‘Türk’ün aklı sonradan başına gelir.’ ifadesini faaliyetlerimizle yalanlayalım.*” demektedir (İleri, 1916: 154).

Vatan ve milletten faydalanmamızın derecesini şu örnekle açıklar Celal Nuri. “*Deve kuşuna şu yükü yüklen demişler, ben kuşum deve değilim cevabını vermiş. Vatan ve milletten faydalanma konusunda çok yetenekliyiz. Sözde bizden vatanperveri yoktur. Fakat vatan için fedakarlığa gelince yan çizeriz. Devleti bir çiftlik kendimizi de çiftliğin efendisi olarak görürüz. Bize faydası oldukça var olsun, bir sene bile kar elde edemediğimizde derhal aleyhine döneriz.*” (İleri, 1916: 87).

Celal Nuri’ye göre her şeyi adeta sadece kendi menfaatimiz için görmekteyiz. Modern görevlerimizin ne olduğunu kesinlikle bilmediğimizi üstelik bunları halkın da öğretmenlerin de hükümetin de bilmediğini belirtir. Farklı ifadeler kullansalar da çoğu insan hükümeti aynı şekilde tarif eder. “*Hükümet kullarına maaş veren nimettir.*” Yalnız bu maaş bir karşılık olarak istenmez. Bir sadaka olarak istenir ve verilir. Bu sebebe bağlı olarak ahlaki görevlerden kaçırız. Gençlerimiz askerden kaçır, asker kaçığıdır. Vatanın kutsallığı fikri zihnimizde ve kalbimizde yer edinmemiştir ki fedakarlık yapılabilsin. Eğer böyle bir fikrimiz olsa hissiyatımız yükselebilir, ufak tefek ahlaksızlıklara tenezzül etmeyiz. Bu olasılık bizim amaçlarımızı çok şahsileştirir, maddileştirir. Her fırsatta askerden kaçırız, bakkal çırakları medreseye kaydolur ki askere gitmesin, kalem efendileri bile kaydolur ki askerlikten kaçabilsinler. Askere, askerliğe karşı bu uzaklaşma görenleri de etkiler haliyle gençlerin kalbi gevşer, devlet, vatan fikri azalır (İleri, 1916: 89).

Ülkede kaç vakıf yapıldığını, hatırı sayılır insanların kaç hayır kurumu oluşturduğunu, kaç hastane, okul tesis edildiğini soran Celal Nuri cevaben “*paramız yok!*” ifadesini alacağımızı bilir. “*Yalılar idare etmek, davetlere katılmak ve vermek için para var ama...*” diyerek “*para yok!*” ifadesini çürütür. Ayrıca bu işlerin çok parayla değil az da olsa sürekli olan yardımlarla olacağını belirtir. İleri, Ermeni mektepler yararına balolar düzenlendiğini ve halkın da bu balolara sadece Rum kadınların güzelliklerini görmek için gittiklerini iddia eder. İnsanların muharebe sonrası rahatlıklarını düşündüklerini ve muharebenin bir an önce bitmesini istediklerini vurgulayan Celal Nuri, vatanın bölünmesinden sonra hiçbir rahatlığın kalmayacağını da sözlerine ekler. Bunu bile düşünmediklerinden dem vurur. Azınlıkların da aynı şekilde savaştan dolayı sadece kendilerini düşündüklerini, birlik olmak yerine kendilerini kurtarma çabasıyla ayrılık çıkardıklarını belirtir. Vatanı bilerek ve severek koruyacak olursak hem ordu hem de diğer kurumdakilerin işlerini severek yapacağını savunur (İleri, 1916: 91-93).

4.3.4.2. Türk Milletinin Ahlakı

Celal Nuri her milletin kendine göre bir ahlak üslubu olduğunu, yiğitlik ve kahramanlığın bir dönem ülkemizde pek itibar gördüğünü, ülke refaha ulaşınca Türk ailesinin gevşemeye başladığını ve dini tekelinde bulundurdıklarını sanan, dini kendi menfaatleri için kullanan bazı kişi ve grupların meydana geldiğini belirtmektedir. Bu durumda İslam esasları eskisinden daha fazla dikkate alınmıştır. Türkler eskiden de dindardı fakat asıl dindarlık Osmanlı ile başlamıştır. İleri'ye göre devlet güçlendikçe ahlaktan uzaklaşmalar, ufacık bir menfaat için sarayın etrafında rezaletler ve dolaplar çevrilmiştir. Bu heva ve hevesten dolayı şiraze kopmuş ve her geçen gün ahlakımız, örf, adet, hassasiyetlerimiz ve hatta yemek pişirmemiz bile kötüleşmiştir (İleri, 1916: 59).

Nasıl ki ecdadımızın kendine has kıyafetleri, kendilerini belli edecek elbiseleri varsa kendine has orijinal ahlak özellikleri de vardır. Gitgide kıyafetler terk edilmiş, kültürümüze ait değerler bırakılmıştır. Batı taklit edilmeye başlanmıştır. Her alana sirayet eden ahlaksızlık tüccarlar arasında da yayılmış, bu durumda bütün adetlerimiz karışmıştır. Eskiden tamamen kopamayıp, yeniyi de olgunlukla karşılayamadığımız için bocalamalar baş göstermiştir. İleri'ye göre kadınlarımız Avrupa'ya ait malzemeleri almışlar, sosyeteye çıkmadıkları halde dekolte yaparken öte yandan çarşaf, feracer, peçeler yine de devam ettirilmiştir. Erkeklerde de durum pek farklı değildir. Onlar da Avrupa kıyafetlerini kabul etmekte hızlı davranmış olsalar da feslerini çıkarmamışlardır. Bu da her hususta olduğu gibi garip bir hal ve görüntü oluşturmuştur (İleri, 1916: 63).

Celal Nuri kafası karışık ve boşlukta olan her millette dedikodunun olduğunu fakat bizde bu durumun milli bir iz halini aldığını söylemektedir. Devlet dairelerinden söz eden Celal Nuri bu memurların oldukça yavaş, isteksiz ve tembel olduğunu vurgulamaktadır. *“Bunca isteksizliğe ve iş görememezliğe rağmen geçinebilmek ihtimali insanı mürted bile eder. Tüm kabiliyetleri söndürür. Haliyle ahlaksızlık başlar.”* -kendi devrini kastederek- *“bizde bu devirde milli ahlak yerine milli ahlaksızlık vardır”* der (İleri, 1916: 66).

Celal Nuri'ye göre ülkemizdeki memuriyet çalışmak için bir vesile değil aylık almak, terfi etmek için bir çaredir. Dolayısıyla amire karşı daima bir dalkavukluk içinde olduğumuzu fakat o amirin aleyhinde bulunmak şartıyla bir dolap çevirmek mümkün ise bunda tereddüt etmediğimiz tespitinde bulunmaktadır. Celal Nuri, eskiden hafiyeliğin kabul gören bir şey olmadığını belirtirken bu durumun normal kabul edilmesine geçmiş hükümdarların, hafiyeliği beğenilmeyen bir hareket olmaktan çıkarıp gizli görev olarak adlandırınca geçmişten bildiğimiz, getirdiğimiz birçok faziletin üzerine sünger çekildiğini belirtir. Esas olan durumlarımızı, kurallarımızı unuttuğumuzdan ahlakımız bir dayanak noktası bulamamıştır (İleri, 1916: 67).

İster meşrutiyet ister mutlakiyet veya esarete, hangi durumda olursak olalım bu gevşek ahlakımız sayesinde halimizin tekrar edeceğini belirten yazar milletin ahlakını kaybettiğini sadece halkın değil elit kesimin de aynı halde olduğunu vurgular. Celal Nuri Meşrutiyetin ilanına kadar eski terbiye ve adabın devam ettiğini savunur. Meşrutiyetle beraber ona göre paşaların karga tulumba edilmesiyle terbiye bozulmuştur. Bu demek oluyor ki eski terbiye de kat'i esaslar üzerine kurulmamış, kelimeler bu ahlaksızlıktan etkilenmiş ve önemlerini kaybetmişlerdir. Namussuz, edepsiz, rezil gibi kötü algılanan kelimeler “köftehor seni gidi!” gibi kelimelerle yer değiştirmiştir (İleri, 1916: 67).

Celal Nuri ahlakımızın, terbiyemizin hatta adetlerimizin istikrarsız olduğunu, adeta bir bukalemun gibi değişken olduğunu belirterek bir dayanak noktası, bir temel aramazsak akıntıya kapılacağımızı ifade eder. İleri, ahlaksızlıktan kurtulmak için çeşitli çözümler dile getirmektedir. Bunlardan biri tarihimizdeki bazı kısımları unutmaktır. Devlette sözü geçen birilerinin halkı çalışmaya sevk etmesi saraylardan, bab-ı alilerden uzak memleketin her köşesini kolonize etmek bu çözümlerinden biridir. Diğer bir çözüm ise Osmanlı Cemiyeti içinde yeni ve farklı bir cemiyet tesis edilmesidir. Tümünden değişikliğe ihtiyaç duyulduğunu vurgular (İleri, 1916: 17).

Celal Nuri görgü kurallarının memleketimizde zayıf olduğunu söyler. Toplum bu yönden oldukça eleştiren yazar, muhabbet etmeyi dahi bilmediğimizi vurgular. Hastalıkları tedavi etmektense onların ortaya çıkmasına engel olmak, meydan vermemek önemlidir. İleri'ye göre toplumun bu hastalığına tedbiri bırakın, ilaç bile bulamamaktayız (İleri, 1916: 48).

4.3.4.3. Türk Milletinin Gelecek Kaygısı

Filozof ne iyimserdir ne kötümserdir, filozoflar halkı bir amaca yönlendirmelidir. Maksadını bilen kişi daha istekli çalışır. Celal Nuri her kişinin bir amacının olması gerektiğini, halkın da bir ülkü birliği içinde olması gerektiğini vurgular. Bu ülkü birliği içinde atılan adımlarda ise karamsar bir şekilde değil iyimser bir duyguyla hareket edilmesi gerektiğini savunur. İleri, söz gelimi bir ordunun hazırlanarak savaşa girdiğini fakat yeneceğine dair ümidini kaybedip karamsarlığa kapıldığını düşünmemizi ister. Böyle bir ordunun alacağı sonucun da tamamen hüsrana olacağını belirtir. Ona göre tıpkı bu durum gibi halkın ahlakı söz konusu olduğunda da iyimserlik tavsiye edilmelidir. Zaten iyimserlik olmayınca insan idaresi de oldukça zordur. Bu özellik gevşedikçe haliyle ahlak da fesada uğrar. İleri'ye göre karamsarlık bir hastalık gibi bütün damarlarımızı sarmıştır. Birçoğumuz geleceğin bizim için çok vahim olduğunu düşünmektedir, gelecek endişesi çoğumuzun ahlakını perişan etmiştir. Celal Nuri halkımızda ümitsizlik hastalığına kapılanların sayısının çok fazla olduğunu hatta bazılarının geleceğe dair ümit var olmalarının ve geleceği iyi görmelerinin toplum tarafından ahmaklık olarak adlandırıldığını belirtmektedir. Bu durum toplum ahlakını ihlal ve ifsad etmiş haliyle bireysel ahlak da perişan olmuştur (İleri, 1916: 68).

Celal Nuri bir gemi batmaya başladığında paniğin ortaya çıkacağını, herkesin kendi derdine düşeceğini, bazılarının da zorbalık ve çapulculuk yaparak sandalları idaresine alacağını, haliyle böyle bir durumda artık hatırın da ahlakın da kalmayacağını belirtirken bu düşüncesine Titanik'i örnek verir. Verdiği bu örnekle İleri, kendimizi batmak üzere olan böyle bir sandal içinde zannettiğimizi belirterek ahlaki sınırlamaların bizde güzel özellikler ortaya çıkarmadığını ifade etmektedir. Ona göre eğer iyimser bir tavrımız olsaydı ahlaki problemleri defedebilirdik. Buna başka milletlerden örnek veren Celal Nuri, Bulgarlar, Rumlar, Rusya ve Avusturya gibi birçok ülke ve millet, çocuklar ve kadınlar da dâhil olmak üzere iyimserdirler, gelecekte emin ve geleceğe iyimser bakmaktadırlar der. Mesela iyimserlik Rumları ticarete sevk etmiştir. Anlamışlardır ki milletin güzel yaşaması için para kazanmak gerekir. Yunanlılar da benzer şekildedir. Neticesi de ortadadır ki bu da Makedonya ve Girit'in Atina tahtına dâhil olmasıdır. Ermeniler de bu gruba dâhildir. Ermeniler de iyimser bir şekilde çalışmaktadırlar. Bu özellik Ermeni halkının gözünü açmış, Avrupa ve Afrika'da ilkellik postunu sırtından atmasına sebep olmuştur. Yani milletlerin hayatlarını temin eden iyimserlik özelliğidir. İleri, bizim milletçe melankoli hastalığına tutulduğumuzu vurgular. İnsanımızın düşünceli, başını kaldırmaz, yüzü

gölmez, telaş ve endişe dolu bir yapıya sahip olduğunu vurgulamıştır. Yine ona göre bizim milletimiz rengi solmuş bir insan gibidir (İleri, 1916: 70).

Birtakım kimseler vardır ki ne denirse densin, hangi iş söylenirse söylensin kolay olsa bile olmaz cevabıyla karşılık verir. Bir işe girişme güçleri felç olmuş, sakata uğramıştır. Çok düşünürler ve hep işin kötü yanlarını düşünmek ve vurgulamak adetleridir, her işe kapalıdırlar. Her yavaş adımında bile bin düşünürler. İleri'ye göre başımıza gelen bunca belaya karşı; idaremizin ihtilali, parasızlığımız, özellikle parasızlığımızdan dolayı Avrupa'ya bağımlılığımız ve karamsarlığımızla bir insan nasıl devlet ve milletin geleceğinden ümit var olabilir? Her gün biraz daha küçülüyoruz ve tükeniyoruz. Civar ülkelerin ağzında her gün etimizden bir parça gömüyoruz. Bu durumda nasıl yaşama imkânı bulabiliriz? Yine İleri, cehaletimizin derecesinin olmadığını ve birbirimizi boğduğumuzu vurgularken bu durumda Avrupa'yla nasıl boy ölçebileceğimizi sorgulamaktadır. Eğer eskiden beri felç olmuş irademizi karamsarlıktan uzak tutabilseydik gelecekteki hakkımızı da korumuş olurduk (İleri, 1916: 73).

Başka örnekler veren Celal Nuri bazı refaha ulaşmış milletlerin eski hallerinin bizim durumumuzdan beter olduğunu iddia eder. Zulüm altında köle gibi çalıştırılan insanlar vardı ve onlar darağacına asılsa bile milletin kurtulma ümidiyle ahlak ve faziletlerini, imanlarını korumuşlardır. Bu insanlar kendilerini milletlerinin kurtulması uğrunda şehit olarak görür, zafere yaklaştıklarını ümit ederlerdi. Bizim ülke idaresinden çıkan milletler de hep bu iyimserlik ve ümitle başarılı olmuşlardır. İyimserlik, ümitvar olmak çok büyük bir kuvvet ve özelliktir. Öyle ki bir orduya aşılandığında her düşmana galip gelir. Bunun tersi olursa da ahlaksızlık, ruhun felç geçirmesi söz konusu olur ki bu da bir milletin kaderini tamamen etkilemektedir (İleri, 1916: 75).

İleri'ye göre tıpkı ordunun idaresi gibi ruhun idaresi de farzdır. Hatta bu ikinci iş birinciden daha önemlidir. Nasıl ki köyünden, kasabasından mehmetçiği üniformasını giydirerek çıkarıp askerlik talim ve terbiyesine tabi tutuyorsak ruhumuzu da içinde kavradığı ümitsizlik ve karamsarlıktan çıkarmak, ona üniforma giydirmek lazım olan talimleri öğretmek gerekir (İleri, 1916: 77).

4.3.4.4. Vatan Millet Sevgisi

Celal Nuri toplumun ahlaksızlığının temel sebeplerinden birinin de vatan-millet sevgisizliğimizin olduğunu vurgular. Trajikomik bir dille, *“vatan-millet sevgisini ölçecek bir termometre olsaydı, bu aletin sıfır derecesini tayin etmek için İstanbul'a getirmemiz yeterli olacaktı”* (İleri, 1916: 50) ifadelerini kullanır. Toplum ahlakı kuvvetli olmadığından, ferdi ahlakın da yeterli derecede bir örnek teşkil edemediğini ve sürekli kargaşa ortamını var ettiğimizi savunur. Vatanın bizde layıkıyla sevilmediğini düşünen yazar, vatana tıpkı kendimize gösterdiğimiz gibi lakayt tavır sergilediğimizi ifade eder. İleri'ye göre vatan millet sevgisi için öncelikle bilinçlenmek şarttır. Oysa maalesef vatan-millet fikri küçüklükten itibaren zihinlere işlenmemektedir (İleri, 1916: 50).

En çok da felsefeden ve akıldan uzak kozmopolitizm, toplumu tahrip eder. Bu yüzden hayatta amaç kalmamış olur. Bu konuda Celal Nuri, Namık Kemal'i örnek verir. Namık Kemal'den evvel vatan fikri hatta kelimesi bile edebiyatımızda pek fazla kullanılmaz. Celal Nuri Vatanperverlik derdine düşen ilk kişi olarak Namık Kemal'i görür ve onu Martin Luther'e benzetir. Vatanın sevilmesi gerektiğini vurgularken ulusumuzun darmadağın olmasının sebebini ise vatan sevgisizliğimizin bir cezası olarak görür. Ona göre vatan kavramıyla ilgili yerleşmiş

fikir ve düşüncelerimiz yoktur, iki kelimeyle hemen her fikrimiz değişir ve dönüşür. Sürekli olarak vatan üzerinde yaşayanlar birbirleriyle kavgaya tutuşmuş vaziyettedirler. Birbiriyle kavga eden gruplar hırsını vatandan almaktadır. Örneğin biri İttihat ve Terakki Cemiyetine darılır, hırsını vatandan alır, vatana hücum eder. İleri'ye göre bu kadar az muhabbetle vatan yaşayamaz (İleri, 1916: 50-51).

Celal Nuri Avrupa, Amerika, Hindistan, Japonya, Çin, İran ve hatta Afrika ülkelerinde dahi vatanseverliğin ülkemizden çok daha fazla olduğunu iddia eder. Söylenen bazı sözlere sinirlenen Celal Nuri *“Madem her yer vatandır. Yaşanılan her zemin vatan haline gelir diyorsunuz o halde kuru gürültü yapmak yerine, yabancılar gelsin ve memleketi teslim edelim.”* (İleri, 1916: 55-56) der. Vatan sevilmediğinden layığıyla korunamamaktadır. Sevilmeyen bir vatanın elimizden çıkıp gitmesi de oldukça normaldir. Her hata affedilebilir ama vatana karşı yapılan bir günahın ve nankörlüğün affı yoktur. Celal Nuri bunun bedeli ise vatani kaybetmektir fikirlerini şiddetle savunur. Bu ağır sözlerden dolayı gelecek eleştirilere peşinen cevap veren Celal Nuri bu vatan sevgisizliğinden dolayı *“Müslümanlar, Türkler, Araplar kesilip biçilirken biz susalım mı, vatani soldurmak mübah da bundan bahsetmek mi haram olsun?”* diye isyan eder. Daha da ileri giderek, *“Vatan aleyhine atıp tutmak caiz olsun da lehine neden yazı yazılmasın?”* diye sorgular (İleri, 1916: 55-56).

Ulemayı da bu konuda hatalı gören Celal Nuri oluşan bu sevgisizlik ve zayıflayan dinin sebeplerini aramak yerine *“filanca şu konuda ne demiş”* araştırmasına kendilerini kaptırdıklarını ve oradan çıkamadıklarını ifade eder. Vatan ulemadan şikâyetçidir diye düşünen Celal Nuri her memlekette milletin düzenini sağlayacak mevkiye bulunan ulemanın, bizim memleketimizde geçmişe takılı kaldığını ve ne yazık ki onda bile sebat edemediğini belirtmektedir. Dinin bozulmasıyla vatan, millet, cemiyet fikirleri de sönmüştür. Siyaset ve toplum ahlakı da bozulunca işte böyle bir keşmekeş devri açılmıştır. İleri'ye göre ahlakımızın süratle tedavisine muhtacız (İleri, 1916: 57).

Celal Nuri bir öğretmenin kitabında geçen şu satırları, kendi kitabında naklederek çok güzel bir örnek verir: *“Doğulular, bazen üstün bir gayret ve heyecan gösterir, iyi bir eser ve askeri başarı meydana gelir. Fakat bu devam etmez. Çünkü Doğulularda devamlılık yoktur. İlk heyecan geçtikten sonra makine durur. Nitekim Asya'dan gelen cihangirlerin icraatları hep bu şekilde olmuştur.”* (İleri, 1916: 155).

Celal Nuri'ye göre bizim muhteşem arızalarımızdan biri de sadece tehlikeyi görmektir. Bir tehlikeyi görür görmez coşup heyecana gelip birçok şey yaparız. Coşan ve heyecanlanan ruhumuz kalbimize sığmaz. Fakat ertesi gün sarhoşluktan sonra oluşan bir hale bürünürüz. Dolayısıyla resmi girişten sonraki aşamalar hemen önemini kaybeder. Bu zihniyet ile biz birçok şey yaptık. Bu karışıklık ve zor durumlarda yapılan ve yapılabilen şeylerle övünebiliriz. Fakat milli savunma her zaman top ve tüfekle olmaz. Bu yeterli değildir. İleri'ye göre eğer güzel işleri devamlı yapan bir özelliğe sahip olsaydık, milli savunmamız için yapmamız gerekenleri yapmakla beraber biraz daha derin düşünür, geleceğe daha iyi atılmış olurduk. Belki semeresini bugün değil yarın belki de öbür gün göreceğiz. Ancak böylelikle bizim değil ama torunlarımızın idrak edeceği uzun vadeli işlere girişmiş olacağız (İleri, 1916: 156).

Celal Nuri bize istikrarlı olma konusunda nasihat vererek şöyle demektedir: *“Tarihimizi tekrar okumak külfetine katlanınız. Göreceksiniz ki her tehlikenin her musibetin sebebinin askeri düzene bağlamışız. Yenilen sadece askerdir zannına kapılmışız. Hâlbuki milleti yetiştirmek pek*

de akla gelmemiş. Bu durum milli savunma için yeterli değildir. Zavallı millet zavallı vatan kesin hedefini bulamadı. Türk ve Müslüman terbiyesi yerleşemedi. Amacımız anlaşılıyor mu? Milletın terbiyesi meselesini kurcalamak istiyoruz. Memleketimizde en büyük programsızlık halkın terbiyesinde görülmektedir. Belki birçok şey hakkında bir programımız vardır. Fakat en kararsız kaldığımız alan halkın terbiye ve eğitimidir.” (İleri, 1916: 157).

İleri’ye göre okullarımızda da düzensizlik mevcuttur ve bu durum da yabancı kuruluşların ekmeğine yağ sürmektedir. Yabancı okullar yerli çocukların parasıyla idare ederek zengin olmaktadır. Ona göre biz hem paramızı veriyor hem de bunun karşılığında milli duygularımızdan ve vatanımızdan feragat ediyoruz. Oysa bunun yerine Müslüman ve Türk çocuklarının yabancı okullarda yaptıkları icraatlar ile mükemmel bir öğretim planlaması yapılabilirdi. Biz bunun milletimiz için ne kadar önemli olduğunu henüz düşünmemiş, meseleyi etraflıca incelemeyi akıl edememiştir. İleri, bu konunun önemle ele alınmasını gerekli görmektedir. Celal Nuri: *“Misyoner okullarından çıkanların Roma Katoliği ve Anglikan olduklarını bilmekteyiz. Ohuyorlar fakat bizim istediğimiz gibi coşan ve heyecanlanan bir milliyete sahip olamıyorlar. Burada bir değerlendirme yapalım: Yabancı eğitim kurumlarından çıkanlar içinde aklını kullananlar vardır. Bunlar oradaki lakaytlığı gören, olan biteni algılayarak belki çoğu kişiden daha vatanseverlerdir. Fakat acaba bunların sayısı kaçtır?”* diyerek bizlere de üzerinde düşünmemiz gereken önemli bir soru yöneltir (İleri, 1916: 158).

Avrupa okullarından çıkanların, ziyan olmasalar bile vatan için bir kayıp olduğunu düşünen İleri, İngiliz veya Alman kültürlerinin hayranı olan bu kişilerde bir dereceye kadar bulundukları ortama aidiyet duygusu olduğunu belirtir. Enternasyonalizm değil kozmopolitizm olanca şiddetle kendilerini kuşatmaktadır. Herkesin bildiği üzere öğretim ve okuldan maksat, sadece ezber ve okutmak değil, eğitim ve terbiye de gereklidir. Eğitim ve öğretim bir arada olursa ancak o zaman güzel bir sonuca ulaşılır. Şu hedefi iyice zihinlere kazımak gerekir. Bu açıdan bakıldığında yabancı eğitim kurumları bizim evlatlarımıza tam bir terbiye verememiştir. Belki bilgi bu okullardan alınmıştır ama hissiyat ve terbiye asla verilememiştir. Daha ileri giderek diyelim ki terbiye edilmek şöyle dursun; aksine zarar verilmiştir. Fakat vatanımıza özellikle şu zamanlarda lazım olan şey kişilerin terbiye edilmesi ve eğitilmesidir. Şark meselesi denilen konular doğduğundan beri biz millet terbiyesi, vatan esasları, askeriye konularıyla birlikte eğitimi de ele alsaydık herhalde bugün daha da ilerlemiş olurduk. Bu konuların ihmalinden dolayı amaçlarımız milli terbiye konusunda oldukça lakayt olduğu için örtülü bir halde bulunmaktadır. Bunun sonucu olarak da İleri, başka memleketlerde tahammül edilemeyecek şeylerin ülkemizde umursanmadığını belirtir (İleri, 1916: 159).

İleri, birçok kişinin yeni başka amaçlar edinmemiz gerektiğini savunmasından dem vurarak böyle bir şeyin mümkün olmadığını iddia etmektedir. Çünkü amaçlar, sonradan tedarik edilecek şeyler değildir, kendiliğinden oluşur ve bunu gerçekleştirmek de millet için elzendir. Ayrıca bu amaç dinde var olduğu için bütün amaçlardan daha gereklidir. Milletın terbiyesi ve vatan sevgisi konusuna karşı ihmalkâr tavrımız bize gerçek amacımızı unutturmaktadır. Bundan dolayı yapılacak şey yeni amaçlar yaratmak değil milli amaçlarımızı uygulayacak eğitim esaslarımızı kabul etmekte daha fazla gecikmemektir. Eğer bu durum devam ederse milli savunma ve donanma cemiyetlerinin uğraşlarından pek de olumlu sonuç alamayız. Vatanımızı, milletimizi görmeye, bilmeye, sevmeye muhtacı. Keza vatan da millet de daha ziyade görülmeye, bilinmeye, sevlmeye muhtaçtır. Elbette korumak ve kazanmak için askeriye ihtiyacı duyulur fakat elde

edilen toprakların muhafazasında milletin topyekûn gayreti ve terbiyesi yoksa korunması mümkün değildir (İleri, 1916: 160).

Gelişmiş milletlerle aynı seviyeye çıkmak için yeni bakış açımızı hazır hale getirmemiz gerektiğini vurgulayan İleri, aslında amacımızın ilim ve toplum değil bir dereceye kadar siyasi olduğunu belirtir. Çünkü memleketimizde görüyoruz ki eğitim eksikliği ve bazı hislerin birtakım kimseler tarafından unutulması tuhaf ve zararlı propagandalara yer vermektedir. Celal Nuri, döneminde Amerika'dan Avrupa'ya doğru ortaya çıkan fikir akımlarının doğrudan alınmasının huzur bozacağını iddia etmiştir. İleri'ye göre Amerika'da Türkler, Araplar, Rumlar kendi kimlikleriyle yaşıyor ve çalışıyorlar. Amerika eski dünyanın geçirdiği milliyet buhranını çoktan geçirmiş, ordu da hürriyet esası üzerine çıkmıştır. Avrupa henüz bu aşamaya gelememiştir. Türk halkı da özgürleşme yolunda adım atmakta fakat bu toplumun her kesimiyle çalışarak olmadıktan sonra hiçbir fayda sağlamayacaktır. Celal Nuri, batıdan ülkemize giren birçok düşüncenin yararları yanında zararlarının daha fazla olduğu düşüncesini savunmaktadır. Özellikle yabancı okulların milleti okuryazar etmekten çok gizli emeller peşinde koştuğunu ve gençleri yanlış yollara sevk ettiğini iddia etmektedir. Bu gençlerin vatan sevgisinden habersiz olduklarını ve yabancıların bizim bu sevgisizliğimizin farkına varınca bu durumun hiç iyi olmayacağını vurgulamaktadır (İleri, 1916: 162).

İleri'ye göre memleketimizin önemli esaslarına kayıtsız kalmamalı, milletimizi bu esaslar hakkında bilinçlendirmeliyiz. Yine İleri'ye göre başımıza gelen felaketlerin sebepleri kimilerine göre millet olarak hatalarımız kimilerine göre ise Batının bütün her şeyini almamamızdır. Ancak Celal Nuri bu problemin tek sebebinin toplum olarak birlik olmamamız olduğunu savunmaktadır. Bu problemin çözümü de vatan sevgisini çoğaltmaktan geçmektedir. Çünkü hayat mücadelesinde başka çare yoktur. Girişte söylediğimizi tekrar edelim; enternasyonalizm tarihi dünya tarihi kadar eskidir. Şöyle ki; milletler birbirleriyle savaşacağına her millet kendini kaldırmak için çabalamalıdır. Bu bir yenilikçi bakış açısidir fakat son nokta değildir. Ancak yenilenmede aşırıya kaçmadan ve acele etmeden itidalli ve yavaş adımlarla ilerlenmelidir (İleri, 1916: 165-167).

4.3.4.5. Ordu ve Siyaset Ahlakı

Son dönem Osmanlı düşünürlerinin ele aldıkları konuların başında gerilemenin nedenleri yer almaktadır. Kurulabilecek en geniş sınırlarda yüzlerce yıl varlığını sürdüren Osmanlı İmparatorluğu XX. yüzyılın başlarında son dönemlerini yaşamaktaydı. Batıda gelişen teknoloji ve takip edilemeyen yenilikler çöküşün nedenlerini oluştursa da bazen gerilemenin nedenleri İslam'da, sosyal nedenlerde ve kültürel yapıda da aranmıştır. Aslında Osmanlı güç odaklarını takip ettiği için değil, dünyayı kendi gücünün etrafında döndürmeyi başarabildiği için güçlüydü. Bilimsel gelişmelerin güçlendirdiği ülkeler aynı zamanda bilimsel yeniliklerde de sürekliliği sağlamalıdır. Aksi takdirde gücünü kaybeder (Erler, 2009: 93).

Celal Nuri Osmanlı ile Avrupa'yı kıyaslarken çöküşün nedeni olarak ahlaktaki gerilemeyi göstermiştir. Genel anlamda ahlaktaki gerilemeyi ele alırken çoğunlukla kurumsal anlamda aksaklıkları tenkit etmektedir. İki kurumu ön plana çıkarmaktadır. Bunlar ordu ve idari yapıdır. Ordunun sadece ganimet için istila yapan bir kurum olduğunu söylemesi tümüyle gerçeği yansıtmamaktadır. Osmanlı fetihleri ve savaşları sadece ganimet için yapılmamıştır. Ortada terör estiren sınırdaş bir devlet ya da ülkenin geleceğini tehdit eden bir siyasi oluşum çoğunlukla savaşa neden olmaktadır. Yani savaş çoğu zaman bir zorunluluktan (Erler, 2009: 93).

Celal Nuri Yeniçeri Ocağının ganimet elde etmek için savaşları körüklediğini, başarı sağlayamadığı zaman da halkın üzerinde baskıyı artırdığını söylemektedir. Yüzeysel bir yaklaşımdır ancak tümüyle yanlış da değildir. Ona göre Osmanlı İdari yapısındaki yozlaşma, sosyal yapıda oluşturduğu olumsuzluklar ile de ilgili ilginç değerlendirmeleri olmuştur. Avrupa ile girilen yarışta başarısız olunması mevcut idari yapı üzerinde baskı yapmakta, idare ise bunun sonucu olarak halk üzerinde dozajı artan bir baskı uygulamaktadır. Avrupa ile girilen yarışta rekabet önemli masraflara neden olmaktadır. Masrafları karşılamak için ise masrafın faturası halka kesilmektedir. Bu durum halk arasında hükümete yaranma ve yakın olma baskıdan kurtulma yolu olarak seçilmiştir. Sosyal yapıda entrika, casusluk, gammadlık, çekememezlik gibi hastalıklar ortaya çıkmıştır. Siyasi çekişmeler politikayı etkilemiş ve bu durum sosyal yapıdaki ahlaki çöküntüyü yoğunlaştırmıştır (Erler, 2009: 92).

Celal Nuri'ye göre politika; yalanı, dolanı, entrikayı, yalakalığı, ikiyüzlülüğü, eğilmeyi, kendi özü ve onurundan fedakarlığı, kuvvete olan bağlılığı, azınlıklara ve düşkünlere düşmanlığı ve birçok gizli kapaklı işleri gerekli kılmaktaydı. Bu değerlendirmede haksız da sayılmazdı. Halkı temsil eden hükümet ve onu oluşturan üyelerin politik anlamda oluşturdukları ahlaki çöküntü bireysel anlamda vatandaşa da sirayet etmiştir (Erler, 2009: 94).

Celal Nuri'de Osmanlı eğitim sisteminde gerçekleştirilen reformlar neticesinde bilimin gelişeceği kanaati hakimdir. Önceleri din eksenli verilen eğitimde ahlak konusu da dikkate alınmaktaydı. Yeni usul dersler veren okullarda ise ahlak, din, töre ve gelenekler göreceli olarak ihmal edildi. Okul açmanın bir hedefi de halka yararlı bireyler yetiştirmek iken bu esas nokta ihmal edildi. *“Sonuç olarak ahlak yoksunu ürünler ortaya çıkmasında kimi suçlamalıyız; bireyi mi yoksa sistemi mi?”* diye sorgulayan yazar cevabı yine kendisi vermektedir. *“Aslında ikisini de suçlamamıza gerek yok. Hata sistemin işlerliğindedir.”* demektedir (Erler, 2009: 95).

4.3.5. Ahlaksızlığı Gidermek İçin Celal Nuri İleri'nin Önerileri: Toplumsal Değişim ve Kalkınmanın Gerekliği

Değişim için Celal Nuri çeşitli milletlerden örnekler verir. Mesela Yahudilerin bazı durumları düzeltmek için halkı ziraate sevk etmesi gibi... Bu değişimi sağlamak ise tamamen devletin görevidir. Ahlakın toplumun alım gücünün artması ile düzeleceğini ve bunun ahlakı muhafaza edeceği fikrini savunur. Yalnız paranın azı da çoğu da özür oluşturur diyen Celal Nuri itidalin toplum için zorunlu olduğunu öne sürer. Fakat toplum olarak bu itidale bir türlü ulaşamadığımızı belirtir. Çalışmaya, para kazanmaya vaktimizi harcarsak ahlaksızlığa vakit bulamayacağımızı belirtir (İleri, 1916: 19).

Celal Nuri ahlak konusunda vaazlar ve nasihatlerin çok olduğunu, ahlak risalelerinin önemsiz olduğunu, asıl ahlakı yerleştirecek olanın ekonomi ile ilgili kitapları olduğunu belirtir. Bu yüzden eski devlet unutulmalı, devlet kapısını halka açmalıdır fikrini savunur. Celal Nuri ahlaksızlığın artış sebepleri arasında hükümdarları da sorumlu tutar. Hükümdarlar bütün serveti himayelerinde tuttuğundan bütün entrika ve dolapların da saltanatın etrafında gerçekleştirilmiş olmasını doğal görür (İleri, 1916: 20).

Genel ahlakın düzeltilmesi için halkın çaba sarfetmesi lazımdır. Osmanlı Devleti ahlakın sağlamlığını tesis etmelidir. Ahlak kurallarının temelleri sağlam olmayınca kişilerin ahlakı da bozulur, haliyle sırasıyla ailede, halkta ve devlette çözümler başlar. Celal Nuri'ye göre ahlak çürümekte, ahlakla alakalı kurallar kişisel menfaatler karşısında hiçe sayılmaktadır. Devlet

kurumlarında çalışanlar bu ahlaki çözülmeyi devletin her alanına taşımaktadır. Dolayısıyla devlet düzeni de ifsada uğramaktadır. Devleti düzeltmek istiyorsak ahlakımızı iyi yönde düzeltmeliyiz fikrini savunan İleri, “*hiçbir devlet yoktur ki fertlerinde ahlaki bozulma olsun da, o devlet hala kemallik derecesini elinde bulundursun*” diyerek çözümün problemin içinde olduğunu vurgular (İleri, 1916: 97).

Celal Nuri devlet ahlak ilişkisini bir formüle döker.

Devlet = Ahlak, Hakkı beka = devlet

Devlet + Ahlak = Beka (devamlılık) ve servet

Celal Nuri’ye göre eğer devlette yapılacak tanzimat ve ıslahatta ahlaki planlayıp sabitlemezsek bu ıslahatta bir başarı sağlanamaz. Bundan dolayı arada tutarsızlık oluşur ve belki de yapılan şeylerden biri diğerine ters düşer. İleri, örneğin eğitim-öğretim için Avrupa’dan eğitimciler getirilse ve gençlerimiz onlara teslim edilse milli hedef ve duygularla değil yabancı eğitim sistemi ve hedeflerinin akırtılması ile yetişen gençlerimiz, ileriki yaşlarda vatan savunması ve vatana hizmet için askerliğe gittiğinde dini terbiye ve milli duyguların aşılandığı bir ordu içinde bulunduğunda daha önce aldığı yabancı düşünce ekollerinin eğitimiyle ordudaki eğitimin farklılığı arasında şaşkınlığa uğrayacağını ve tutarsızlığa düşeceğini belirtmektedir. Diğer taraftan askerlerimiz de dini terbiyeyle ve milli duygularla bir ordu yetiştirse bu ikisi birbirine yaman bir çelişki oluşturur. Meşrutiyetten beri söylediğini ve hep tekrar edeceğini vurgulayan Celal Nuri genel programımızı, sınır hareketlerimiz ve anayasamızın idaresini çizmemiz gerektiği düşüncesindedir. Ona göre devlet kurumlarında mutlaka bir birlik olmalıdır. Meseleyi basitleştirecek olursak gayelerin tekliği diye özetleyebiliriz bu durumu. Devlet, fertlerinin ahlaksızlığı ile bozulmakta, ahlaksızlık ise bütün amaçları söndürmektedir. Bu yüzden ahlak düzeltilmeli ki millet düzelsin, millet terbiye edilmeli ki devlet beka sorunu yaşamassın (İleri, 1916: 98-99).

Bundan dolayı Celal Nuri ahlak kitapları yakılabileceğini ve ahlak dersleri için bütçedeki tahsisatın kesilebileceği önerisinde bulunur. Ona göre bütün dersler, hatta coğrafya, tarih, sarf ve nahiv ve eğlenceler bile aslında hep ahlak dersidir. Ahlak dersini ayrıca koymak oldukça gereksizdir. İleri’ye göre bütün kurumlar ve bu kurumlardaki kişiler topyekün ahlaki ıslah etmek için çalışmalıdır. Edebiyat da vatan fikrini benimsemelidir çünkü edebiyatımızın hizmet ettiği bir yön de yoktur. Halkı uyandıracak olan öğretmen ve askerlerdir. Bunlara da doğru yolu gösterecek olan gerçek edebiyattır. Sanat için sanat yapılabilir fakat biraz da vatan için, din ve millet için edebiyat yapılmalıdır (İleri, 1916: 100).

Celal Nuri milletimizin çoğunun avam ve köylü olduğunu, köylülerin de az bir okul ve askeriyede terbiye edildiğini fakat bunun yeterli olmadığını savunur. Köylü için terbiye edici, dinini öğretici olarak en etkin kişi imamdır. Yabancıların din adamlarından örnek veren Celal Nuri iyi ahlaklı olmasalar da vatan için milli hedefleri insanlara aşılarlar. Her ne kadar 3-5 kuruş için her duayı okuyup, günah çıkarsa da milli hedeflere oldukça vakıf olduklarını ifade eder. İleri’ye göre mahalle imamlarımız bu rolü oynayamamaktadır. Bunun sebebi olarak da onların müracaat edeceği bir ahlak programı, bir milli hat hareketi olmamasını savunur. Oysa köy imamlarını yetiştirmek çok da zor değildir. Bir iki sene içinde dini terbiye ve milli hedefler öğretilir (İleri, 1916: 102).

İleri’ye göre milli gayelerin öğretilmesiyle yeniden bir Türk-Müslüman milleti oluşturulabilir. O zaman insanlar askerlikten kaçmak için türlü türlü bahaneler uydurmazlar.

Batılılara karşı aşağılık kompleksine kapılmaz. Savaştığı zaman bunu bilinçli yapar. Yaralandığında huzurla tekrar toparlanmaya çalışır. Ruhunu teslim ederken küfür ede ede değil güzel bir biçimde ölür. Basit ve pürüzsüz bir biçimde milli değer ve hedefler millete aşılırsa her yerde sürekli istikrarlı bir şekilde bu hissiyat milleti güçlendirir. Ahlak da haliyle bunun bir neticesi olarak doğar. İnsanları doğru, temiz yola davet etmek din ahlakının zorunluluğudur. Din, millet, ahlak, devlet, hükümet topyekün hepsinde bir ıslahat çalışması yapılmalıdır (İleri, 1916: 103).

Kendimizi eleştirmek zor olduğu gibi ahlaksızlığımızı ispat ve tenkit etmek daha da zordur. Celal Nuri, kendi yaptığı eleştirileri bir yabancından duysa *“sinirlenerek ispatlamasını isterdim”* der ve bunun aynen bir kol veya bacak kesmeye benzediğini ifade eder. Ve devamında; *“Bu bir kötülük için yapılıyorsa bir cinayettir. Fakat bir doktor tarafından tedavi maksadıyla yapılıyorsa oldukça normaldir. Ameller niyetlere göredir”* sözlerini sarfeder (İleri, 1916: 105).

Milletin başıbozuk olduğunu ve poliste de millette de disiplin olmadığını belirten Celal Nuri, en büyük problemin de hiçbir bilgisi olmayan kişilerin her konuda konuşması olduğunu savunur. Celal Nuri, milletin ruhunun da ahlakının da bu şekilde düzeltilemeyeceğini belirtir. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ve hükümetinin insanları idare ederken hayaller peşinde değil de gerçekleri gözönüne alarak ilerlemesi gerektiğini savunur. Hareket tarzını kesin çizgilerle belirlemesini tavsiye eder (İleri, 1916: 110-112).

4.3.6. Celal Nuri’ye Göre Gelecek Zamanda Ahlak

Celal Nuri’ye göre ülkemizde din gibi ahlakın da tartışılması uygun görülmemektedir. Eskiler de yeniler de bu konuyla ilgili fikirlerini kaleme almamışlardır. Ona göre gözlerimizin açılabilmesi için dini konuşmakla ahlakımızı da tartışmaya açmalıyız. Muhakeme ve mukayesede bulunmalıyız. Ahlakı çoğu kişi dinin zorunlu bir sonucu olarak kabul eder. Dinde var olan dışında bir ahlakın olmayacağını, olursa da bunun ahlaksızlıktan başka bir şey olmayacağına inanırlar. Ona göre bu inancı terk etmenin zamanı gelmiştir. Zamanın ahlakı, mekan, millet, hükümet, mezhep gibi şeylere bağlı olarak değişir. Celal Nuri bu konuya dair geçmiş milletlerden farklı uygulamalar göstererek, *“tarihte ahlaklı olarak görülen bazı uygulamaların şimdi ne kadar ahlaksız olduğu konuşulmaktadır”* demektedir (İleri, 1916: 125).

İleri’ye göre ahlak, zaruri ve mantıki bir şey değil, değişken, halden hale geçen bir olgudur. Adetler ve zamana etki eden durumlara göre değişir. Burada çok büyük rezalet ve ahlaksızlık sayılabilecek bir takım şeyler başka yerlerde veya başka zamanlarda asla rezalet ve ahlaksızlık olarak görülmecektir. Belki bunlar akıl ve mantık itibarıyla da bir rezillik oluşturmazlar (İleri, 1916: 127).

Ahlak sadece ahiret inancıyla garanti altına alınamaz. Ahiretten bahsetmeyen birçok dinde de ahlaki vaazlar mevcuttur ve bunlara uyulması şarttır. Celal Nuri E.B. Taylor’dan etkilendiğini belirterek din ile ahlakın alakasının olmadığını söyler. Ona göre ahlak bazı insanların zannettiği gibi fitratta mevcut değildir. Öyle olsaydı ahlakı korumak ve uygulamak için toplumlar, dinler ve hükümet de bu kadar sıkıntı çekmezdi. İleri, hatta bazı dinlerin ahlaka zararı bile dokunduğunu ifade etmektedir. Din kardeşliği insanlığa zarar verdiğini, bir takım aşırı istek ve tutkular doğurduğunu ve zaman zaman devlet menfaatlerinin din kardeşliği olgusu yüzünden zarar gördüğünü belirtmektedir. Celal Nuri dinin ahlakı inşa edemediğini, dindar ve ahlaksız olanların çok fazla olduğunu iddia etmekete buna şu örneği vermektedir. Mesela çölde namaza duran

bedeviler yolcuları görünce namazı bırakıp yolcuların önünü keser, paralarını alır ve sonra işlerine devam ederler diye belirtmektedir. Ahlakın geçici gücü topluluk halinde yaşayan insanların ihtiyacıdır. Toplumun ihtiyacına göre ahlak da değişir. Toplumun düzeni, refahı ve gücünün artması için ne gibi bir ahlak gerekliyse işte en doğru ahlak odur (İleri, 1916: 129).

Yukarda da ifade edildiği gibi ahlakın dinden bağımsız olduğunu, ahlakın dine dayandırılmayacağını ifade eden Celal Nuri'ye göre ahlak, dinlerden daha eskidir. Ona göre din vicdani bir ihtiyaçken ahlak toplum için zorunludur. Ahlak kendisine gerekli olan zaman, güzel karakterin temini, medeniyetin, toplumun terbiyesi ve eğitiminin yükselmesinde kullanılır ve ahlak medeniyete adapte edilirse ancak o zaman başarılı olur. Ahlak sadece dinlerin tasarrufunda olursa çürük tahtaya basmış gibi olur. Çünkü çoğu kişi ufak bir menfaati her şeye tercih etmektedir. Halbuki toplumun ihtiyacına göre ahlaki kurallar düzenlenirse başarı sağlanır. Orta Çağ'da Hristiyan aleminde din korkusu çok fazla olmasına rağmen tarihin en büyük ahlaksızlıkları da bu dönemde yaşanmıştır (İleri, 1916: 129).

Dinin Celal Nuri'ye göre ilk vazifesi, toplumun mutluluğunu sağlamak olduğundan, onun gücünü sağlayabilecek nasıl bir ahlak lazımsa onun geçerli kılınması gerekir. Milyonlarca insan, toplum düzenini sağlamak ve korumak için ahlakla işbirliği içinde bulunmaktadır. Bir topluluk yaşayabilmek için iyi ahlaklı olmalıdır. İşte din ahlaka hizmet ederse en büyük rolünü oynamış olur. Havasa göre ahlakın dinen teyidinde pek gerek yoktur, dinden istifade edilmelidir. Din avam açısından topluma büyük hizmet edebilir (İleri, 1916: 130).

Celal Nuri'ye göre ahlak zamanla olgunlaşır çünkü toplum da daima olgunlaşır. Dolayısıyla din ahlaki başkalaşmayı kabul etme, ilerlemeyi sağlamakta zorlanır. Ahlak son sözünü söylemiş gibi kabul edilmelidir. Bütün ahlaklar nüfusun tamamına uygun, gerçeğe yakın olmalı, cemiyetin gücü için korunması lazımsa korunmalıdır. Bu gibi şeyler avam arasında tartışılmalıdır. İyi ahlak karaktere dahil olmalı, öyle ki bilmeyerek bile amel halini almalıdır. Eğer ahlak kitapta okutulur ve sahte bir şekilde telkin edilirse hiçbir anlamı yoktur. Daha önce de ifade edildiği gibi Celal Nuri ahlak risalelerinden daha lüzumsuz bir şey olmadığını belirtir. Ahlak ancak karakterle birleşirse bir işe yarar. İnsan bilmeyerek fazilet sahibi olmalıdır. Gösteriş için ahlak sahibi olmak, ahlaksız olmak demektir (İleri, 1916: 131).

Celal Nuri ahlakı akla dayandırmanın tehlikeli olduğuna vurgu yapanların dini, tasavvufi, hissi dayanağı olmayan ahlakın boş ve kuvvetten uzak olduğunu belirtenlerin bir yandan doğru diğer yandan yanlış düşündüklerini söyler. Ona göre doğrudur; çünkü çoğunlukla avam mantıki muhakeme yapamadığından ahlaka ebedi bir kuvveti dayanak gösterme mecburiyeti vardır. Yine ona göre yanlıştır: havas bir korkunun tesirinde bulunmadan ahlak sahibi olur. Bunu söyleyenlerin düşüncesinin bir amaç gütmmediğini söyler, zaruri ahlakı zaten muhafaza eder. Bir de daha büyük bir ahlak vardır ki kişi menfaatinin genel menfaate tercih ve feda edilmesini öğretir. Bir topluluk bu tarzdaki bir ahlakla yaşayabilir. Fakat ikinci türdeki ahlak olmadan yükselemez. Toplum ahlakı ancak kurt sürüsünün ahlakı gibidir. Güçlüleri yüceltmek, zayıfları yutmak... Bundan dolayı ahlak kurallarını uygulatırken müsamaha gösterilmemelidir (İleri, 1916: 132).

Celal Nuri'ye göre toplumda birtakım ahlaksızlıklar ortadan kaldırılmazsa birçok cinayet, hata ve karışıklık çıkar. Toplumun ekonomik yönden düzelmesi ise bütün bunlara son verir. Aile, kadın, muaşeret, aşk ve sevdâ konuları daha mantıklı bir hal alırsa bu konudan doğabilecek rezalet ve cinayetlerin de önü alınır. Toplumun amacı ceza vermek değil, hataları önlemek olmalıdır. Tedavi görmektense hastalığa mahal vermemek, önlem almak daha mantıklıdır. İleri'ye göre

gelecekte hıfzısıhha (sağlığı koruma) çalışmaları nasıl yapılacaksa insanlık bir de ahlaki hıfzısıhhatine muhtaçtır. İnsan bu noktaya özen gösterirse iyi ile kötüyü ayırt eder. Ahlakın geleceği ancak avamın havasa yaklaşması ve yeni edebiyatın yayılmasıyla olur. Toplum hakkında sağlam fikirlerin oluşması ahlaki düzelterektir. İleri, düşünürlerin bu konuda önder olması başta onların ahlaklı davranması gerektiğini vurgular. Toplum içerisindeki haksızlıklar ortadan kaldırılırsa ahlaksızlığa zaten lüzum kalmaz. Bir insan toplum ahlakına uyumlu yaşamayı zaruret olarak görüyorsa zaten yüksek bir ahlak seviyesine çıkmış demektir. Bu da ancak vicdanla olur (İleri, 1916: 132-133).

Celal Nuri'ye göre kişi menfaatleriyle toplum menfaatleri uyuşturulmalıdır, yanyana getirilmelidir. İşte ahlakın yapmak istediği de budur. Gelecek için insanlar bu şekilde yetiştirilirse insanlık layık olduğu ahlaki seviyeye çıkmış olacaktır. İşte bu amaca ulaşabilmek için yeni bir plan, yeni tarzda bir hükümet, yeni ekonomi planları ve yeni bir toplum şekli oluşturmamız gerekir. Gelecek bu düşüncelerin ortaya çıkmasına şahitlik edecektir. İnsan toplulukları sürekliliği olan kurallarla her türlü zorbalıktan uzak olmak şartıyla gelecekte çok serbest olacaklardır. Günah olarak tanımlanan durumlar ve yasaklar azalacaktır. Büyük bir özgürlük akımı başlayacaktır. O zaman, şimdilerde rezalet olarak gördüğümüz şeyler mübah olacaktır. Tıpkı geçmişte günah, yasak, çirkin olarak görülen birçok şeyin bugün öyle görülmediği gibi (İleri, 1916: 134).

5. SONUÇ

Celal Nuri, döneminin önemli yazarlarından biridir ve topluma önemli eserler, makaleler bırakmıştır. Yaşadığı dönem çerçevesinde değerlendirildiğinde; onun, günün şartlarında aykırı olarak tabir edebileceğimiz fikirleri olmuştur. Ancak bütün fikirlerinde toplumu bir adım daha ileriye taşımak için gösterdiği gayret aşıkardır. Özellikle dönemindeki farklı görüşlere zıt düşmesine rağmen, kadınlarla ilgili çoğunlukla görüşleri takdire şayandır diyebiliriz. Varlıklı ve okumuş bir aileden gelmesi onun bu farklı düşüncelerine zemin hazırlamıştır. İleri, birçok dil bilen ve o dillerde yazılar yazan iyi bir gazeteci olmasının yanısıra döneminin önemli hukukçularındandır. Bu yüzden birçok konuda fikir sahibidir diyebiliriz.

Ahlaki kural ve ilkelerin neye dayandırıldığı meselesi insanlığın ilk aşamalarından beri olduğu gibi Celal Nuri'nin yaşadığı dönemde de tartışma konusu olmuştur. Felsefe tarihi boyunca ahlakın kaynağının “din” ya da “din dışı” olduğu görüşleri ileri sürülmüştür. Din dışı kaynağının olduğunu savunanlar ayrıca ahlakın kaynağının “akıl”, “sezgi” ve “duygu” olduğunu kabul etmişlerdir. Celal Nuri de ahlakın kaynağının aslında din olmadığını savunmuştur. Fakat faydacı bir yaklaşıma sahip olan düşünür, dinin toplumları şekillendirmede iyi bir rol oynadığını bildiği için evrensel ahlak kurallarının dini kurallar içinde mevcut olmasından ötürü dinin ahlak öğretilerinin halka aktarılmasında bir sakınca görmemiştir.

İleri, Türk toplumunun en büyük zaafının zor zamanlarda aşırıya kaçan bir şecaatten sonra zamanın ilerlemesiyle ortaya çıkan gevşeklik olduğunu iddia etmiştir. Ona göre o zamanlarda gösterilen aşırılık sonradan yerini lakaytlığa bırakmakta bu durum da milletçe bizi geriletmektedir. Halbuki bir işin devamlı ve az olması, bir kerede ve çok yapılmasından daha faydalıdır. Her alanda istikrarlı olmak gerektiğini savunmaktadır. İleri'ye göre genel olarak yapılan işlerin devamlılığı olmadığı için sadece eski nesillerin yaptıklarıyla övünen bir toplum haline gelmiştir.

Vatan sevgisi yine Celal Nuri'nin önemle üzerinde durduğu diğer bir konudur. Ona göre vatanını sevmeyen bir insan değersiz yaşamaktadır. Ve bu insanın, her türlü kötülüğü yapacağı bir gerçektir. Vatan sevgisi olmayan insanları kendi döneminde çokça eleştiren düşünür, bu tür insanların sadece rahatlarını düşünen, gayesiz insanlar olduğunu iddia etmektedir. İleri, vatan sevgisi olan bir toplumun, işini iyi yaparak devlete en büyük yararı sağlayacağını savunmaktadır.

Celal Nuri'nin genel ahlak düşüncesine bakacak olursak yine döneminde farklılık arz eden bir düşünce yapısına sahip olduğunu görürüz. Ona göre ahlak, zamana göre değişkenlik gösteren bir yapıya sahiptir. Yani günümüzde ahlaki sayılan ilkeler belki de gelecekte ahlaksızlık olarak addedilecektir. Yine geçmiş için ahlaki görülen birçok şey günümüzde ahlak dışı hareketler olarak görülmektedir. Dolayısıyla tek bir ahlak anlayışı vardır ya da olmalıdır denilemez. Yine ahlak insanların fitratında olmayan bir kavramdır İleri'ye göre. Eğer ahlak fitri bir kavram olsaydı o zaman hükümetler, devletler insanların ıslahı için bu kadar proje üretmezdi.

Ahlak konusunda toplumun iki ayrı cinsiyeti olan kadınlar ve erkeklere ayrı roller düştüğünü savunan Celal Nuri, ahlakın ve terbiyenin yerleştirilmesinde özellikle kadınlara daha fazla görevler düştüğü fikrindedir. Tabi bunun gerçekleşmesi için de öncelikle kadınların aşama aşama eğitilerek baskıdan kurtarılması ve özgürleştirilmesi gerektiğini savunur. Değişim ve yeniliklerin her zaman suhulutle yapılması gerektiğini belirtir.

Ahlakın bir toplumun kalkınmasında birinci sırada yer aldığını vurgulayan düşünür, tüm derslerin içinde ahlakın yer alması gerektiğini, eğitimcilerin tamamının ahlaki öğretilere hizmet

etmesi gerektiğini savunarak, okullarda okutulan müstakil ahlak derslerinin gereksiz olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca ahlakın yalnızca dine indirgenmemesi gerektiğini belirtir. Zaten din adamlarının gerek halkı bilgilendirme gerekse ahlaki öğretileri aktarma konusunda yetersiz kaldıklarını belirterek din adamlarına misyonunun hakkını tam anlamıyla veremedikleri ve kendilerini geliştiremedikleri, halkın üzerinde yeterince etkili olamadıklarıyla alakalı eleştirisini dile getirir.

İleri, kendi dönemindeki eğitim sistemini çok eleştirmiş ve sadece eleştirmekle kalmayıp neler yapılabileceği ile ilgili çözümler de sunmuştur. Özellikle ilkokul döneminin önemine vurgu yapan yazar, bu dönemin hem aile hem de okul tarafından çok iyi değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ahlakın nesillere aktarılması için okulların da ahlak risalelerinin de yetersiz kaldığını savunan Celal Nuri farklı bir bakış açısı öne sürerek ekonominin iyileşmesinin ahlakı da düzelteceğini savunur.

Celal Nuri ahlakın değişip geliştirilebileceğine inanmaktadır. Bunu ferdi çabayla beraber toplumsal olarak geliştirmek gerektiğini düşünür. Ahlakı düzeltmenin, geliştirmenin ilk yolunsa aile kurumunu düzeltmekten geçeceğini savunur. Aileler düzeltilince milletin de kendiliğinden düzeleceğini belirtir. Aile kurmanın öneminin, devamındaki sorumluluklarının gençlere öğretilmesi hatta aile kurmanın ve boşanmaların kanunlarla çizgilerinin belirlenmesinin uygun olacağını ifade eder.

Bunun yanı sıra her şeyde olduğu gibi fakirlik ve zenginlikte de aşırılığın bir toplumu felakete sürükleyeceğini ifade eden İleri, bu konuda müsriflik ve cimrilikten sakınılması gerektiğini vurgulamıştır. Birçok şeyin ilk anahtarı paradır ancak paranın aşırı yokluğu da aşırı varlığı da başa bela bir durumdur ona göre.

Celal Nuri'nin özellikle kadınlar konusundaki görüşleri irdelenmelidir. Hatta bu konuda bizim de tezimizde çokça yararlandığımız *Kadınlarımız* adlı bir eseri de bulunmaktadır. Özellikle döneminin değerlendirmesini yapan İleri, kadınların birçok hakka sahip olmaları gerektiğini savunmuştur. Ancak bu isteğinin hemen gerçekleştirilmemesi gerektiğini çünkü gerekli altyapılar sağlanmadan kadınlara verilecek hakların yarardan çok zarar getireceğini savunmuştur. Bu alt yapı ise kadınların aşamalı özgürleştirilmeleri, bu özgürlük sağlanırken de iyi bir eğitim tedrisatından geçmelerinin sağlanmasıdır. Eski dönemlerde farklı kültürlerin kadın hakkındaki görüş ve uygulamalarına da eserinde yer veren Celal Nuri, kadına en çok hakkın İslamiyet tarafından verildiğini de vurgulamıştır. Ancak İslam'da kadına verilen bu değer ve hakların Müslüman toplumlar tarafından anlaşılmadığını ifade etmektedir.

Döneminin çok ilerisinde görüş ve fikirlere sahip olan Celal Nuri cesur bir tavırla, özgün fikirlerini belirtmekten çekinmemiştir. Değişen zaman ve oluşan şartlara dayalı olarak bazen düşüncelerinde oluşan değişimler dönemindeki yazar ve düşünürler tarafından eleştirilmiş hatta tutarsızlıkla suçlanmıştır. Bu tutum ve tavırlar kendine özgü fikirleri olan, meselelere çözüm odaklı yaklaşan Celal Nuri'nin bazı fikirlerinin gölgede kalmasına sebep olmuştur. Oysa Celal Nuri, döneminde yaşananlara ve yapılan uygulamalara getirdiği eleştirilerin yanı sıra çözüm yollarını da sunmakla ileri görüşlü bir aydın ve yenilikçi düşünceleriyle yol gösterici bir tavır sergilemiştir.

KAYNAKÇA

- Akgün, M. (1988). *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Akın, F. (2014). *Efendimizin Yüce Ahlakı*, İzmir: Muştı Yayınları.
- Arslan, A. (2021). *Felsefeye Giriş*, İstanbul: Serbest Akademi Yayınları.
- Aydın, M. S. (1990). *Tanrı-Ahlak İlişkisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Yayınevi.
- Bertrand, A. (2018). *Ahlak Felsefesi*, çev. Salih Zeki, Ankara: Akçağ Yayınları.
- BoLAY, S.H. (2018). *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Atlas Kitap.
- Cevizci, A. (2008). *Felsefe*, İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çağrı, M. (1988). *Ahlâk*, TDV İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağrı, M. (1985). *Anahatlarıyla İslam Ahlakı*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Çöpel, H. (2010). *Celal Nuri İleri'nin Din Anlayışı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Demir, A. İ. (2004). *Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslam'a Bakışı*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Doğan, Y. (2003). *Celal Nuri İleri'nin Dini ve İctimai Hayata Bakışı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Duymaz, R. (1991). *Celal Nuri İleri ve Atı Gazetesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul.
- Erdem, H. (2000). Osmanlı'da Ahlak ve Bazı Ahlak Risaleleri, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya.
- Erdem, H. (1994). Son Devir Osmanlı Toplumunda Ahlakın Bozulma Sebepleri ve Bu Bozulmayı Önlemek İçin Düşünülen Gerekli Tedbirler, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya.
- Erdem, H. (2015). *Ahlak Felsefesi*, Konya: Hüer Yayıncılık.
- Erdem, H. (2006). Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak. İstanbul: Dem Yayınları.
- Erdoğan, İ. Demirpolat, İ. (2022). İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi, İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Erdoğan, (2015). Divanu Lugati't-Türk'te Bulunan Ahlaki Terimler, *Bartın Üniversitesi Yayınları*, Bartın.
- Erişirgil, E. (1943). Meşrutiyet Ahlak Terbiyesi Etrafında Münakaşalar, *Ülkü Dergisi*, İstanbul.
- Erler, M. Y. (2009), Bir Osmanlı Aydınının Ahlak Konusundaki Değerlendirmeleri: Celal Nuri (İleri), *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Ankara.
- Filiz, Ş. (2014). *Ahlakın Akli ve İnsani Temeli*, İstanbul: Say Yayınları.
- Frolov, İ. (1991). *Felsefe Sözlüğü*. (Çev. A. Çalışlar). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Gafarov, A. (2009). *Nasiruddin et-Tusi'nin Ahlak Felsefesi*, Ankara: İSAM/İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Gazali, (1974). *İhyau Ulumuddin*. (Çev. M. Bozkurt). İstanbul.
- Gökhan, H. (2013). *100 Terimde Bütün Felsefe*, İstanbul: Kafekültür Yayıncılık.
- Gurbetoğlu, A. (2007). II. Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Ahlâk Eğitimi ve Ahlâki Değerler (1908-1918), *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Van.
- Haydar, K. (1913). Tarih-i İstikbal Münasebetiyle Celal Nuri Bey, İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi.
- Heinemann, F. (1990). Etik, (Çev. D. Özlem). *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, Ankara: İnkılap Yayınları.
- İleri, C. N. (1993). *Kadınlarımız*, (Çev. Ö. Ozankaya). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

- İleri, C. N. (1916). *İlel-i Ahlakıyyemiz*, İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi.
- İsam, (1999). *İlmihal*, Ankara: İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Kanal, H.K. (2010). *Ali Seydi Bey'in Ahlak Düşüncesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kesgin, S. (2013). *Batıcılık Akımı Temsilcilerinden Celal Nuri İleri'nin Eğitim Görüşleri*, Dini Araştırmalar Dergisi, Ankara.
- Kaymakcan, R. Meydan, H. (2014). *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, İstanbul: Dem Yayınları.
- Kılıç, R. (2012). *Ahlakın Dini Temeli*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kinalizâde A. E. (2019). *Ahlak / Ahlâk-i Alâî*, (Baskıya hazırlayan A. S. Oktay). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kurt, M. (2012). *Celal Nuri İleri'nin Romanları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Ebu Mansur el-Maturidi, (2019). *Te'vilatu'l Kur'an*, (Çev. B. Topaloğlu). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Nasreddin Tusi, (2005). *Ahlak-ı Nasiri*, (Çev.A. V. Taştan-H. Nazlıgül). Ankara: Fecr Yayınları.
- Özdemir, M. (1914). *Ahlakın Kıymeti*, İstanbul: Çocuk Bahçesi Yayınları.
- Özek, A., ve dğr., (1987). *Hadislerle Ahlâkî Davranışlar*, İstanbul: Hisar Yayınevi.
- Özderim, S.N. (1966). *Celal Nuri İleri ve Dilimiz. Türk Dili Dergisi*, İstanbul.
- Özlem, D. (2015). *Etik ve Ahlak Felsefesi*, İstanbul: Notos Kitap.
- Özturan, H. (2015). *Ahlak Felsefesinin Temel Problemleri-Seçme Metinler*, İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Pazarlı, O. (1972). *İslam'da Ahlak*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Topçu, N. (2012). *Ahlak*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Türk Dil Kurumu Büyük Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>.
- Türköne, M. (1991). *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uyanık, M. Akyol, A. (2015). *İslam Ahlak Felsefesi*, Ankara: Elis Yayınları.
- Uyanık, N. (2004). *Celal Nuri İleri ve Tarih Anlayışı. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya.
- Ülken, H. Z. (2005). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları.
- Ünal, A. M. (2012). *Çağın İzleri*, İstanbul: Nida Dergisi Yayınları.
- Yaran, C. S. (2022). *Ahlak ve Etik*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Yildiz, Y. (2003). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Felsefe Tarihçiliği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Wikipedia, Wikipedi: Özgür Ansiklopedi (wikipedia.org)